

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΛΑΚΩΝΙΚΗΣ

Εἰς μνήμην Γεωργίου Σωτηρίου

Χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς ἐκ τοῦ Νομοῦ Λακωνίας εἶχον δημοσιεύσει συστηματικῶς εἰς παλαιότερους χρόνους ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΗΣΙΟΥ¹ καὶ ὁ GABRIEL MILLET². Ἐδῶ δημοσιεύονται κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἀρκεταὶ ἐπιγραφαί, γραπταὶ αἱ περισσότεραι, τὰς ὁποίας ἐδόθη ἢ εὐκαιρία ν' ἀντιγράψω περιοδεύων ἀνὰ τὸν Νομόν, ὅταν ὑπηρετοῦν ἐκεῖ ὡς ἐπιμελητὴς βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Μυστρᾶ. Ἐκτὸς ὀλίγων αἱ πλεῖσται χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς μετὰ τὴν Ἑλωσην. Κατὰ τὴν μεταγραφὴν διετηρήθησαν αἱ ἀνορθογραφαὶ τοῦ κειμένου καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁ τονισμὸς ὅπως καὶ ὅπου ὑπῆρχε³.

* * *

1 (1285/6)

ΚΡΟΚΕΑΙ (Λεβέτσοβα), συνοικία Κουβαρακιάνικα, ναὸς ἁγίου Δημητρίου. Ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, ὑπὲρ τὴν μοναδικὴν, δυτικὴν θύραν, γραπτὴ, πεντάστιχος ἐπιγραφή⁴ διαστ. 0.99 μ. × 0.325 μ. ἐπὶ βαθυκυάνου βάρθους μὲ λευκὰ γράμματα (πίν. 16α).

- 1 + Ἡκοδομηθι καὶ ἡστορήθη· ὁ πάνσεπτος καὶ θῆος ναος· τοῦ ἁγίου καὶ
πανενδόξου καὶ θα[υ]μ[α]τ[ο]υρου
2 γοῦ Δημητρίου· δὴ σηνεργίας καὶ ἐξοδου καὶ πόθου πολοῦ ÷ Γερασί-
μου μοναχου τ[οῦ] — — — — — [καὶ τῶν]
3 ἀταδέλφον αὐτου ÷ κηροῦ Κοσμα· καὶ Νικολάου· καὶ Δημητρίου ÷
καὶ ε — — — — —

¹ Κ. ΖΗΣΙΟΥ, Ἐπιγραφαὶ Λακωνικῆς, Ἀθηνᾶ 3, 1891, σ. 419-434, καὶ Μυστρᾶ ἐπιγραφαί, αὐτόθι σ. 434-487, ὁ αὐτὸς, Ἐπιγραφαὶ χριστιανικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος, Α' Λακεδαίμονος, Βυζαντίς 1, σ. 114-145, 422-460, 541-556.

² G. MILLET, Inscriptions byzantines de Mistra, BCH 1899, σ. 97-156.

³ Παρατοπισμοὶ σημειοῦνται εἰς τὸ ὑπόμνημα, ὅσα-κις τοῦτο κρίνεται χρήσιμον. Βλ. καὶ μεθεπομένην ὑποσημείωσιν. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται εἰς τὰ ὑπομνήματα διὰ τοῦ συμβόλου ΕΠ.

Δευτέραν μεταγραφὴν μὲ διορθωμένα τὰ λάθη ἐθεώρησα περιττήν.

⁴ Ἐν τῇ περιπτώσει καθ' ἣν δὲν εἶχον τεθῆ οὐδό-λως τόνοι καὶ πνεύματα ἐτέθησαν ταῦτα κατὰ τὴν μεταγραφὴν κανονικῶς.

⁵ Τὴν ἐπιγραφὴν ἐδημοσίευσέ τις προσφάτως ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον ΘΑΝΑΣΗΣ ΚΡΟΚΕΑΤΗΣ εἰς τὴν τοπικὴν ἐφημερίδα «Αἱ Κροκεαί», ἀρ. φύλλ. 9, Ἰανουάριος 1967, σ. 3, Παλα[ι]κῆς ἐκκλησίης τῶν Κροκεῶν. Ἐν τῷ ἄρθρῳ ἡ χρονολογία ἀναγινώσεται ὡς 6764.

θέσεως τοῦ κτιστοῦ τέμπλου ἐπὶ τῆς Α. πλευρᾶς εἶναι ἐντειχισμένον ὡς ἀνώφλιον τμήμα κοσμήτου¹, μήκους 0.695 μ. καὶ ὕψους περίπου 0.17 μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω στενῆς, ὀριζοντίας, λοξοτμήτου ταινίας² ἐγγράρατος ἢ χρονολογία (πίν. 17α) :

+ "Ετη ϚΩΜΓ

Τὸ ἔτος 6843 ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1334/35.

+ "Ετη. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἀναγράφεται ἡ χρονολογία εἰς τὴν ἀρχὴν ἄλλης τετραστίχου, ἐγγαράατου ἐπιγραφῆς³ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ (πίν. 16β), ἣτις ἔχει τοποθετηθῆ ἀνεστραμμένη⁴ ὡς ποδιά τοῦ ἀνακουφιστικοῦ τόξου τῆς Ν. θύρας (πίν. 17 β, γ). Μὲ τὴν ἐπιγραφὴν αὐτὴν ἠσχολήθη τελευταίως εἰς τὸν 86 τόμον (1962) τοῦ BCH σ. 1 κέξ. ἢ καθηγήτρια κ. HÉLÈNE AHRWEILER GLYKATZI, Une inscription méconnue sur les Mélingues du Taygète, ἔχουσα ὡς μοναδικὴν πηγὴν⁵ τὸ ἀντίγραφον τὸ παρεχόμενον ὑπὸ LE BAS - WADDINGTON⁶. Ἡ ἐπιγραφὴ (6870 = 1331/32) εἶναι κατὰ τρία ἔτη παλαιότερα τῆς δημοσιευομένης ἐδῶ.

3 (1395)

ΦΡΑΓΚΟΥΛΙΑ Μάνης, ὑπὸ τὸ μικρὸν χωρίον καὶ εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ, παρὰ τὴν ἀμαξιτὴν ὁδόν, μετὰ τὸν Πύργον Διροῦ, ναὸς τῆς Φανερωμένης (Παναγίας).

τοιχογραφία τοῦ ἁγίου Μανδηλίου μετὸν Χριστὸν ἐν προτομῇ. Τὸ ἕφασμα κρατεῖ ἄγγελος περιστοιχούμενος ὑπὸ δύο ἄλλων ἀγγέλων. Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψίδος τύπος Βλαχερνιτισσῆς καὶ κατοπτέρου ἢ Κοινωνία τῶν Ἀποστόλων καὶ ἡ Θεία Λειτουργία, λαϊκὸν ἔργον με βραχνῶν μορφᾶς. Τὴν γωνίαν τῆς Προθέσεως κοσμεῖ ἡ Ἄκρα Ταπεινώσις, φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν Ἡ ἀποκαθύλιξις, καὶ τὰ ἐσθράγια τῆς πύλης τοῦ ἱεροῦ οἱ Ἄγιοι Ἰωακείμ καὶ Ἄννα. Εἰς τὸν κυρίως ναὸν ἄλλαι τοιχογραφίαι: κατὰ τὸ μέσον τῆς καμάρας ὁ Παντοκράτωρ, ἐπὶ τοῦ Β. τοίχου, ἀπέναντι τῆς θύρας πελώριος ὁ Μιχαὴλ Ἀρχάγγελος καὶ πλησίον τοῦ ἱεροῦ ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ, ὁ Προφήτης Ἡλίας, ὁ Ἄγιος Νικόλαος, ἡ Δρακοντοφονία. Ὁλος ὁ ναὸς δὲν εἶχε τοιχογραφηθῆ ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ μόνον τμήματά του. Εἰς τὸν Ν. τοῖχον ἀπ' Ἀνατολῶν ὁ Πέδρομος, ὁ Μέγας Βασίλειος, ἄλλος Ἰεράρχης καὶ ὁ Ἄγιος Κωνσταντῖνος, τοῦ ὁποῦ τὴν παράστοσιν ἀπέκοψαν ἀπὸ τῆς ὁσφύς καὶ ἄνω, ὅταν βραδύτερον ἤνοιξαν τὸ Ν. παράθυρον, ἡ Ἄγια Ἐλένη καὶ ὁ Ἄγιος Δημήτριος. Παρὰ τὴν Ἄγιαν, ἀριστερὰ τῆς κεφαλῆς τῆς, λευκὰ γράμματα εἰς 8 σειράς: διὰ δαπάνης | τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ | Νικολάου μονμ. τζὰ | τῆς συζήγου κ(αί) τῶν τέκνων Βοήθιαν | αὐτῶν κ(αί) εἰς ψυ | χηκὴν σωτηρίαν | 1866 ἀπρίλιον 16.

1 Ὁ γλυπτός του διάκοσμος, καλυπτόμενος ἀπὸ στρώμα ἀσβέστου, συνίσταται ἐκ τοξυλλίων, φοινι-

κοειδῶν καὶ ἴσως μικρῶν, ἐξέργων κομβίων.

2 Ὑψους 0.02 μ. Τὰ γράμματα ἔχουν ὕψος 0.01 μ.

3 Τὸ μάρμαρον ἔχει μήκος 1.035 μ., μεγαλύτερον ὕψος 0.092 μ. καὶ ἡ ἐπιγραφὴ μήκος 0.907 μ. Τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων εἶναι 0.015 μ.

4 Ἡ ἀνάστροφος τοποθέτησις τῆς μαρτυρεῖ δευτέραν χρῆσιν. Πρόβλημα ἐπομένως εἶναι ἂν ἡ σημερινὴ μορφή τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἡ ἀρχική. Πιθανότερον φαίνεται ὅτι ὁ ὑπάρχων ναὸς προέρχεται ἐκ νεωτέρας ἐπισκευῆς ἄλλου παλαιότερου.

5 Ἡ αὐτὴ ἔ. ἀ. σ. 2.

6 Ἡ κ. AHRWEILER - GLYKATZI σημειώνει: Une nouvelle édition de cette inscription d'Oitylon, qui concerne les Mélingues, apparaît nécessaire... Le texte montre qu'elle était gravée (ou peinte) dans une église dédiée à Saint-Georges; une enquête sur place permettrait peut-être plus de précision (σ. 2). L'église doit être cherchée aux environs d'Oitylon, et pas nécessairement dans la ville même. Parmi les églises de Laconie et plus particulièrement du Magne, étudiées par R. Traquair... par Megaw... Orlandos..., des églises dédiées à Saint-Georges se trouvent à Kitta et à Dryalos (αὐτόθι ὑποσ. 3). Ὁ ναῖσκος εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ Οἰτύλου. Εἶχε δίκαιον ἡ κ. Γλύκατζη ὅτι τῆς νέας δημοσιεύσεως θὰ ἦτο χρήσιμον νὰ προηγηθῆ ἔρευνα ἐπὶ τόπου.

Ἡ ἐπιγραφὴ στερεῖται τοῦ πλαισίου, ἐντὸς τοῦ ὁποῦ τὴν τοποθετοῦν οἱ LE BAS καὶ KIRCHHOFF.

Εἰς τὴν αὐλὴν τῆς ἐκκλησίας, ἀπέναντι τῆς Ν. θύρας, κοσμήτης τέμπλου (πίν. 18α) εἰς δύο τεμάχια, συνολικοῦ μήκους 3.06 μ. καὶ ὕψους 0.25 μ. Ἐπὶ τῆς κατακορύφου ἄνω ταινίας μονόστιχος ἐπιγραφή¹ (βλ. σκαρίφημα εἰκ. 1 καὶ πίν. 18β).

← τ β λ Η ο ϑ Η κ 4 τ ρ σ τ η ϑ η ρ τ η ξ η π ρ ρ
 Γ Η ρ σ ϑ ε ο τ ο κ ο υ μ η η η κ η π τ ε β ρ η ο υ , ζ τ η
 β ' ε ς ϕ π η χ η ρ η γ ε ο ρ γ η ο υ τ ο υ μ α σ τ ο
 ρ ο ς

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφή ἐπὶ μαρμαρίνου κοσμήτου τῆς Φανερωμένης εἰς Μέσα Μάνης.

Ἐτεληόθησα τὰ στηθῆα τῆς Ἡπ(ε)ραγῆας Θεοτόκου μηνὴ Σηπτεβροῦν , τ ρ Δ Ἐ(του)ς² ϕ (Τ)ῆ χηρῆ Γεοργῆου τοῦ μαστορος.

τὰ στηθῆα. Παλαιότερον στήθεα ἐλέγοντο τὰ θωράκια τοῦ τέμπλου³, στηθεῖα εἰς τὸν Συνεχιστὴν τοῦ Θεοφάνους⁴. Εἶναι φανερόν ὅτι ἐδῶ ἡ λέξις ἔχει γενικωτέραν ἔννοιαν, σημαίνουσα τὸ (μαρμάρινον) τέμπλον.

Ὁ ἐνεπίγραφος κοσμήτης συνίσταται ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Ἡ λοξότιμος πλευρά του, διηρημένη εἰς δύο ζώνας, φέρει ἐπάνω ἐπιπεδόγλυφα κοσμήματα καὶ κάτω, εἰς τὴν πλατυτέραν ζώνην, ἐκτύπους, πρισματικῆς τομῆς γλυφάς, δύο σταυροὺς μὲ μακροτέρας τὰς ὀριζοντίας κεραίας καὶ περαιτέρω κομβία, τοξύλλια μὲ φοινικοειδῆ, ἀνθέμια ὄρθια καὶ ἀνεστραμμένα.

Ἐκτὸς τοῦ κοσμήτου εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ναοῦ ἀπόκεινται καὶ τεμάχια κιονίσκων τοῦ τέμπλου ἐκ λευκοῦ ὠσαύτως μαρμάρου. Τὴν προσθίαν πλευρὰν τῶν κοσμοῦν ἀνάγλυφοι συρκοὶ τροχοί, ἐγκλείοντες ἑξακτίνους ἀστέρας, πυροστροβίλους, ἀστέρα δωδεκάκτινον, ρόδακα, σταυρόν. Πρέπει νὰ διακριθῶσιν ἂν εἶναι τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἐπιπεδόγλυφον θωράκιον (πίν. 18γ) ἐκ χονδρῆς πλακός (πάχους περίπου 0.15 μ.), ἀποκείμενον ἔξω τῆς Δ. θύρας τοῦ νάρθηκος. Κοσμεῖται ὑπὸ πλέγματος, τὸ ὁποῖον ἐγκλείει εἰς τὸ μέσον ζῶον καὶ εἰς τὰ διάκενα τρίφυλλα, σταυροὺς, πτηνά, ἑξάκτινον ἀστέρα καὶ ἑκατέρωθεν εἶδος ἀνθεμίου ἢ ἀνεστραμμένου δενδρυλλίου μὲ ἀνακαμπτόμενον φύλλωμα. Ἐπὶ τοῦ δενδρυλλίου ἴσεται σχηματικὸν πτηνὸν μὲ πλατεῖαν οὐρὰν καὶ ἀνορθοῦμένας πτέρυγας.

τῆς Ἡπ(ε)ραγῆας Θεοτόκου. Χωρὶς ἄλλο πρόκειται διὰ τὸν παρακείμενον ναόν, τὸν πανηγυρίζοντα κατὰ τὰς 23 Αὐγούστου, ἀπόδοσιν τῆς ἐορτῆς τῆς Κοιμήσεως, στε-

¹ Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐπιγραφῆς βλ. παρὰ Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗ, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μέσα Μάνης, ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 75 ὑποσ. 3.

² Πρὸ τοῦ γράμματος Ε τῆς λ. Ἐ(του)ς, ἄνω ἀριστερὰ ὑπάρχει λοξὴ κεραία ὡς ὀξεῖα.

³ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης, Ἀθήναι 1954, τ. Β', σ. 512.

⁴ Ἐκδ. Βόννης 432, 1.

νόμακρον μὲ χονδρούς τοίχους, μονοκάμαρον οἰκοδόμημα, διαστάσεων ἔσωθεν 13.07 μ. (συνυπολογιζομένης τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος) × 3.35 μ. Πρὸς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ συνέχεται διώροφος νάρθηξ, καμαροσκέπαστος εἰς τὸ ἰσόγειον. Ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ νάρθηκος ὑψοῦται δίλοβον κωδωνοστάσιον (πίν. 19α). Τόσον ἡ Δ. ὅσον καὶ ἡ Ν. πλευρὰ τοῦ προνάου κοσμεῖται ὑπὸ ὀδοντωτῆς ταινίας διαγραφούσης τόξον. Τὸ ἀνακουφιστικὸν τόξον τῆς Ν. θύρας τοῦ ναοῦ περιβάλλει πάλιν ὀδοντωτὴ ταινία — οἱ ὀδόντες δὲν ἐξέχουν — καὶ τὸ ἀνώφλιον κοσμοῦν ἀνάγλυφοι τρεῖς σταυροὶ καὶ δύο ρόδακες, μᾶλλον λαϊκῆς τέχνης. Ἐκατέρωθεν τῆς θύρας, ὑψηλά, μικρὸν τυφλὸν διακοσμητικὸν τόξον μὲ πλίνθινον ἀψίδωμα.

Ὁ ναὸς ἔχει τρία σφενδόνια καὶ ἑκατέρα τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ διακοσμεῖται ἐσωτερικῶς μὲ τρία τυφλὰ τόξα. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐκκλησίας ἄλλοτε ἦτο κατάγραφον. Αἱ τοιχογραφίαι, ἀνήκουσαι εἰς δύο στρώματα, καλύπτονται κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἀσβέστου. Εἰς τὸν Β. τοῖχον τὸ τύμπανον τοῦ παρὰ τὸ τέμπλον τυφλοῦ τόξου διασώζει τοιχογραφίαν τῆς Κοιμήσεως τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ἡ Πρόθεσις παράστασιν μεταβυζαντινῆς τῆς Ἀκρας Ταπεινώσεως μὲ τὸν Χριστὸν περιστοιχούμενον ὑπὸ δύο ἀγγέλων. Τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ εἰς τὴν θέσιν τοῦ τέμπλου ἐλαττοῦται, καθὼς σχηματίζεται καὶ ἐκεῖ σφενδόνιον.

μηνὴ Σηπτεβρήου ς ϑ Δ' Ἔ(του)ς. Τὸ ἔτος 6904 ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1395. Τὸ μετὰ τὴν λέξιν Ἔ(του)ς σημεῖον ἐξέλαβον ὡς διακοσμητικὸν ἢ ὡς σημεῖον στίξεως (πίν. 18β).

(Τ)ῆ χηρή. Τὸ πρῶτον γράμμα ἐθεώρησα ὡς ἐσφαλμένως γραφὲν ταῦ, ὁμοιάζον πρὸς πεῖ. Νὰ ἀποδώσῃ ἄρα γε κανεὶς εἰς χαρακτηριστικὸν λάθος καὶ τὰς ἄνω τῶν δύο πρώτων γραμμῶν ὀριζοντίας χαραγὰς, τὰς συνήθως συρομένας ὑπεράνω ἀριθμῶν;

Πρὸς τὴν χρονολογίαν 1395 συμφωνεῖ ἡ ἀμελής καὶ χαλαρὰ ἐκτέλεσις τοῦ γλυπτοῦ ὑπενθυμιζούσα τὸν διάκοσμον ἐπιθημάτων τοῦ Βροντοχίου Μυστρᾶ¹, τεμαχίου κοσμήτου τοῦ ἐκεῖ Μουσείου² καὶ μάλιστα γλυπτῶν τῆς Εὐαγγελιστρίας Μυστρᾶ³.

4 (1597)

ΒΕΡΡΟΙΑ Λακεδαίμονος, ναὸς ἀγίου Νικολάου. Ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου, ὑπὲρ τὴν πύλην τοῦ ἱεροῦ, γραπτὴ ἐπτάστιχος ἐπιγραφή⁴ (πίν. 19β):

- 1 + Ἀνίστορήθη ὁ θεῖος καὶ) πάνσεπτος ναὸς οὗτος τοῦ ἐν ἀγίοις
- 2 π(ατ)ρ(ός), ἡμ(ῶν) Νικολαου αρχιεπίσκοπου Μῆρ(ων) της Δικῆας,
- 3 τοῦ θαυματοργου θεοφιλεστ(άτου) ἐπίσκοπου Βρεστ(έ)ν(ης)
κυ(ρ)ου Νεοφήτου

¹ G. MILLET, Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910, πίν. 55^{1,4,7}.

² Αὐτόθι πίν. 48⁶.

³ Αὐτόθι πίν. 57^{5,8}.

⁴ Σχεδιάσμα καὶ μεταγραφὴν τῆς ἐπιγραφῆς ἔχει

δημοσιεύσει ὁ κ. ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΣ, Βασσαρᾶς - Βέρροια, ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 118 - 119. Ἐνῶ ὁμως ἀντέγραψε τὰς πλείστας λέξεις ὀρθῶς, ἠῤῥησεν εἰς 9 τοὺς στίχους, κόπτων αὐτοὺς αὐθαιρέτως, καὶ διώρθωσε κατὰ τὴν μεταγραφὴν τὰς ἀνορθογραφίας.

4 ἐν ἔτει ἀπο στασ(εως) κόσμου· ζ^ω· ρ^ω· ε^ω· ἀπο δὲ τῆς ἐνσάρκ(ου)
 5 οἰκονομ(ας) του κυ(ρίου)· α^ω φ^ω γ^ω ζ^ω
 6 — — — ↪ Χ(ριστ)οῦ (;)
 7 — — —

1 Επ. πανσεπτός. 3 Επ. Νεοφήτοῦ. 4 Σγουρ. κρίσεως κόσμου 7085.

1-2 ναος οὗτος τοῦ ἐν ἀγίοις π(ατ)ρ(ό)ς, ἡμ(ῶν) Νικολάου. Ὁ ναῖσκος (διαστ. 5.40 μ. × 2.24 μ.) εἶναι μονοκάμαρος μὲ ἐν σφενδόνιον, στηριζόμενον εἰς παραστάδας. Διασώζει τοιχογραφίας δύο στρωμάτων, ὡς ἤδη παρατήρησεν ὁ ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΣ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρεται εἰς τὸν χρόνον κατασκευῆς τῶν νεωτέρων. Ἐκ τῶν παλαιῶν, ἀναγομένων εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, ἀξιοπρόσεκτοι : ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ Α. τοίχου μὲ τὸν μεσαῖον ἄγγελον πλαισιούμενον ὑπὸ τῆς Σάρας καὶ τοῦ Πατριάρχου ὀπισθεν τῆς παραλληλογράμμου τραπέζης, ἡ Ἀνάληψις ἐπὶ τῆς καμάρας τοῦ ἱεροῦ μὲ κυκλικὴν τὴν δόξαν τοῦ εὐλογοῦντος καὶ διὰ τῶν δύο χειρῶν Σωτῆρος καὶ μὲ τὸν συνήθη ἄγγελον εἰς ἐκάτερον τῶν ἡμιχορίων, ὁ Ἐνταφιασμός (;) τοῦ Χριστοῦ εἰς σπηλαιώδη τάφον. Πρὸς Δυσμὰς τοῦ σφενδονίου ἡ Γέννησις, ὁ Λίθος (Β. σκέλος τῆς καμάρας), ἡ Ὑπαπαντὴ μὲ τὸν Ἰησοῦν προσβλέποντα καὶ τείνοντα πρὸς τὸν Συμεὼν τὰς χεῖρας, ἡ εἰς Ἄδου Κάθοδος (Ν. σκέλος). Τὰ εἰκονογραφικὰ θέματα, ὡς ἐφάνη ἤδη, διατάσσονται χωρὶς πολλὴν τάξιν.

Τοιχογραφίαι τοῦ νεωτέρου στρώματος, αἱ ὁποῖαι εἰς πολλὰ σημεῖα ἔχουν ἤδη καταπέσει, στολίζουσι τὴν ἀψίδα, τὸ τέμπλον καὶ χαμηλὰ τὸν ὑπόλοιπον ναόν.

3 θεοφιλεστ(άτου) ἐπίσκοπον Βρεστ(έ)ν(ης). Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ ζωγράφος εἶχεν ὑπ' ὄψει του νὰ γράψῃ : ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφιλεστάτου . . . ἢ ἐν ἡμέραις τοῦ θεοφιλεστάτου . . . , ἀλλ' ἐξ ἀπροσεξίας παρέλειψε τὴν λέξιν ἢ τὰς λέξεις.

Ἡ ἐπισκοπὴ Βρεσθίνης¹, ὑπαγομένη εἰς τὴν μητρόπολιν Λακεδαιμονίας, ἀναφέρεται ἀπὸ τοῦ 15^{ου} αἰ. Εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς εἶχε περίπου 6 τέως Δήμους τῆς Λακωνίας : τὸν δῆμον Οἰνοῦντος, Σελλασίας, Θεραπνῶν, Γερονθρῶν, ἐκ τοῦ δήμου Τρινάσου τὰ πρὸς Α. τοῦ ποταμοῦ χωρία καὶ ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἐπιδαύρου τὸν δῆμον Ἐλους. Ἐδρα τῆς ἐπισκοπῆς ἦσαν τὰ Βρέστενα, ἐπ' ὀλίγον τὰ Χρυσάφα (18^{ος} - 19^{ος} αἰ.) καὶ τέλος ἡ Βαμβακοῦ. Ὁ ἐπίσκοπος ἐλέγετο κατὰ καιροὺς καὶ Εὐρυσθένης, Εὐρυσθένης καὶ Χρυσάφου καὶ ἀπὸ 1833 - 1842 Σελλασίας. Τελευταῖος ἐπίσκοπος ἐχρημάτισεν ὁ ὄνομαστός Θεοδώρητος (ὁ Β^{ος}). Ὡς καθεδρικός ναὸς τῆς ἐπισκοπῆς πιθανώτατα ἐχρησίμευε κατὰ τὸν 15^{ον} αἰ. Παναγία ἢ Βρεσθενίτισσα², ἔξω τοῦ χωρίου Βρέστενα.

6 Ἴσως τὰ ἡμιεξίτηλα γράμματα πρέπει συμπληρούμενα ν' ἀναγνωσθῶν : [ἡμῶν Ἰησοῦ].

1 Δι' αὐτὴν βλ. κυρίως τὰς μελέτας τοῦ Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ : α) Ἱστορία τῆς Βαμβακοῦς, ἐν Ἀθήναις 1907, σ. 32-38. β) Οἰνουνησιακά, ἐν Χανίοις 1908, σ. 7, 18. γ) Διὰ τὴν Οἰνουνησιακὴν ἱστορίαν, περιοδ. Μαλεβός 1922, ἀριθ. τεύχ. 20, σ. 21-22 καὶ δ) Αἱ ἐν τῷ πρῶτῳ Δήμῳ Οἰνοῦντος Μοναί, Μαλεβός 1924,

ἀριθ. τεύχ. 43, σ. 315-316. Βλ. ἀκόμη D. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, Le Despotat grec de Morée, tome second, Athènes 1953, σ. 283.

2 Τὸ κινδυνεῖον νὰ καταρρεύσῃ μνημείον ἐστὲρ γέωσα κατὰ τὸ δυνατόν, ὅταν ὑπηρετοῦν εἰς Μυστράν. Διὰ τὸν ναὸν ἐτοιμάζω ἰδιαίτερον μελέτην.

5 (1602)

ΠΑΛΗΟΠΑΝΑΓΙΑ Λακεδαίμονος, οὐχὶ μακρὰν τοῦ χωρίου, διαλελυμένη Μονὴ Κούμπαρη. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ καθολικοῦ, ὑπὲρ τὴν Β. θύραν, ἡ ἐξάστιχος γραπτὴ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ¹, μήκους 0.93 μ. (πίν. 19γ).

† Ἀνηγέρθει ἐκ βάρων γῖς, κ(αι) ανιστορήθη ὁ θεῖος κ(αι) πάνσεπτος να[ὸς οὗτος]
τῆς Θεομήτορος, τῆς ἐπ' ὀνομαζομένης Ἐλεοῦσα Κοῦμπαρι (;) — — —
τὸ ἔργων ἐν γράμμασιν οὐ λέγω, Θ(εὸς) γὰρ εἶδεν ὁ ἔρευνὸν καρ[δίας]
ἐν ἔτει ἀπο στασ(εως) κόσμον· Ζ^ω Ρ^ω Ι^ω. ἀπὸ δὲ τῆς ἐνσάρκου οἴκο[νο]
5 μίας τοῦ Κυ(ρίου). Α^ω Χ^ω Β^ω₃²· Ἰουλίου ΙΖ· τῆς νῦν τρεχούσ
ης (ι)ν(δικτιῶ)νος Ι^{ης} Ε^{ης}₃.

Ἄ ΔΟΥΚΑΣ : 1 παραλείπει τὴν λ. γῖς καὶ δὲν σημειώνει ὅτι λείπει λέξις εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου. 2 Θεοτόκου, Ἐλεούσης Κούμπαρη. Ἀποσιωπᾷ τὴν ἀπόσβεσιν εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου πιθανώτατα τῆς λ. [τίνος]. 3 λέγων. 4 κτίσεως. 5 παραλείπει τὰς λ. τοῦ Κυ(ρίου), Ἰουλίου ΙΖ· τῆς νῦν τρεχούσης.

1 ανιστορήθη ὁ θεῖος κ(αι) πάνσεπτος να[ὸς]. Ἡ μονοκάμαρος ἐκκλησία τῆς Παναγίας διασώζει ἀξιολόγους τοιχογραφίας : ὀλοσώμους ἁγίους χαμηλά, ζωφόρον μὲ στηθάρια μαρτύρων, σκηνὰς τοῦ δωδεκαόρτου, τὸν Παντοκράτορα εἰς τὸ μέσον τῆς καμάρας καὶ ὀλοσώμους Προφήτας ἐκατέρωθεν τῆς κλειδός³.

Τὰ στηθάρια τῶν ἁγίων περιβάλλει κυματιστός, ἀνθοφόρος κλάδος, σηματοῦν περὶ αὐτὰ καὶ στεφάνην (πίν. 20α). Ἔχει δὲ παρατηρηθῆ ὅτι οἱ ἀνθόπλεκτοι στέφανοι, ὅσοι περιβάλλουν προτομὰς ἁγίων, ἴσως εἶναι εὔρημα τῶν Μόσχων⁴. Πρέπει λοιπὸν καὶ δι' αὐτὸ νὰ ἐξετασθοῦν τοὐλάχιστον τὰ παλαιότερα ἔργα τῶν Μόσχων συγκριτικῶς μὲ τὰς τοιχογραφίας τῆς Μονῆς Κούμπαρη.

2 Ἐλεοῦσα Κοῦμπαρι (;). Δὲν ἀποκλείεται τὸ τελευταῖον φωνῆεν τῆς δευτέρας λέξεως νὰ ἦτο ἦτα καὶ ὄχι ἰῶτα.

Ἄ ΔΟΥΚΑΣ, ἔ.ἀ., ταυτίζει τὴν Μονὴν Παναγίας τῆς Ἐλεούσης Κούμπαρη, ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ, μὲ τὸ Μοναστήριον τῆς Ἐλεούσης, τὸ μνημονευόμενον εἰς τὸ χρυσόβουλ-

¹ Τὴν ἐπιγραφὴν μὲ παραλείψεις, λάθη καὶ διορθωμένας τὰς ἀνορθογραφίας ἔχει δημοσιεύσει χωρὶς νὰ διαστέλλῃ τοὺς στίχους ὁ Π. Χ. ΔΟΥΚΑΣ, Ἡ Σπάρτη διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἐν Νέα Ὑόρκη 1922, σ. 570.

² Ἐντεῦθεν, Β^ω = δευτέρω, συνάγεται ὅτι μᾶλλον αἱ μεθ' ἑκαστον ἀριθμὸν ἐπιγεγραμμένα καταλήξεις πρέπει νὰ ἀναγνωσθοῦν ἀπλῶς ὡς ὁ μέγα μὲ διακοσμήσεις (ἀκρέμονας) καὶ οὐχὶ ὡς ἡ συλλαβὴ - τῶ.

³ Αἱ πληροφορίες αἱ παρεχόμεναι διὰ τὰ μνημεῖα,

ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὰς ἐπιγραφάς, δὲν εἶναι ὅλαι ἐξ ἴσου λεπτομερεῖς. Ὅταν κατὰ καιροὺς μετέβαινα εἰς τοὺς παλαιὸς ναοὺς τῆς Λακωνίας, δὲν ἀπέβλεπον εἰς συγγραφικὸς σκοποὺς. Εἶχον κύριον ἔργον νὰ διαπιστώσω τὰς ἀνάγκας τῶν μνημείων. Ἐνίοτε μάλιστα ἤμην ἠναγκασμένος ἀπλῶς νὰ διέλθω ἐξ αὐτῶν καὶ ἡ ἐπίσκεψις ἐκράτει ἐλάχιστα.

⁴ Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν, Ἀθήναι 1957, σ. 198.

λον του Ἀνδρονίκου Β' του Παλαιολόγου. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὅτι τὸ ὄριον τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Λυκοβουνοῦ, παρὰ τὸ σημερινὸν Πυρί, «διέρχεται διὰ τοῦ πεδίου καὶ καταντᾶ εἰς τὴν ἀπέναντι θείαν Μονὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τὴν εἰς ὄνομα τιμωμένην καὶ αὐτὴν τῆς Ἑλεούσης, οὖσαν πλησίον τῆς κόμης τοῦ Ἀρκασᾶ»¹. Ἡ τοποθεσία τῆς Μονῆς Κούμπαρη συμφωνεῖ μὲ τὴν θέσιν τῆς Ἑλεούσης τοῦ χρυσοβούλλου. Εὐρίσκεται ἀπέναντι τοῦ Λυκοβουνοῦ, ἐκεῖθεν πεδιάδος καὶ παρὰ τὸν Ἀρκασᾶν. Καὶ ναὶ μὲν τὸ μῆμα τοῦ χρυσοβούλλου, χρονολογουμένου ἀπὸ τοῦ 1301 καὶ ὄχι ἀπὸ τοῦ 1293, τὸ καθορίζον τὰ ὄρια τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας, θεωρεῖται παρέμβλητον, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀποκύημα φαντασίας. Ὑποτίθεται ὅτι τοῦτο θὰ ἀντεγράφη ἐξ ἐπισήμου ἀρχαίου ἐγγράφου καὶ ὅτι θὰ παρενεβλήθη εἰς τὸ χρυσοβούλλον². Ὁ Π. ΔΟΥΚΑΣ παρατηρεῖ ὅτι ἡ Μονὴ ἀνεκτίσθη ἐξ ὀλοκλήρου τὸ 1602. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος διελύθη καὶ ἔγινε διαδοχικῶς μετόχιον τῶν Μονῶν Γόλας καὶ Ζερμπίτσας³. Δι' αὐτὸ σώζεται σήμερον εἰς τὴν Μονὴν Ζερμπίτσας ἐνεπίγραφον ἅγιον ποτήριον τοῦ μοναστηρίου Κούμπαρη φέρον τὴν χρονολογίαν *αχιδ'*⁴.

Τὸ κατὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου στίχου κενὸν συνεπλήρωσα εἰς τὸ ὑπόμνημα διὰ τῆς λέξεως [τίνος] συμφώνως πρὸς τὴν διατύπωσιν τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἁγίου Βλασίου τῶν Τσιντζίνων, τὴν ὁποίαν βλ. κατωτέρω ὑπὸ τὸν ἀριθ. 9.

Ἀξιοπρόσεκτον πάντως ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Προδρόμου τῶν Λογοθετῶν τῆς Ζακύνθου (1606), τὴν ὁποίαν εἶχον ἱστορήσει οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Γεώργιος Μόσχοι, εὐρίσκομεν ὁμοίαν διατύπωσιν: «*διὰ συνδρομῆς μόχθου τε καὶ δαπάνης. τίνος [μὲν ;] τὸ ἔργον ἐν γράμμασιν οὐ λέγω. Θεός γὰρ οἶδεν ὁ ἔρευνῶν καρδίας*». Καὶ κατωτέρω: «*ἀπὸ δὲ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου Αῶ Χῶ Σῶ τῆς νῦν τρεχούσης ἐν(δικτιῶ)νος Δης*»⁵.

6 (ἰ)ν(δικτιῶ)νος *Ἰης Ἐης*. Πράγματι τὸ 1602 ἡ ἰνδικτιῶν ἦτο δεκάτη πέμπτη.

6 (1619)

ΓΕΩΡΓΙΤΣΙ Λακεδαίμονος, ἔξω τοῦ χωρίου, διαλελυμένη Μονὴ τοῦ Προφήτου

¹ MIKLOSICH-MÜLLER, Acta et Diplomata 5, 160.

² ST. BINON, L'histoire et la légende de deux chrysobulles d'Andronic II en faveur de Monembasie. Macaire ou Phrantzès, Échos d'Orient 37, 1938, σ. 297, 310.

³ ΘΕΟΦΙΛΟΣ Ν. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, ἀρχιμ., Ἡ ἱερὰ Μονὴ Ζερμπίτσας, Ἀθήναι 1966, σ. 150.

⁴ Ὁ αὐτὸς ἔ. ἀ. σ. 151.

⁵ ANG. G. PROCORIOU, La peinture religieuse dans les îles Ioniennes pendant le XVIIIe siècle, 1939, σ. 40.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Προδρόμου τῶν Λογοθετῶν Ζακύνθου κατεστράφη ὀλοσχερῶς ἀπὸ τὸν σεισμόν καὶ τὴν πυρκαϊάν τοῦ 1953 (βλ. ΝΤΙΝΟΥ ΚΟΝΟΜΟΥ, Ναοὶ καὶ Μονὲς στὴ Ζάκυνθο, Ἀθήνα 1964, σ. 62).

Ἡ σύγκρισις τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ναοῦ, ὅπως τὴν δημοσιεύει ὁ μακαρίτης ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ (ἔ. ἀ.), πρὸς τὴν ἔστω καὶ δυσδιάκριτον φωτογραφίαν τῆς, τὴν

ὁποίαν παρέχει ὁ ΚΟΝΟΜΟΣ (ἔ. ἀ.), δεικνύει ὅτι ὁ πρῶτος τὴν ἀντέγραψε μὲ παραλείψεις καὶ λάθη. Σημειώσω τὰ σπουδαιότερα. Ὁ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ γράφει:

— τοῦ τιμίον Προ-	ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ τοῦ τιμίον ἐνδόξου
δρομόν καὶ Βα-	Προφί(;)τον Προ-
ππιστοῦ Ἰωάν-	δρομόν καὶ Βα-
νον	ππιστοῦ Ἰωάννον
— μόχθου καὶ δαπά-	» » » μόχθου τε καὶ
νης	δαπάνης,
— τίνος ; Τὸ ἔργον	» » » τίνος [μὲν (;)] τὸ
ἐν γράμμασι	ἔργον ἐν γράμμασιν
— Θεός	» » » Θεός
— τῆς τρεχούσης...	» » » τῆς νῦν τρεχούσης
	ἐν(δικτιῶ)νος Δης

Εἰς τὸ κείμενον παρετέθη μέρος τῆς ἐπιγραφῆς, ὅπως ἀνέγνωσα αὐτὴν ἐκ τῆς φωτογραφίας τοῦ Ντ. Κονόμου.

Ἡλιοῦ¹. Ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ Ν. τοίχου τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὸ τύμπανον τοῦ Δ. τυφλοῦ τόξου ἢ γραπτὴ ἐξ ἑνδεκα στίχων ἐπιγραφή (πίν. 20β), διαστ. 0.75 × 0.35 μ.². Ἡ γραφή τοῦ τελευταίου στίχου μετὰ τὴν ἐν ἀρχῇ χρονολογίαν εἶναι μικρογράμματος.

+ *Ανιέρθη ἐκ βάθρων γῆς*
κ(αι) ανοιστωρίθη ο <θειδ>θείος
κ(αι) πάνσεπτος ναός οὔτος του αγίου
κ(αι) ἐνδόξου προφίτου Ἡλιοῦ του θεο
 5 *βύτου διά σινδρομης κ(αι) ἐξόδου παρα*
του πανοσιότατου εν ιερομονάχης Νεοφή
του εις ψιχ(η)κ(ήν) αὐτοῦ σοτιρίαν κ(αι) τῶν αὐτοῦ
γονε(ων) ἀρχιερατεβωντος του πανιεροτ(ά)του ιμ(ῶν)
ἀφεντό(ς) κ(αι) δεσπ[ό]του Μητρο(πο)λητου κυρου Διονησιου
 10 *ἔτους απο ενσάρκου ηκονομιας*
Α Χ Ι Θ — εν μηνι Φευρουαρι[ου] κδ

1 ΓΚΛΕΚΑΣ: παραλείπει τὸν ἐν ἀρχῇ σταυρόν. 2 ΕΠ. *θειδθείος*, ΓΚΛΕΚΑΣ *θειόθειος*.
 5 ΕΠ. *διά σίνδρομης*.

3 - 4 *ναός... του... προφίτου Ἡλιοῦ*. Κατάγραφος μονοκάματος ναῖσκος διαστ. 8.36 μ. (ἐκτὸς τῆς ἀψίδος) × 3.75 μ. Πληροφορίας δι' αὐτὸν παρέχει ὁ Γ. Δ. ΓΚΛΕΚΑΣ, ἔ. ἀ. Ἐσωτερικῶς ἐκάτερος τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ κτηρίου ἔχει δύο τυφλὰ τόξα. Ἡ τρίπλευρος ἐξωθεν ἀψὶς ὑποστηρίζεται ἀπὸ νεωτέραν ἀντηρίδα. Φαίνεται ὅτι ἡ στέγη ἦτο ἀπὸ πολλοῦ ἐτοιμόρροπος καὶ διὰ τὰ τὴν στηρίξουν ὑψωσαν μέχρις αὐτῆς τὸ κτιστὸν τέμπλον. Ἐπειτα τὴν ὑπεβάστασαν καὶ διὰ ξυλοτύπων³. Ὑπεράνω τῆς θύρας ἐξωτερικῶς ὑπάρχει ἄλλη ἐπιγραφή σχετικὴ πρὸς τὴν παρακειμένην τοιχογραφίαν τῶν Ταξιαρχῶν, μνημονεύουσα Γερμανὸν μοναχόν.

7 *ψιχ(η)κ(ήν)*. Προφανῶς ὁ ἀγιογράφος ἔγραψεν ἐκ παραδρομῆς *ψιχΝκ(ήν)* ἀντὶ *ψιχηκ(ήν)*.

8 - 9 *πανιεροτ(ά)του... Μητρο(πο)λητου κυρου Διονησιου*. Πιρόδηλον εἶναι,

1 Τὸ μοναστήριον ἀναφέρει ὁ Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Διὰ τὴν Οἰνουπτακίαν ἱστορίαν, ἔ. ἀ., ὡς «Μονὴν Προφήτου Ἡλιοῦ τοῦ Χειμάρρου παρὰ τὸ Γεωργίτσι» καὶ προσθέτει ὅτι σώζεται τὸ κατάστιχον τῶν ἐλεῶν τοῦ μοναστηρίου εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην Ἀθηνῶν ὑπ' ἀρ. 2039. Τὸ χειρόγραφον δὲν εἶδον, ἐπειδὴ τὸ τμήμα χειρογράφων τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης ἦτο κλειστὸν (Σεπτέμβριος 1967). Πληροφορίας διὰ τὴν Μονὴν ἐκ τῶν Γ. Α. Κ. φ. 19 παρέχει ἡ δ. ΕΛΕΝΗ ΜΠΕΛΙΑ, Μοναστήρια τῆς Λακωνίας, περιοδ. Λακωνικά 2, 1965, τεύχος 9, σ. 76.

2 Τὰς διαστάσεις τῆς ἐπιγραφῆς ὀφείλω εἰς φιλι-

κὴν ἀνακοίνωσιν τῆς ἐπιμελητρίας Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Μυστρᾶ 8^{ος} Λέλας Κουκουπιώτου. Τὴν εὐχαριστῶ.

Τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ ἔχει δημοσιεύσει κατὰ μεταγραφὴν ὁ κ. Γ. Δ. ΓΚΛΕΚΑΣ, Ὁ Ἅγιο - Λιάς τοῦ Γεωργιτσίου, περιοδ. Λακωνικά ἔ. ἀ. σ. 77. Διορθώνει τὰς ἀνορθογραφίας καὶ παραλείπει τὴν δήλωσιν τῶν συντομογραφῶν.

3 Τὸ μνημεῖον ἔχει ἄμεσον ἀνάγκην στερεώσεως, καθὼς μάλιστα αἱ τοιχογραφίαι του εἶναι ἔργα ποιότητος. Ὡς ἐπιμελητὴς Μυστρᾶ εἶχον εἰσηγηθῆ τὴν στερέωσίν του, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη.

ὡς ἤδη παρετήρησεν ὁ κ. ΓΚΛΕΚΑΣ, ἔ. ἀ., ὅτι πρόκειται διὰ τὸν Λακεδαιμονίας Διονύσιον, τὸν ὁποῖον ὁ Δ. Χ. ΔΟΥΚΑΚΗΣ¹ τοποθετεῖ εἰς τὸ ἔτος 1620.

Ὁ Διονύσιος διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον Λακεδαιμονίας τὸν Χρῦσανθον Λάσκαριν κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1603 ἢ, ὅπως γράφει ὁ ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, τὸ 1604. Καθηρέθη τὸ 1606². Τὴν 13^{ην} ὅμως Ἰουλίου τοῦ 1618 στέλλει γράμμα πρὸς τὸν Κάρολον, δοῦκα τοῦ Νεβέρ ὑπογράφων: «Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Διονύσιος»³. Δι' αὐτὸ ὁ συνάδελφος κ. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ διερωτᾶται ἂν ὁ Διονύσιος, ὅταν ἤλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν δοῦκα τοῦ Νεβέρ, ἦτο ἔκπτωτος ἢ εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὴν θέσιν του⁴. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ μὲ τὴν διατύπωσίν της: *ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου... μητροπολίτου κυροῦ Διονυσίου* λύει τὴν ἀπορίαν. Ὁ Διονύσιος θὰ εἶχεν ἀποκατασταθῆ εἰς τὸν θρόνον του καὶ κατεῖχε τὴν ἔδραν του τὸ 1619. Ὁ Χρῦσανθος Λάσκαρις εἰς ἐπιστολὴν του χρονολογουμένην ἀπὸ τοῦ 1617 ὑπογράφει ὡς «πρώην Λακεδαιμονίας Χρῦσανθος»⁵.

9 *ἀφεντό(ς) καὶ) δεσπ[ό]του*. Οἱ τίτλοι τοῦ μητροπολίτου, οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἀποδιδόμενους ὑπὸ τοῦ Σφραντζῆ εἰς τὸν δεσπότην τοῦ Μυστρᾶ καὶ εἶτα αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον — *τοῦ ἀθθέντου ἡμῶν καὶ δεσπότη*⁶ —, ἐπιβεβαιοῦν καὶ δι' ἄλλου παραδείγματος τὴν γνώμην ὅτι «οἱ θρησκευτικοὶ ἀρχηγοὶ ἔγιναν καὶ πολιτικοὶ ἄρχοντες» εἰς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας⁷.

7 (1620)

ΧΡΥΣΑΦΑ⁸ Λακεδαίμονος, ναὸς ἀγίου Νικολάου. Ἡ γραπτὴ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ⁹ (πίν. 21α), εὗρισκομένη καὶ αὐτὴ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὑπὲρ τὴν Ν. μοναδικὴν θύραν, ἔχει ὕψος 0.53 μ. καὶ πλάτος 0.457 μ. Τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων εἶναι περίπου 0.026 μ.

¹ Δ. Χ. ΔΟΥΚΑΚΗΣ, Κατάλογος τῶν Μητροπολιτῶν, Ἀρχιεπισκόπων καὶ Ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας Λακεδαίμονος, Ἰερὸς Σύνδεσμος, ἔτος 8 (16), Περίοδος Β', 1 Δεκεμβρίου 1912, ἀριθ. φ. 182, σ. 12.

² ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ κίνησις τοῦ Δούκα τοῦ Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Βαλκανικῶν λαῶν (1603-1625), Θεσσαλονίκη 1966, σ. 128 ὑποσ. 2.

³ Αὐτόθι.

⁴ Αὐτόθι.

⁵ Αὐτόθι.

⁶ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΦΡΑΝΤΖΗ Χρονικόν, Βόννη 1838, σ. 150, ἡ γλπ.

⁷ ΒΑΣΙΛ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, Ἀθήναι 1948, σ. 634.

⁸ Διὰ τὴν Χρῦσαφιν βλ. ΝΙΚΟΝ Α. ΒΕΗΝ, Ὁ Ἐλκόμενος Χριστὸς τῆς Μονεμβασίας μετὰ παρεκβάσεων περὶ τῆς αὐτόθι Παναγίας τῆς Χρῦσαφίτισης, Byz. - Neugr. Jahrb. 10, 1934, σ. 199-203 καὶ ΑΓΗΣΙΛΑΟΝ ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΝ, Χρῦσαφα, περιοδ. Μαλεβός

1925, ἀριθ. τεύχ. 48, σ. 378 καὶ συνέχειαν εἰς τὰ τεύχη 49, 50, 51, 52.

⁹ Τὴν εἶχεν ἀντιγράψει τῷ 1903 ὁ ΝΙΚΟΣ Α. ΒΕΗΝ, ὅπως ἀναφέρει εἰς τὸ μελέτημά του Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Λακεδαιμονίας καὶ τοῦ Μυστρᾶ, περιοδ. Ὁ Νουμάς 3, 1905, ἀριθ. φ. 166, σ. 11 ὑποσ. 5, δὲν γνωρίζω ὅμως ἂν τὴν ἐδημοσίευσεν. Τὴν ἐπιγραφὴν παρέχει μὲ ἀρκετὰς διαφορὰς ὁ κ. ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΣ, Χρῦσαφα, περιοδ. Μαλεβός 1925, ἀριθ. τεύχ. 52, σ. 424-425, χωρὶς νὰ διατηρῆ τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ κειμένου καὶ χωρὶς νὰ διαστέλλῃ τοὺς στίχους. Καθ' ὅμοιον τρόπον δημοσιεύει μέρος μόνον τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ὁ Ν. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Τὸ Πελοποννησιακὸν ἐργαστήριον καὶ οἱ εἰκονογράφοι Μόσχοι, Ἑβδομηκονταπενταετηρίδι τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, 1844-1919, ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 258. Χωρὶς νὰ δηλώσῃ τὰς συντομογραφίας, ἀλλὰ μὲ ὀλιγώτερα ἀβλεπήματα, παραθέτει τὴν ἐπιγραφὴν καὶ ὁ σεβασμιώτατος μητροπολίτης Κυθῆρων κ. ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ Λακεδαιμόνιος βιβλιογράφος ἐπίσκοπος Βρεσθῆνης Παρθένιος, ΕΕΒΣ 12, 1936, σ. 255-256.

- 1 + Ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἀνίστορήθη ὁ θεῖος οὗτος
 2 ναός, τοῦ ἐν αγίεις π(ατ)ρ(ό)ς ἡμῶν Νικολάου, ἀρχιἑπι
 3 σκόπου Μύρων τῆς Λυκί(ας) τοῦ θαυματουργοῦ· διὰ ἐξό
 4 δου καὶ κόπου τοῦ τιμιωτ(ά)τ(ου) καὶ χρησίμωτ(ά)τ(ου) ποτὲ
 5 μακαρίτου κ(υρ)ου Καμαρινοῦ τὸ ἐπίκλην Σκηνόπλωκος
 6 κ(αὶ) τῆς συμβύ(ας) αὐτοῦ Εὐφροσύν(ις) κ(αὶ) τ(ῶν) τέκν(ων) αὐτ(ῶν)
 εἰς ψυχικὴν
 7 αὐτ(ῶν) σ(ωτη)ρίαν· ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεόφιλεστάτου
 8 επισκόπου τῆς ἀγιωτ(ά)τ(ης) ἐπίσκοπῆς Βρεστέν(ης) κ(υρ)ου Παρθενίου
 9 Διὰ χειρὸς ἑμοῦ ελαχίστου ζωγράφου Γεωργ(ί)ου Μόσχου ἐκ πό-
 λε(ως) Ναυπλ(ίας)
 10 ἐν ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομί(ας) τοῦ Κυ(ρίου) Α^ω Χ^ω Κ^ω·
 11 Νοέμβριό· Ι^ω τῆς νῦν τρεχούσης (ἰ)ν(δικτιῶ)νος Γ^{ης} ≈ ~

1 ΓΑΛΑΝ. παραλείπει τὸν ἐν ἀρχῇ σταυρόν. 3 ΓΑΛΑΝ. ΣΓΟΥΡ. δι'. 4 ΣΓΟΥΡ. παραλείπει τὰς λ. καὶ χρησίμωτάτου. 5 ΕΠ. μακαρίτου ΓΑΛΑΝ. κυρ, σκηνοπλόκου. ΣΓΟΥΡ. παραλείπει τὰς λ. τὸ ἐπίκλην Σκηνόπλωκος². 6 ΣΓΟΥΡ. τῆ συμβία αὐτοῦ Εὐφροσύνη, αὐτοῦ. 8 ΓΑΛΑΝ. Βρεσθένης κυρ, ΣΓΟΥΡ. κ. 9 ΕΠ. Ναυπλ(ίας) μᾶλλον ἢ Ναυπλ(ίου). ΣΓΟΥΡ. Ναυπλίας. 10 ΓΑΛΑΝ. ΣΓΟΥΡ. ΑΧΚ. ΓΑΛΑΝ. παραλείπει τὰς λ. τοῦ Κυ(ρίου), 11 γράφε Ιη. ΓΑΛΑΝ. - Ἰνδικτιῶνος τρεχούσης. ΣΓΟΥΡ. Νοεμβρίου 1 τῆς οὐ̄ (sic) τρεχούσης. ΚΑΛΟΓΕΡ. Νοεμβρίου 1.

2 ναός, τοῦ ἐν αγίεις π(ατ)ρ(ό)ς ἡμῶν Νικολάου. Μονόχωρος, ξυλόστεγος ναῦσκος διαστ. 4.44 μ. × 2.15 μ. Οἱ τοῖχοί του ἐσωτερικῶς εἶναι κατάγραφοι· πολλαὶ σκηναὶ ἔχουν ὡς πηγὴν τὸ Συναξάρι τοῦ ἁγίου Νικολάου. Εἰς τὸν Ν. τοῖχον χαμηλὰ ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ καὶ ἀριστερά του, παρὰ τὸ τέμπλον, προσωπογραφία τοῦ κτήτορος εἰς στάσιμ $\frac{3}{4}$ μὲ τὸ ὄνομα Καμαρινὸς γεγραμμένον ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν του. Ὁ Καμαρινὸς εἰκονίζεται δλόσωμος, δεόμενος πρὸς τὸν Σωτῆρα, ὅστις ἐπιφαίνεται εὐλογῶν εἰς τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν. Ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ τοῦ Ν. τοίχου ἔνθρονος ὁ Χριστὸς καὶ παρ' αὐτὸν ὁ Πρόδρομος. Ἀπέναντι ἔνθρονος καὶ ὁ Ἅγιος Νικόλαος. Ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ζωγραφοῦνται ἀκόμη ὁ Ἅγιος Στέφανος, ὁ Εὐαγγελισμὸς, στηθάρια ἁγίων καὶ εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς ἀψίδος Παναγία ἢ Μακαριώτισσα ἐν προτομῇ, μετωπική, δεομένη μὲ τὸν Ἰησοῦν ἄνευ κύκλου πρὸ τοῦ στήθους της. Κάτω οἱ Ἅγιοι ἱεράρχαι Βασίλειος καὶ Χρυσόστομος. Ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ Α. τοίχου ἡ Φιλοξενία. Εἰς

1 Ὁ ζωγράφος προφανῶς παρεσύρθη ἐκ τῶν προηγούμενων Α^ω Χ^ω κλπ. καὶ ἔγραψε Ι^ω (= 10^{τω}) ἀντὶ Ιη (= 10^η ἡμέρα).

2 Παρατηρεῖ ὅμως (ἔ. ἀ. σ. 425) ὅτι «τὰς ἑλλειπούσας λέξεις μετὰ τὸ «κυρίου Καμαρινοῦ» δὲν κατωρθώσαμεν νὰ συμπληρώσωμεν ἀλλ' οὔτε καὶ μετὰ

τὴν συναρμολόγησιν τῶν γραμμάτων, ἀρκετὰ τῶν ὁποίων ἀντεγράψαμεν, βγαίνει ἔννοιά τις: (τὸ ἐπικληνCKην ὁ ΙΜωΝ) αὐτὰ περίπου εἶναι τὰ σωζόμενα γράμματα, πλὴν ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἠμποροῦμεν τίποτε νὰ καταλάβωμεν».

τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ κυρίως ναοῦ ἐπισύρουν τὴν προσοχὴν τοῦ ἐπισκέπτου λεπτομερειακῶς εἰργασμένα στήθια ἄγια. Μεταξὺ τῶν σκηνῶν ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου διακρίνεται ἡ παράστασις «ὅταν τοὺς τρεῖς ἄθώους ἐρύσσατο». Τὸ πρόσωπον τοῦ Ἁγίου εἶναι ὠχρορρόδινον, ἔχει ὡς φῶτα λεπτὰς γραμμὰς καὶ σκιάζεται ὑπὸ χρώματος καφέ καὶ ἀνοικτοῦ πρασίνου.

5 *Καμαρινοῦ*. Τὸ ὄνομα ὡς ἐπώνυμον, ὅπως μὲ πληροφορεῖ ὁ ἐκ Χρυσάφης φίλος κ. Ἰωάννης Κόντης, σῶζεται ἀκόμη εἰς τὰ γειτονικὰ χωρία Ἀγριάνοι καὶ Γκορτσά.

8 *Παρθενίου*. Ὁ ἐπίσκοπος¹, ἐκ τῶν διασημοτέρων ἱεραρχῶν Βρεσθῆνης, λόγιος βιβλιογράφος ἐκ τοῦ χωρίου, ὡς φαίνεται, Ἀναβρυτὴ Λακεδαίμονος, κατεῖχεν ἤδη τὸν θρόνον τὸ 1601. Τὸ 1630 εὐρίσκετο ἄνευ ἐπισκοπῆς. Ἴσως ἡ ἀπομάκρυνσίς του εἶχε συντελεσθῆ τὸ 1625, ἀφοῦ εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἀναβρυτῆς ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν κλητόρων καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Παρθενίου, συνοδευόμενον ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ *τλήμονος ἀρχιθῦτον*². Ὁ Παρθένιος ἔζη ἀκόμη τὸ 1661³. Ἐπομένως θὰ εἶχε γίνει ἐπίσκοπος εἰς νεαρὰν ἡλικίαν.

9 *Γεωργίου Μόσχου*. Ὁ Γεώργιος Μόσχος μὲ τὸν ἀδελφόν του Δημήτριον ἀνήκουν εἰς τοὺς διασημοτέρους τοιχογράφους τοῦ 17^{ου} αἰ. τοὺς ἀκολουθοῦντας τὴν παράδοσιν τῆς Κρητικῆς Σχολῆς⁴. Καὶ τὰ ἔργα των εἶναι πολλὰ καὶ ἡ τέχνη των ἐνδιαφέρουσα, μολοντί δύσκολον ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐκτιμηθῆ ὀρθῶς, ἐπειδὴ ὀλίγα δείγματα τῆς ζωγραφικῆς των ἔχουν δημοσιευθῆ. Τὸ παλαιότερον γνωστὸν ἕως τώρα κοινὸν ἔργον καὶ τῶν δύο Μόσχων, αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Προδρόμου τῶν Λογοθετῶν τῆς Ζακύνθου⁵ (1606), ἐμνημονεύθη ἀνωτέρω. Ὁ Γεώργιος Μόσχος τὸν Νοέμβριον τοῦ 1620 ἐπεράτωσε τὸν διάκοσμον καὶ τοῦ μεγάλου τρικόγχου καθολικοῦ τῆς ἐγγυῆς τῆς Χρυσάφης Μονῆς τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα⁶. Ὁ Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς συμπτώσεως τῶν χρονολογιῶν ὁμιλεῖ διὰ τὸ ταχὺ τῆς ἐργασίας τοῦ Μόσχου⁷. Κάλιστα ὁμως δύναται νὰ ἐκτιμηθῆ καὶ ἐδῶ παρεμφερῆς ὑπόθεσις πρὸς τὴν διατυπωμένην κατωτέρω (ἐπιγραφή 9, παρατήρησις εἰς τὸν στίχ. 6) περὶ τοῦ τρόπου ἐργασίας τοῦ Κακαβᾶ.

11 *(ὶ)ν(δικτιῶ)νος Γης*. Τὸ 1620 ἡ ἰνδικτιῶν ἦτο τρίτη, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ ἐντεῦθεν τετάρτη.

1 Διὰ τὸν Βρεσθῆνης Παρθένιον βλ. ἀνωτέρω τὰς τρεῖς μελέτας (α, β, γ) τοῦ Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, αἵτινες μνημονεύονται εἰς τὴν σ. 142 σημ. 1. Βλ. ἀκόμη ΝΙΚΟΥ Α. ΒΕΗ, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Θεράπναις Μονῆς τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα, Ἔπετ. Φιλολ. Συλλ. Παρνασσός, ἔτος 8, 1904, χειρόγραφα ὑπ' ἀριθ. 4, 27, 31, 32, 57, ΣΠΥΡΙΑ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Παρθένιος πρῶην Εὐρυσθένης, Ν. Ἑλληνομνήμων 4, 1907, σ. 352-353 καὶ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ Λακεδαιμόνιος βιβλιογράφος ἐπίσκοπος Βρεσθῆνης Παρθένιος, ἔ. ἀ. σ. 251-263.

2 ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 253.

3 Ὁ αὐτὸς, ἔ. ἀ. σ. 255 καὶ 256.

4 Διὰ τοὺς ἀδελφοὺς Δημήτριον καὶ Γεώργιον Μόσχον βλ. Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Σχεδιάσμα τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς, σ. 195-198, ἐνθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία.

5 Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 196.

6 ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα ἐν Λακεδαίμονι, ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 37 καὶ Ν. Α. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Τὸ Πελοποννησιακὸν ἐργαστήριον καὶ οἱ εἰκονογράφοι Μόσχοι, Ἑβδομηκονταπενταετηρίς τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς 1844-1919, ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 257.

7 Ὁ αὐτὸς ἔ. ἀ. σ. 258.

8 (1621)

Μονὴ ἁγίων Ἀναργύρων¹ Λακεδαίμονος. Εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ἐσωτερικοῦ τόξου, ὑπὲρ τὴν Δ. θύραν τοῦ καθολικοῦ, γραπτὴ ἐπιγραφὴ² (πίν. 21β) διαστ. 0.49 μ. × 1.12 μ. Ὁ ὄγδος καὶ ὁ ἕνατος στίχος εἰς γραφὴν μικρογράμματον.

+

- 1 Ἀνιστορίθη ὁ θεῖος καὶ πάνσε
2 πτος ναὸς οὗτος, τῶν ἁγίων καὶ ἱάμα
3 τικ(ῶν) Ἀναργύρων Κοσμά, καὶ Λαμῖανου· καὶ τῆς μ(ητ)ρ(ᾶ)ς
αὐτ(ῶν) Θε
4 οδότης ἐπονομαζομέν(οις)³ Σταματήρα· Δια ἐξόδου τοῦ
5 τιμιωτάτου κυροῦ Σταματίου Γρατά· τηποθεσία Κτητόρησα· εἰς ψν
6 χηκὴν σ(ωτη)ρίαν καὶ τ(ῶν) γεννητώρ(ων) αὐτοῦ· ἐπὶ τῆς π(α)ρι-
ἀρχί(ας) τοῦ παναγιωτατου
7 καὶ οἰκουμενικοῦ π(α)ριᾶρχου κη(ροῦ) Κυρίλλον· ἐπι ἔτους·
ΑΧΚΑ^ω (ι)ν(δικτιῶν)ος Δ'
8 ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ Ῑ• ἱστορίθη διὰ χειρὸς ἐμοῦ δημητρίου τοῦ
κακαβὰ ἐκ χῶρας [Ναυ]
9 πλοιου

ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ : 4 ΕΠΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΟΣ, ΔΙ· 7 ΑΧΚΑ, Ν̄ ᾿Α· 8 ΙΟΥΝΙΩ, 10 ΙΣΤΟΡΙΘΗ·
8·9 ΝΑΥΠΛΙΑΣ·

1 Βλ. δι' αὐτὴν Α (= ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ), Ἡ ἱερὰ Μονὴ τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων, περιοδ. Μαλεβός 1921, ἀριθ. τεύχ. 3 σ. 1, Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ α) Διὰ τὴν Οἰνουπτακὴν ἱστορίαν, Μαλεβός 1922, ἀριθ. τεύχ. 20, σ. 22 καὶ β) Αἱ ἐν τῷ πρῶτῳ δῆμῳ Οἰνουπτος Μοναί, Μαλεβός 1924, ἀριθ. τεύχ. 40, σ. 280-283, ἀριθ. τεύχ. 41, σ. 290-292, ἀριθ. τεύχ. 42, σ. 301-305 καὶ ἀριθ. τεύχ. 43, σ. 314-315 καὶ Ε(ΥΣΤΡΑΤΙΟΥ) Ι. ΔΡΑΚΟΥ, Μοναί Ἑλληνικαί, Λακεδαιμονιακαί, Ἱερὸς Σύνδεσμος 8, 1902, σ. 60-63. Ἐκ σιγιλίου τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ (1707) πληροφοροῦμεθα ὅτι τὸ Μοναστήριον «ἀρχαῖον μὲν ὄν τὴν οἰκοδομήν, καὶ τὴν ἀνέγερσιν, ὑπὸ δὲ τῶν πάλαι ἀοιδίμων πατριαρχῶν καὶ σταυροπηγιακῆς ἀξιοθὲν ἐπωνυμίας» εἶχεν ὀλοσχερῶς ἐρειπωθῆ καὶ ἐκτίσθη ἐκ νέου τὸ 1611 «ἐξ αὐτῶν τῶν βάθρων... θεῖω πόθῳ καὶ σπουδῇ τοῦ τε μοναχοῦ Ἀρσενίου τοῦ καλουμένου Μπάραλα, ἀπὸ χωρίου Ντζίντζινα καὶ τοῦ ἱερέως Παπαδημητρίου τοῦ ἐπιλεγομένου Πουλοφάγου ἀπὸ χωρίου Χρυσάφα, δαμιλέσι μέντοι δαπάναις τῶν τότε φιλο-

θέων χριστιανῶν τοῦ Σταματίου Γρατᾶ καὶ τοῦ Μανούσου καὶ τῆς Λαμπρινῆς ἀπὸ χῶρας Κτητορίσης» (βλ. καὶ ΑΓΓΗΣΙΛΑΟΝ ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΝ, Βασσαράς-Βέρροια, ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 127).

2 Τὴν ἐπιγραφὴν ἐδημοσίευσεν ὁ Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Αἱ ἐν τῷ πρῶτῳ δῆμῳ Οἰνουπτος Μοναί, ἔ. ἀ. 1924, ἀριθ. τεύχ. 40, σ. 282, χωρὶς νὰ διαστελλῇ τοὺς στίχους. Τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ἐφωτογράφησε καὶ παρήγγειλε νὰ τυπώσουν εἰς πολλὰ ἀντίτυπα ὁ τελευταῖος ἡγούμενος τοῦ μονυδρίου Νικόδημος Γρουμπός. Ὁ φιλάρχαιος λευίτης ἀπέστειλε τὴν φωτογραφίαν εἰς Λάκωνας τῆς Ἀμερικῆς παρακαλῶν νὰ συνδράμουν εἰς τὴν συντήρησιν τῆς Μονῆς του. Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ φωτογραφία ἐδημοσιεύθη εἰς κανὲν περιοδικόν.

3 Ὁ τονισμός, ἡ ὀρθογραφία καὶ τὸ γένος τῆς μετοχῆς μᾶλλον ἐσφαλμένα ἀντὶ ἐπονομαζόμενος (ὁ ναός). Ἡ ἐν τέλει τῆς μετοχῆς βραχυγραφία, ἀναγινωσκομένη κατὰ τὸ πιθανώτερον ὡς -οις, ἐπονομαζομέν(οις) = ἐπονομαζομένης, μαρτυρεῖ εἴτε ὅτι ὁ ζωγράφος παρεσύρθη ἐκ τῆς ἀμέσως προηγουμένης λέξεως Θεοδότης εἴτε ὅτι ἡ ἁγία, μήτηρ τῶν ἱαματικῶν Ἀναρ-

1 *Ἀνιστορίθη*. Ταυτόσημον πρὸς τὸ *ἱστορίθη* τοῦ ὀγδόου στίχου. Ὁ ναὸς ἐτοιχογραφήθη κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τὸ 1621. Ἴσως λοιπὸν εἶχεν ἐκ νέου οἰκοδομηθῆ μαζί μὲ ὄλην τὴν Μονὴν «ἐξ αὐτῶν τῶν βάθρων» τὸ 1611, συμφώνως πρὸς τὸ σιγίλλιον τοῦ 1707¹.

2 - 3 *ναὸς . . . τῶν ἁγίων . . . Ἀναργύρων*. Ἡ ἐκκλησία ἀναφέρεται εἰς τὸ χρυσοβούλλον τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου, εἰς τὸ τμήμα τὸ καθορίζον τὰ ὄρια τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας². Τὸ τμήμα ὅμως τοῦτο τοῦ χρυσοβούλλου, ὡς ἐσημειώθη καὶ ἀνωτέρω, θεωρεῖται παρέμβλητον³. Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ἡλίου τοῦ νέου (823 - 903 μ. Χ.) μνημονεύεται ναὸς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων «ἐν τοῖς τῆς Σπάρτης μέρεσι»⁴. Εἶναι ἐν τούτοις ἀκαθόριστον ἂν πρόκειται διὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μονῆς.

Ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων εἶναι κατάγραφος, μονόχωρος, σταυροειδῆς, τρουλλάτος, διαστ. 12.80 μ. (μὲ τὴν ἀψίδα) × 5.40 μ. Ὁ μέγας ἀνευ τυμπάνου τροῦλλος εἶναι ἡμισφαιρικὸς καὶ ἡ Δ. κεραία τοῦ σταυροῦ μακροτέρα τῆς Α. Τὰ δύο τυφλὰ τόξα, τὰ στηρίζοντα τὸν τροῦλλον ἀπὸ Βορρᾶ καὶ Νότου, ἐξέχουν ἐξωτερικῶς. Ἡ ἐκκλησία διαφέρει κατὰ τὸν τύπον ἀπὸ τὰ καθολικὰ τῶν ἄλλων παλαιῶν Μονῶν τῆς Λακωνικῆς, ὅσα ἐνθυμοῦμαι, ἅτινα εἶναι καμαροσκέπαστοι αἶθουσαι⁵, τρίκογχοι ναοὶ ἀγιορειτικῆς μορφῆς⁶, σταυροειδεῖς ἐγγεγραμμένοι⁷, βασιλικαὶ⁸, συνδυασμὸς βασιλικῆς καὶ σταυροειδοῦς⁹, ὀκταγωνικοῦ τύπου¹⁰. Καὶ ἂν τὸ μνημεῖον ἐπανεκτίσθη τὸ 1611, εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ νέοι κτίτορες ἐμιμήθησαν τὸ σχέδιον τῆς ἀρχικῆς ἐκκλησίας. Τὸν τύπον τοῦ μονοκλίτου, σταυροειδοῦς, τρουλλάιου ναοῦ, πολὺ παλαιὸν καὶ τόσον συνήθη εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, συνήνησα ἐντὸς τῆς Λακωνίας, ἐφ' ὅσον ἐνθυμοῦμαι, εἰς τοὺς

γύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, ἐπινομάζετο πράγματι Σταματήρα («Σταματητήρα» Σταματήρα· βλ. Γ. Ν. ΧΑΤΖΗΛΑΚΙΝ, Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως Μεσαρέας, Ἀθηνᾶ 6, 1894, σ. 5) ὡς ἔχουσα καὶ ἐκεῖνη θεραπευτικὰς ιδιότητας, ὡς σταματῶσα κακὸν τι, ὅπως π. χ. τὴν αἰμορραγίαν. Δὲν γνωρίζω ὅμως ἂν τὸ ὄνομα ἐλέγετο καὶ περὶ προσώπων. Ἡ βραχυγραφία πάντως δὲν ἀποκλείει, νομίζω, καὶ τὴν ἀνάγνωσιν ἐπινομαζομέν(ως).

1 Βλ. ἀνωτέρω σ. 149 σημ. 1.

2 MIKLOSICH-MILLER, Acta et Diplomata 5, 160.

3 ST. BINON, L'histoire et la légende de deux chrysobulles d'Andronic II en faveur de Monembasie. Macaire ou Phrantzès, Échos d'Orient 37, 1938, σ. 297, 310.

4 Ὁλόκληρον τὸ χωρίον ἔχει ὡς ἐξῆς: *Διατριβόντων δὲ αὐτῶν ἐν τοῖς τῆς Σπάρτης μέρεσι (πόλις δὲ αὕτη Λακωνική), κατήνησαν ἐν τινι νεῷ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, καί, ἐν αὐτῷ μένοντες καὶ περικρίπτων ἑαυτὸν ὁ μακάριος Ἡλίας, τὴν τῆς δωρηθείσης αὐτῷ παρὰ τοῦ μεγαλοδώρου Θεοῦ χάριτος αἶγλην ἠφίει* (GIUSEPPE ROSSI TAIBBI, Vita di Sant' Elia il giovane, Palermo 1962, εἰς τὴν σει-

ράν Istituto Siciliano di studi bizantini e neolentici, testi 7, σ. 40, 515 § 27. Βλ. καὶ εἰσαγ. σ. VII καὶ σ. 152-153).

5 Μετόχιον ἅγιος Δημήτριος τῆς Μονῆς τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα, ἀναγόμενον εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, μεταβυζαντινὰ καθολικὰ τῶν Μονῶν Κούμπαρη, Ἁγίου Δημητρίου ἔξω τῆς Ἀναβρυτῆς, Προφήτου Ἡλιοῦ παρὰ τὸ Γεωργίτσι, Συντζάφι (1625), Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ Καστρί, Ζωοδόχου Πηγῆς ὑπὲρ τὸ χωρίον Μπαρσινίκος, Προδρόμου εἰς τὸ Ἀλεποχώρι, Γρηγόρη μεταξὺ Μονεμβασίας καὶ Ἁγίου Νικολάου κλπ.

6 Καθολικὰ Μονῆς Προφήτου Ἡλιοῦ Δάφνης Γεραζίου, Ἁγίων Τεσσαράκοντα, Γόλας (1632), Ζερμπίτης (1639) κλπ.

7 Χρυσοαφτίσεως, Παληοπαναγιάς, Χειματίσεως, Ἁγίου Νικολάου Ἀχραγιά, Ἁγίας Σοφίας καὶ Περιβλέπτου Μυστρᾶ κλπ.

8 Βρεσθενίσεως.

9 Ὀδηγητριάς Βροντοχίου καὶ Παντανάσεως Μυστρᾶ.

10 Ἁγίων Θεοδώρων Μυστρᾶ.

ναοὺς ἅγιος Νικόλαος¹ καὶ ἅγιος Γεώργιος² ἠρειπωμένου, ἐρήμου χωρίου τῆς Μάνης, παρὰ τὸν Βαχὸν καὶ τὴν Δροσοπηγὴν (Τσεροβάν)³, τὸ ὅποιον ταυτίζεται πρὸς

1 Εἰς τὴν τοιχοδομίαν τῆς ἐκκλησίας χρησιμοποιοῦνται καὶ πλίνθοι. Τὸ μνημεῖον εἶχε πλάγιον, νότιον νάρθηκα καὶ ἴσως δι' αὐτὸ ὁ Ν. τοῖχος τοῦ ναοῦ διασώζει ἐξωτερικῶς λείψανα τοιχογραφιῶν. Ὑπὲρ αὐτὰ πλίνθοι διαμορφώνουν ἀμελῆ ζωφόρον ἐκ μιᾶς σειρᾶς ρομβοειδῶν. Τὸ Β. καὶ Ν. τόξον, τὰ ἀναπληροῦντα τὰς ἀντιστοιχοῦσας κεραιὰς τοῦ σταυροῦ, δὲν ἔχουν βάθος. Μεγαλύτεραι εἶναι αἱ ἄλλαι δύο κεραιαὶ καὶ περισσότερον τῆς ἀνατολικῆς ἢ δυτικῆς. Εἰς τὸ Β. καὶ Ν. τύμπανον σχηματίζεται ἀνά ἐν τυφλὸν τόξον. Ἄλλο βαθύτερον ἔχουν οἱ πλευρικοὶ τοῖχοι τῆς Δ. κεραιᾶς. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν τυφλῶν τόξων καὶ τῶν ἐγκαρσίων κεραιῶν διαμορφώνεται ὀγκώδης ψευδοπεσσοῦς. Μέρος τῆς σφενδόνης, τὸ κάλυμμα τοῦ τροῦλλον καὶ τὸ Δ. ἄκρον τῆς Δ. καμάρης ἔχουν καταρρεύσει. Ὁ ναὸς διασώζει τοιχογραφίας Α. τῶν ψευδοπεσσῶν, ἴσως ἀναγομένας εἰς τὸν 18^{ον} αἰ. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ παλαιότεραι. Καθὼς ἔχει κατερειπωθῆ ἡ ἀγία τράπεζα, ἡ ὁποία ἐγέμιζε τὴν ἀψίδα, φαίνονται τῶρα λείψανα Ἰερωχῶν προγενεστέρου στρώματος. Εἰς ἐξ αὐτῶν, δεξιὰ, ἐφύρει πολυσταύριον. Ὑπόλοιπα τῶν παλαιότερων τοιχογραφιῶν διακρίνονται καὶ εἰς τὴν Ν. κεραιάν.

Ἐκ τῆς νεωτέρας γραπτῆς διακόσμησης τῆς ἀψίδος ἢ Πλατυτέρας καὶ κατωτέρω ἢ Θεῖα Λειτουργία με τοὺς Ἰεράρχας φέροντας σάκκους. Ἐκ τῶν ἄλλων τοιχογραφιῶν ἀξιοπρόσεκτος ἐπὶ τῆς καμάρης τοῦ ἱεροῦ παρὰ τὴν Ἀνάληψιν ἢ Ἀμπελος.

2 Καὶ ὁ ἅγιος Γεώργιος εἶναι ναὸς μονόκλιτος σταυροειδῆς μετ' τροῦλλον πολὺν μέγαν. Τὰ τόξα-κεραῖαι, ἐπὶ τῶν ὁποίων βαίνει ὁ τροῦλλος, εἶναι ἀβαθῆ καὶ περισσότερον τὸ νότιον καὶ τὸ βόρειον. Ἡ Δ. θύρα ἔχει τειχισθῆ καὶ ὡς μόνη πρόσβασις ἐναπομένει τὸ μικρὸν Ν. ἀνοιγμα. Στενά, δίλοβα παράθυρα διατρυποῦν τὴν ἀψίδα καὶ τὰ τύμπανα τῆς Β., Ν. καὶ Δ. κεραιᾶς. Καθὼς τὸ Β. καὶ Ν. τόξον εἶναι πολὺ ἀβαθῆ, διὰ τὰ βαστάσουν τὸ βάρος τοῦ τροῦλλου, ἔχουν ἐνισχυθῆ μετὰ δύο ἐκάτερον ἐσωτερικῶς, παραλλήλους ἀντηρίδας, αἵτινες ὑπομορφήν ψευδοπεσσῶν, ἐφαπτόμεναι τῶν τυμπάνων, ἀνέρονται ἀπὸ τοῦ ἐδάφους μέχρι τοῦ ἐσωραχίου τῶν τόξων. Ὁ ὀκτάπλευρος ἐξωτερικῶς τροῦλλος διακοσμῆται εἰς τὰς γωνίας μετ' ψευδοκονίσκους ἐκ πορολίθου, συνδεομένους διὰ τόξων. Διατρυπᾶται ὑπὸ τριῶν στενῶν παραθύρων, ἔχει ὅμως ἄλλα τρία ζωγραφιστὰ ἔσθθεν. Ὁ τροῦλλος ἐδράζεται κυρίως εἰς 4 ψευδοπεσσούς, ἐφαπτομένους ἀνά δύο τοῦ Β. καὶ Ν. τοίχου, ἐκατέρωθεν τῶν κεραιῶν-τόξων. Τὸ μνημεῖον παρουσιάζει ἱκανὸν ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς πλευρᾶς καὶ πρέπει νὰ σχεδιασθῆ. Τὸ τέμπλον τοῦ εἶναι κτιστὸν καὶ ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς μεγάλη. Τὸ τόξον τῆς Δ. θύρας σχηματίζουν πορτόλιθοι. Ὑψηλότερα τὸ δίλοβον παράθυρον ἔχει πλίνθι-

νον τόξον, πλίνθινα ἐκατέρωθεν τυφλά ἡμίτοξα καὶ κάτω ὀδοντωτὴν ταινίαν. Παρόμοια εἶναι τὰ παράθυρα τοῦ Β. καὶ Ν. τυμπάνου. Ὁλόκληρον τὸν ναὸν περιζῶνει ἐξωτερικῶς σειρά πλίνθων, ὀριζοντίως τοποθετημένων, καὶ κατωτέρω ὀδοντωτὴ ταινία. Αἱ ἐγκάρσιαι κεραιαὶ ἐξέχουν ἐξώθεν μῶλις 0.20-0.24 μ.

Τὸ μνημεῖον εἶναι κατάγραφον. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ μεταβυζαντιναί, νεώτεραι. Εἰς τὸν τροῦλλον ὁ Παντοκράτωρ, Ἄγγελιοι, Προφήται, εἰς τὰ τρίγωνα οἱ Εὐαγγελισταί. Εἰς τὰ ἐσωράχια τῶν 4 τόξων, ἅτινα ἀνέχουν τὸν τροῦλλον, στηθάρια ἀγίων, οἱ ὅποιοι προβάλλουν ἀπὸ κάλυκας ἀνθέων ὁμοιάζοντας μετ' σπιρίδας. Τὴν ἀψίδα κοσμεῖ προτομὴ Βλαχερνίτιδος μετὰ δύο ὀλοσώμων Ἄγγέλων καὶ κατωτέρω διαδοχικῶς ἐξἄπτερυγα, ἢ Ἄγγελικὴ Λειτουργία, ἢ Μετάδοσις-Μετάληψις καὶ τέλος ὁ Θυόμενος μετ' 8 συλλειτουργοῦντας ἱεράρχας: Ἀνθιμον Νικομηδείας, Κύριλλον, Ἀθανάσιον, Βασίλειον, Χρυσόστομον, Γρηγόριον, Ἰάκωβον ἀδελφόθεον, Ἰωάννην Ἐλεήμονα. Εἰς τὴν Πρόθεσιν ἢ Ἀποκαθίλωσις (= Ἄκρα Ταπεινώσις), ἐπὶ τῆς καμάρης τοῦ ἱεροῦ ἢ Ἀνάληψις. Εἰς τὸν κυρίως ναὸν χαμηλά, κτιστὰ ἐδῶλια καὶ ἔπειτα μίμησις ὀρθομαρμαρώσεως καὶ ὀλόσωμοι Ἄγιοι. Εἰς τὴν Δ. κεραιάν ἢ Πεντηκοστή. Ὑπὲρ τὴν Δ. θύραν ὑπῆρχε γραπτὴ, κτιτορικὴ ἐπιγραφή, ἐξίτηλος τῶρα. Ἀναγινώσκειται τὸ ἐπώνυμον «Μαραβελιάνων», ὕψηλότερα ζωγραφεῖται ὁ Ἄναπεσῶν καὶ χαμηλά, ἐπὶ τοῦ Δ. πάντοτε τοίχου, σκηναὶ κολαζομένων.

Ἄλλη ἐπιγραφή σώζεται εἰς τὴν θύραν τῆς Πρόθεσεως:

+ ἀνιστορήθη τ
ο παρὸν τέμπλ
ον δυνά κόπον κ(αί)
ἐξόδου τοῦ πανο
5 σηοτάτου κνρί
ον' κὸρ ἀνανία =
πνευματικοῦ εἰς
βοήθειαν αὐτοῦ =
κ(αί) ψνχηκὴν σω
10 τηρίαν — 1793.

Σημειωτέον ὅτι ὁ ἅγιος Γεώργιος «εἰς τὴν Παλαιάν Καρνούπολιν» καὶ ὁ πνευματικὸς Ἀνανίας μνημονεῖνται εἰς ἐγγραφοῦν τοῦ 1829, ἀποκείμενον εἰς τὰ Γ. Α. Κ. (ΕΛΕΝΗ ΜΠΕΛΙΑ, Μοναστήρια Λακωνίας, περιοδ. Λακωνικά 1965, τευχ. 9, σ. 76).

3 Εἰς τὴν Τσεροβάν ὑπάρχει κατάγραφος, μονοκάματος ναὸς τῆς Παναγίας μετ' κτιστὸν τέμπλον. Τὸ μέσον τῆς καμάρης κοσμεῖ παράστασις τοῦ Παντοκράτορος ἐντὸς κύκλου, μετὰξὺ δεομένων Θεοτόκου

τὴν ἀρχαίαν Καρούπολιν¹. Τὰ μνημεῖα τῆς Καρουπόλεως² εἶδον ἐν σπουδῇ, δὲν ἐσημάτισα ὅμως τὴν ἐντύπωσιν ὅτι, ὅσα τοῦλάχιστον σώζονται καλύτερον, ἀνάγονται εἰς πολὺ παλαιούς χρόνους.

Εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, ἀριστερὰ τῆς θύρας, εἶναι ἐντειχισμένη μαρμαρίνη πλάξ διαστ. 0.55 μ. × 0.485 μ. (πίν. 22α) μὲ ἐγχάρακτον ἐκ 13 στίχων ἐπιγραφῆν³, ἐπαναλαμβάνουσαν ἄνευ σημαντικῶν διαφορῶν καὶ μὲ προσθήκην

καὶ Ἀγγέλων. Ὑπὲρ τὴν μόνην, Ν. θύραν ἡμιεξίτηλος, ἐπίστικτος, κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ πληροφορεῖ ὅτι διὰ τὸ ἔργον πιθανῶς ἐδαπάνησαν οἱ « . . . λαριάνη, Κοντζήναι καὶ Κορογορνάιν » ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ «(θεοφι)λεστάτου κυροῦ Μα(κα)ρου (προφανῶς Μακαρίου) Καριωπόλεως» τὸ 17.8 καὶ ὅτι αἱ τοιχογραφαίαι ἔγιναν *Δηα χηρος Παναγηοτης Κληροδέτης ἀγογράφος* . . . ὑπὲρ τὴν λ. «Καριωπόλεως» ἔχει γραφῆ ἢ λ. *Κοντήφαρι*. Ὁ ἀγογράφος «Παναγιότις Κληροδέτης» ἐκ τοῦ χωρίου Καβάλλου τῆς Α. Μάνης εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ χωρίον Κεχριάνικα, τοῦ φερομένου ὡς Μοναστηρίου τοῦ Καπερνάρου. Τὸν ναὸν τῆς Παναγίας ὁ Κληροδέτης διεκόσμησε τὸ 1789 (ΔΙΚΑΙΟΣ ΒΑΓΙΑΚΛΑΚΟΣ, Συμβολὴ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Μάνης, ἀνάτυπον ἐκ τῆς Θεολογίας 27, 1956, σ. 24).

¹ Βλ. δι' αὐτὴν ΑΘ. ΠΕΤΡΙΔΗΝ, Περὶ τῶν ἐν τῇ Κορσικῇ Στεφανοπούλων, Πανδώρα 20, 1870, σ. 431α, Ν. Α. Β(ΕΗΝ), Καρουπόλεως Ἐπισκοπὴ εἰς τὸ Ε. Α. Ε., D. Α. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, Le Despotat grec de Morée, t. second, Athènes 1953, σ. 100, 113, 283, 361 καὶ τοῦ αὐτοῦ Ἡ Βυζαντινὴ Ἑλλάς, 392 - 1204, ἐν Ἀθήναις 1965, σ. 78. Εἰς τὴν Καρούπολιν τὸ 821/22 Νικήτας ὁ ἐξ Ἀμνίας ἔγραψε τὸν Βίον τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου: *συνεγραγμένη τὸν βίον αὐτοῦ ἔτους 571 ἐν ἔξορίᾳ ὄν ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν Καριουπόλει*. MARIE HENRIETTE FOURMY - MAURICE LEROY, La vie de S. Philarète, Byzantion 9, 1934, σ. 165 στίχ. 27 - 29). Οἱ FOURMY, LEROY, γράφουν διὰ τὴν ἔξορίαν τοῦ Νικήτα ὅτι «il y a tout lieu de croire que cette disgrâce était due à ses sentiments iconophiles qui l'avaient probablement rendu suspect à Michel II» (ἔ. ἀ. σ. 97). Ἄν αὐτὸ ἀληθεύῃ, εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Νικήτας θὰ ἐξωρίσθῃ εἰς τόπον εἰκονομάχων. Καὶ ἄς σημειωθῇ ὅτι οὐχὶ μακρὰν, παρὰ τὸ ἀκρωτήριον τῆς Μάνης Τηγάνι, σώζεται ὁ ἡρειπωμένος ναὸς τοῦ ἁγίου Προκοπίου μὲ λείψανα τοιχογραφιῶν, τὰς ὁποίας θεωρῶ εἰκονομαχικὰς (Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗ, Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Μέσα Μάνης, ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 1 - 15).

² Ἐκτὸς τῶν δύο ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐμνημονεύθησαν ἀνωτέρω, σώζονται ἐρείπια τοῦ μονοκαμάρου ναῖσκου ἁγίου Δημητρίου καὶ οἰκίων ὀλοκλήρου χωρίου. Εἰς τοὺς τοίχους τῶν διακρίνονται καὶ βήσσυλα. Ὑπόμνημα τοῦ 1618 ἀναφέρει ὅτι ἡ Καρού-

πολις εἶχεν 20 οἰκογενεῖας (ΣΤΕΦ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ κίνησις τοῦ Λούκα τοῦ Νεβέρ, σ. 132). Ὅτι ὁ παρὰ τὸν σημερινὸν Βαχὸν ἐρειπίων εἶναι ἡ Καρούπολις τοῦ 18ου αἰῶνος, δὲν γεννᾶται ἀμφιβολία (βλ. καὶ Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΝ, Πότε καὶ πῶς ἔπεσεν ἡ Μάνη εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων τὸ 1715, Πελοποννησιακά 3 - 4, 1958 - 1959, ἐκθέσεις τῶν Προβλεπτῶν Donado καὶ Bembo, σ. 281 καὶ 285). Ἐὰν δὲ ταυτίζεται καὶ πρὸς τὴν Καρούπολιν τοῦ 9ου αἰ., εἶναι περίεργον διατὶ δὲν διακρίνονται μεταξὺ τῶν ἐρειπίων πολὺ παλαιὰ μνημεῖα.

³ Ὁ ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ἀναφέρει καὶ ἄλλην ἐπιγραφὴν «ἥτις, ἐντειχισμένη ἄλλοτε, ἐν τῷ τοίχῳ τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς, ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν πυλῶνα, παρ' ὄλην τὴν σπουδαιότητά της, εἴρηται νῦν παρερριμμένη ἐκτὸς τοῦ περιβόλου» (Αἰ ἐν τῷ προφῶν δήμῳ Οἰνοῦντος Μοναί, ἔ. ἀ. σ. 280 - 282). Τὴν ἐπιγραφὴν δὲν εἶδον. Τὴν παραθέτει ὁ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ (ἔ. ἀ. σ. 282) «κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ . . . κ. ΛΓΗΣ. ΣΓΟΥΡΙΤΣΑ, εἰς ὃν ὀφείλεται καὶ ἡ ἀντιγραφὴ» της :

Ἀνηστορίθι τὸ παρὸν Ἀγίων Ἀναργύρων ἐπὶ τῶν πανοσιωτάτων καὶ κτητόρων Δημητρίου ἱερέως Πουλοφάγου ἐκ Χρισιάφης Ἀρσενίου Μπάραλα μοναχοῦ ἐκ Τζιτζίνων Μανούσου καὶ Λαμπρινίς καὶ Σταματίου Γρατᾶ ἐκ χώρας Κτόρισα ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1611 μηνὶ Ἰουλίῳ 12.

Εἰς τὸν περίβολον τῆς Μονῆς ὑπάρχουν δύο ἄλλαι ἐπιγραφαί. Ἡ μία, ἐγχάρακτος ἐπὶ πλακὸς διαστ. 0.34 μ. × 0.35 μ., εὑρίσκειται ἐντειχισμένη ἄνω κτιστοῦ ἐδωλίου, δεξιὰ, εἰς τὴν πρὸ τοῦ ναοῦ ἀλῆν. Ἔχει ὑποστῆ φθορὰς καὶ ἐπικεχρισμένη δι' ἀσβέστου εἶναι δυσανάγνωστος. Ὅπισθεν τῆς ἐκκλησίας, ἀριστερὰ, εἰς τὴν δεξαμενὴν κρήνης, ἔχει ἐντειχισθῆ ἄλλη ἐπιγραφὴ, χαραγμένη εἰς μαρμαρίνην πλάκα διαστ. 0.315 μ. × 0.31 μ. (πίν. 22β) μὲ γραφὴν κεφαλαιογράμματον, χωρὶς πνεύματα καὶ τόνους :

1807

* Ἰστορίθι τὸ παρὸν κα
μάρι τῶν ἁγίων Ἀν[[α]]ρ
γύρων ἰς χριματισμ

5 ὄν κὲ ἐπιδρομὴν τοῦ σιο

ὀλίγων μόνον λέξεων εἰς τὸν τελευταῖον στίχον τὴν γραπτὴν κτητορικὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἐκκλησίας :

Ανηστορίθη ο θειος κ(αι) πανσεπιος ναος | ουτος των αγιων κ(αι) ιαματικ(ων)
Αναργυρων Κοσ | μα κ(αι) Δαμιανου κ[[αι]] της Μ(ητ)ρ(ό)ς αυτ(ων) Θεοδ | οτης
επονομαζομέν(ως) ¹ Σταματήρα ². | δια εξοδου του τιμωτάτου κυρου Στα |
ματί(γ)ου ³ [[Γ]]ρατά· τηποθεσία Κτητόρισα | εις ψυχηκην σ(ωτη)ριάν κ(αι) τ(ων)
γεννητωρ(ων) | αυτοῦ ἐπὶ τῆς π(ατ)ριάρχ(ιας) τοῦ παναγιωτάτ | ου κ(αι) οικουμε-
νικου π(ατ)ριάρχου κ(υροῦ) Κυριλλ | ου ἐπὶ ἔτους ΑΧΚΑ^ω (ι)ν(δικτιῶνος) Δ̄ — |
εν μηνι ἰουνίῳ⁴ Ἰ^ο ⁵ ηστοριθη δι(α) χειρός | Δημητριου ΗΑΟΒ_q ⁶ [[ἐκ]] χῶρας
Ναυπλοίου | + πιστεῦ[ο]νται ⁷ + σοθησονται + |

Τὸ τέμπλον τῆς ἐκκλησίας εἶναι ξύλινον μὲ ἐπιπεδόγλυφα κοσμήματα (πίν. 23α). Ἡ σειρά τῶν εἰκόνων τοῦ δωδεκαόρου εὐρίσκεται μεταξὺ δύο μεγάλου πλάτους ταινιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ κάτω ἔχει ὡς διάκοσμον κληματίδα καὶ ἡ ἄνω ζῶα κατὰ κρόταφον ἐν μέσῳ φυλλωμάτων, παρατεταγμένα τὸ ἐν ὀπίσω τοῦ ἄλλου. Ἐπὶ τοῦ λοξομήτου γείσου (ὑψους 0.035 μ.) τῆς ταινίας μὲ τὴν κληματίδα, ἐγγάρακτος εἰς μίαν σειρὰν κεφαλαιογράμματος χωρὶς τόνους καὶ πνεύματα ἐπιγραφὴ διακόπτεται ὑπὲρ τὴν Ν. παραστάδα τῆς πύλης τοῦ ἱεροῦ, διὰ τὴν συνεχιστῆ περαιτέρω (σκαρίφημα εἰκ. 2).

πανοσιότατον καθηγομ

ένου κιορ Λεοντίου ἐ[[κ]] χῶρας Βέ

ρια κέ ἔστο ἰς ΝΕΜΙΣΙ. Ἐγράφι

χιρι <Α>Cεραφιμ ἱερομονάχης

10 ἐκ χῶρας Βέρια κέ εὔχεστε ἰπέρ ἐ

11 μοῦ

Εἰς τὸν ὄγδοον στίχον ἔχει ἄρα γε γραφὴ ΝΕΜΙΣΙ ἀντὶ ΝΕΘΙΜΙΣΙ ; Εἰς τὸν ἕνατον μετὰ τὴν λέξιν <Α>Cεραφιμ πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ πρόθεσις [[ΕΝ]].

1 Φαίνεται ὅτι ὁ χαρακτὴς ἀνέγνωσεν -ως τὴν συντομογραφικῶς σημειωθεῖσαν εἰς τὴν γραπτὴν ἐπιγραφὴν κατάληξιν τῆς λ. ἐπονομαζομέν(οις), δηλαδὴ ἀνέγνωσε καὶ ἀντιγράφων ἐγράψεν ἐπὶ τῆς πλακὸς τὴν λέξιν ἐπονομαζομέν(ως). Ὅτι ὅμως εἰς τὰς ἀναγνώσεις καὶ τὰς χαραξίσεις του δὲν εἴστοχεῖ πάντοτε, γίνεται πρόδηλον ἐκ τῶν ἐπομένων.

2 Μετὰ τὸ τελευταῖον α τῆς λέξεως ἔχει χαραχθῆ τι ὡς λοξὸν τελικὸν σίγμα.

3 Ὁ χαρακτὴς ἔγραψε Σταματίου Ρατά. Νομίζω πιθανώτατον ὅτι ἡ χαρακτὴ ἐπιγραφὴ εἶναι μεταγενεστέρη τῆς γραπτῆς, ἢ ὁποία ὑπάρχει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ. Ὅτι ὁ χορηγὸς ἐλέγετο Γρατᾶς, μιστυρεῖ τὸ σιγίλλιον τοῦ 1707 καὶ ἡ ἐν τῇ σ. 152 σημ. 3 ἐπιγραφὴ. Εἰς τὴν γραπτὴν ἐπιγραφὴν ἡ κατάληξις

-ίου (Σταματίου) ἔχει γραφὴ εἰς τὸ διάστιχον, δεξιότερα, ὑπὲρ τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ ἐπωνύμου. Ὁ χαρακτὴς, ἀντιγράφων τὴν γραπτὴν ἐπιγραφὴν, παρεσύρθη ἐκλαβὼν τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ ἐπωνύμου ὡς ἀνήκον εἰς τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα, ἠλλοίωσε τὸ ἐπίθετον καὶ ἔγραψε «Σταματίου Ρατά», ἀντὶ Σταματίου Γρατά.

4 Αἱ λέξεις ἐν μηνι ἰουνίῳ εἰς γραφὴν μικρογράμματος.

5 Μετὰ τὸ Ι, κάτω τῆς ὀριζοντίας κεραίας, ὑπάρχει τι ὡς ὁ μικρὸν μᾶλλον ἢ θῆτα. Νὰ ἐγράψεν ἄρα γε τὴν ἡμερομηνίαν ὁ χαρακτὴς μὲ ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς ;

6 Εἰς τὴν λέξιν πρέπει νὰ ἔχωμεν τὸ ἐπώνυμον τοῦ ἀγιογράφου Κακαβά. Ἴσως ὀφείλεται τὸ λάθος εἰς τὴν χάραξιν τῆς ἐπιγραφῆς μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἀγιογραφίσεως τοῦ ναοῦ, ὅταν πλέον εἶχε λησμονηθῆ τὸ ὄνομα τοῦ Κακαβά. Πάντως εἰς τὴν γραπτὴν ἐσωτερικὴν ἐπιγραφὴν τὸ ἐπώνυμον εἶναι εὐανάγνωστον. Ἡ ταραχὴ τοῦ χαρακτοῦ ἐκ τῆς ἐσφαλμένης χαραξέως τοῦ ἐπωνύμου προδίδεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἐν συνεχείᾳ ἐλησμονήσθη νὰ χαραξῆ τὴν πρόθεσιν ἐκ.

7 Πρέπει ν' ἀναγνώσωμεν μᾶλλον : [[οἰ]] πιστεύ(ον)-ται[[ς]].

+ ΤΟ ΠΑΡΘΗΝΕΓΙΝΕΔΙΑΣΙΝΔΒΜΙΣ Τ̄Ν ΠΑΝΟΣΙΟΤΑΤΟΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΝ ΙΟΑΚΗΜ ΙΕΡΟΙΟΝΑΧΩ ΚΥΒΕΜΕ
 ΝΥ ΤΩ ΕΠΙΚΛ̄Ν ΔΙΜΙΛΕΟΣ ΚΕΤΕΡΩ ΠΑΘΕΝΙΩΙ ΕΒ ΜΟΝΑΧΩ ΠΡΟΚΩ ΚΕΞΟΔΥΤΩ ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΩ
 ΜΙΤΡΩ ΠΡΑΙΤΩ ΠΑΚΔΕΜΟΝΙΑΣ ΚΥΡΩ ΚΥΠΡΑΝΩ ΕΚ ΤΗΣ ΠΙΝΗΟΤΑΤΙΣ ΧΟΡΑΣ ΧΡΙΣΑΦΙΣ· ΚΕΤΕ
 ΡΩ ΚΙΡΩ ΝΙΚΟΛΑΩ ΣΟΠΡΑΥΤΕΝΤΕΝΤΕ ΠΑΚΟΜΙΑΣ ΕΚ ΠΟΛΕΟΣ ΝΑΥΠΛΙΩ + ΧΥΡ
 ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑ· ΥΠΟ ΧΙΡΟΣ ΕΜΩ ΙΩΑΝΩ ΙΕΡΕΟΣ ΣΦΙΡΚ̄ ΑΠΟ ΧΟΡΑΣ ΧΡΙΣΑΦΙΣ¹⁷¹¹·

Εικ. 2. 'Επιγραφή του ξυλογλύπτου τέμπλου εις τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς
 τῶν ἁγίων Ἀναργύρων Λακεδαιμόνος.

+ Τὸ παρὸν ἔγινε διὰ συνδρομῆς τῶν πανοσιότατον ἱερομονάχων Ἰσακῆμ ἱερο(μ)ονά-
 χου κ(αὶ) ὕγουμένου τὸ ἐπίκλ[ιη]ν Διμιλέος κ(αὶ) ἑτέρου Παρθενίου ἱερομονάχου
 Πρόκου κ(αὶ) ἐξόδου τοῦ πανερωτάτου μιτροπ(ολ)ίτου Λακ[ε]δεμονίας κυρίου Κυ-
 πριανοῦ¹ ἐκ τῆς τιμητοτάτις χόρ(α)ς Χρισάφισ· κ(αὶ) ἑτέρου κυρίου Νικολάου σοπραῦ-
 τεντέντε² Λακωνίας ἐκ πόλεος Ναυπλίου + χεῖρ πελοποννησία· ὑπὸ χιρὸς ἐμοῦ Ἰωά-
 νου ἱερέος Σφίρικᾶ³ ἀπὸ χόρας Χρισάφισ 1711·⁴

Ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων εἶναι κατάγραφος. Εἰς τὸν τροῦλλον ὁ Παντο-
 κράτωρ περιβάλλεται ὑπὸ Ἀγγέλων καὶ κατωτέρω ὑπὸ 20 Προφητῶν.
 Εἰς τὰ σφαιρικὰ τρίγωνα οἱ Ἐὐαγγελισταί, ὑπὲρ τὸ Α. τόξον ἡμιεξίτηλον
 τὸ Ἄγιον Μανδῆλιον καὶ ἀπέναντι προφανῶς τὸ Ἄγιον Κεράμιον.
 Εἰς τὸ τεταρτοσφαιρίον τῆς ἀψίδος ἔνθρονος Βρεφοκρατοῦσα, μεταξὺ δύο
 Ἀγγέλων, βαστάζουσα πρὸ τοῦ στήθους κογχύλην, ἐξ ἧς προβάλλει ὁ Χριστὸς
 ἐν προτομῇ. Κατωτέρω ἡ Μετάληψις - Μετάδοσις καὶ ἡ Θεία Λειτουργ-

¹ Κυπριανὸς Λακεδαιμονίας ἀναφέρεται εἰς τὸν «κώδικα ἱερὸν τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Λακεδαι-
 μονίας» παρὰ J. BUCHON, Recherches historiques
 sur la principauté française de Morée, τ. 1, Paris
 1845, σ. I.XXX. Βλ. καὶ ΜΕΛΕΤΙΟΝ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΝ,
 Ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες Λακωνίας, ἐν Ἀθήναις
 1939, σ. 159.

² Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ τέμπλου πληροφοροῦμεθα
 ὅτι ὁ Κυπριανὸς κατήγετο ἐκ Χρυσάφης.

³ Ἡ ἰταλικὴ λέξις soprintendente, ἐπιστάτης,
 ἔφορος.

Εἰς τὴν μελέτην τοῦ ΘΑΝΟΥ Α. ΚΡΙΜΠΑ, Ἡ Ἐνε-
 τοκρατομένη Πελοπόννησος 1695 - 1715, Πελοποννη-
 σιακά 1, 1956, σ. ἰδία 322, δὲν ἀναφέρεται ἀξίωμα
 μὲ τὸ ὄνομα αὐτό. Πρωτεύουσα τῆς ἐνετικῆς ἐπαρ-
 χίας τῆς Λακωνίας ἦτο ἡ Μονεμβασιά.

⁴ Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἔχει χαραχθῆ γραμμὴ ὑπε-
 ράνω τοῦ γράμματος κ, ἀποτελοῦσα τὸν μόνον ση-
 μειούμενον τόνον, ἂν ὄντως περὶ τόνου πρόκειται.
 Διὰ τὸν ἱερέα - ξυλογλύπτην Σφίρικαν, ὅπως τὸν

ὀνομάζει ὁ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, βλ. τὴν ἔ. ἀ. μελέτην του,
 Αἱ ἐν τῷ πρόφην δήμῳ Οἰνοῦντος Μοναί, σ. 283
 ὑποσ. 5. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἄλλου ξυλογλύπτου τέμ-
 πλου (1708), κοσμοῦντος τὸ παρεκκλήσιον τῆς Χρυ-
 σοπηγῆς εἰς τὴν Μονὴν τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα,
 ὁ ξυλογλύπτης ἱερεὺς ὑπογράφει ὡς «σφιρικῶς»
 κατ' ἀνάγνωσιν τοῦ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ,
 Ἡ ἱερά Μονὴ τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα ἐν Λακε-
 δαίμονι, σ. 39.

⁴ Τῆς ἐπιγραφῆς ἐδημοσίευσε μεταγραφὴν ὁ
 Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ἔ. ἀ., διορθῶν τὰς περισσοτέρας
 ἀνορθογραφίας τῆς. Ὁ ἴδιος παρατηρεῖ ὅτι ἔχει
 γραφῆ «μικροῖς γράμμασι», ἐννοῶν προφανῶς τὸ μέ-
 γεθος καὶ ὄχι τὸν τύπον αὐτῶν. Ὁ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ἀνα-
 γινώσκει: Κου Κυπριανοῦ, Κου Νικολάου σοπραῦ-
 τέντε (;), χόρα (sic) πελοποννησία, Σφίρικα. Παλαιό-
 τερον εἶχε δημοσιεύσει τὴν ἐπιγραφὴν μὲ πολλὰς
 παραλείψεις καὶ λάθη ὁ Ε(ΥΣΤΡΑΤΙΟΣ) Ι. ΔΡΑΚΟΣ,
 Μοναί Ἑλληνικαὶ Λακεδαιμονιακαί, Ἱερὸς Σύνδε-
 σμος 8, 1902, σ. 62 ὑποσ. 1.

γία¹. Ἐπὶ τοῦ τυμπάνου ἡ Φιλοξενία μὲ τὴν λεπτομέρειαν τοῦ μόσχου κάτω ἀριστερὰ καὶ ἐκατέρωθεν τὸν Εὐαγγελισμόν. Κάτωθι τοῦ Ἀγγέλου ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ καὶ ὑπὸ τὴν Παναγίαν ἡ Βάτος. Εἰς τὴν Πρόθεσιν ἡ Ἄκρα Ταπεινώσις μὲ τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Πρόδρομον. Ἐπὶ τῆς καμάρας, παρὰ τὸν Α. τοῖχον, ἡ Πεντηκοστή καὶ δυτικώτερον ἡ Ἀνάληψις. Εἰς τὸ ἐσωράχιον τοῦ τόξου στηθάρια Προφητῶν, ἐπὶ τῆς κλειδῶς προτομὴ Βλαχερνιτίσσης, εἰς τὰ σκέλη τῆς καμάρας ἀριστερὰ ἡ Γέννησις, ἡ Ὑπαπαντή, τὸ Γενέσιον τῆς Παναγίας, τὰ Εἰσόδια καὶ δεξιὰ ἡ Θεραπεία τοῦ Παραλύτου, ἡ Μεσοπεντηκοστή, ἡ Σαμαρειτῆς, ὁ Τυφλός. Χαμηλὰ ὁ Ἅγιος Βλάσιος, τὸ Ὄραμα τοῦ ἁγίου Πέτρου Ἀλεξανδρείας, Μαρτύρια καὶ Ἱεράρχης.

Ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ, κάτω, ὀλόσωμοι Ἅγιοι, ὑψηλότερα σειρὰ Μαρτυρίων καὶ σκηναὶ ἀπὸ τὸ Συναξάρι τῶν ἁγίων Ἀναργύρων καὶ ἀπὸ τὸ δωδεκάορτον. Εἰς τὸν Β. τοῖχον, παρὰ τὸ ἱερόν, οἱ Ἅγιοι Κοσμάς καὶ Δαμιανὸς μετωπικοί, ὀλόσωμοι. Εἰς τὸν Ν. τοῖχον τῆς δυτικῆς κεραίας διαμορφοῦται μέγα τυφλὸν τόξον. Ἐπὶ τοῦ τυμπάνου του, ἀριστερὰ, ἡμιεξίτηλοι προσωπογραφίαι τῶν κτιτόρων :

*Δέησις τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ
μανούσω καὶ λαμπρι
νῆς*

Ἐπὶ τοῦ Ν. σκέλους τῆς καμάρας, ὁ Δειπνος, ὁ Νιπτήρ, ἡ Προσευχὴ εἰς τὴν Γεθσημανῆ, ἡ Προδοσία, ὁ Χριστὸς κρινόμενος ὑπὸ τοῦ Ἄννα καὶ τοῦ Καϊάφα, ἡ Μαστίγωσις, ἡ κρίσις τοῦ Πιλάτου, ὁ Ἐμπαιγμός, ἡ Ἀπόφασις. Εἰς τὸ Β. σκέλος ἡ ὁσία Μαρία ἡ Αἰγυπτία, σκηναὶ ἐκ τῆς Π. Διαθήκης, Μαρτύρια, καὶ ἀνωτέρω ἡ Ἀποκαθήλωσις, ὁ Θρῆνος, ὁ Ἐνταφιασμός, ὁ Λίθος, ἡ εἰς Ἄδου Κάθοδος, τὸ Μῆ μου ἄπτου, ἡ ἐμφάνισις εἰς τὰς Μαρίας, ἡ ἀγγελία τῆς Ἀναστάσεως ὑπὸ τῶν Μυροφόρων εἰς τοὺς Ἀποστόλους, ἡ Ψηλάφησις. Εἰς τὸ ἐσωράχιον τοῦ Δ. τόξου ἡ Ἄμπελος μὲ προτομὰς τῶν Ἀποστόλων. Τὸ τύμπανον τῆς Δ. κεραίας κοσμεῖ ἐπάνω ἡ Σταύρωσις καὶ ἔπειτα Σίμων ὁ Κυρηναῖος, ὁ Ἀναπεσὼν καὶ ἡ Κοίμησις. Ὑπὸ τὸν Ἀναπεσόντα ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφή, ὑπὸ τὸν Σίμωνα, οἱ Ἅγιοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη, κάτω τῆς Κοιμήσεως ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ καὶ ὁ Ἅγιος Μερκούριος. Εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Ἀναπεσόντος,

¹ Δεξιὰ τοῦ παραθύρου τῆς ἀψίδος ἔχει γραφὴ διὰ μελανοῦ χρώματος ἐνθύμησις :

*1755 αὐγούστου 16
εγγηκαμε ἀδελ
φοπητῆ ἐγὼ παπ(ὰ)
γερμανὸς ἀπὸ τῆς*

*5 πετρες και ο δηακος α
πο τα βερηα και ὁ
αναγνωστης κη
ο γηανης απο τα
τζητζηνα και ε
10 στο ης ενθήμησι*

ἀριστερὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἡ Παναγία κρατεῖ ριπίδιον, δεξιὰ του Ἄγγελος βαστάζει σταυρὸν καὶ κάτω εἰκονίζεται λέων.

4 *Σταματήρα*¹. Τὸ ὄνομα τοῦτο φέρει καὶ τώρα τὸ ὄρος εἰς κλιτὸν τοῦ ὁποίου, ἐντὸς δάσους ἐλάτων καὶ πεύκων, ἔχει κτισθῆ ἡ Μονή. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ ὀλόλευκος ὁ παλαιὸς ναῖσκος τῆς Ἀναλήψεως, ἀνακαινισθεὶς ἀπὸ τὸν τελευταῖον ἱερομόναχον τοῦ Μοναστηρίου μακαρίτην Νικόδημον Γρουμπόν.

5 *Κτητόρησα*. Κοινῶς ἐλέγετο Χτόρισα καὶ ἀνῆκεν, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, ἔ. ἀ. σ. 280 ὑποσ. 4, εἰς τὸν τέως δῆμον Σελλασίας. Ἐκ τοῦ παλαιοῦ χωρίου ἀπομένουν σήμερον τὸ τοπωνύμιον Χτόριζα καὶ ἐρείπια ναοῦ², παρὰ τὸ νεκροταφεῖον τοῦ χωρίου τῆς Λακεδαίμονος Θεολόγος. Ἡ Κτητόρησα εἶχεν ἤδη ἐρείπωθῆ, ὅταν ὁ ΛΕΑΚΕ περιώδευσεν εἰς τὸν τόπον³.

7 *Κυρίλλου*. Ἀσφαλῶς πρόκειται διὰ τὸν μεγάλον πατριάρχην Κύριλλον τὸν Λούκαριν, ἀνεληθόντα τὸ δεύτερον εἰς τὸν θρόνον⁴ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1620 καὶ παραμείναντα μέχρι τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1623. Ἡ μνεῖα του ὑποδηλώνει ὅτι ἡ Μονὴ ἦτο ἔκτοτε σταυροπηγιακὴ.

— (ἰ)ν(δικτιῶν)ος Δ'. Ἡ ἰνδικτιῶν ἀναγράφεται ὀρθῶς.

8 *δημητρίου τοῦ κακαβά*. Διὰ τὸν γνωστὸν ἀγιογράφον βλ. καὶ Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΝ, Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν, σ. 194 - 195.

9 (1621)

ΤΣΙΝΤΖΙΝΑ⁵ Λακεδαίμονος, ναὸς τοῦ ἁγίου Βλασίου, ἐντὸς τοῦ χωρίου. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐκκλησίας, ὑπὲρ τὴν μοναδικὴν Ν. θύραν, ἡ ἐπιγραφή, διαστ. 1.04 μ. × 0.29 μ., εἰς μικρογράμματον γραφὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πέμπτου στίχου κ. ἐξ. (πίν. 23β).

¹ Τὸ σχόλιον, καθὼς καὶ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα, ἀναφέρεται εἰς τὴν γραπτὴν ὑπ' ἀριθ. 8 ἐπιγραφὴν.

² Τὰ ἐρείπια ἔχουν μῆκος 14 περίπου μ. Σώζεται τμήμα τῆς μέσης ἀψίδος καὶ τῆς κόγχης τῆς Προθέσεως. Καὶ αἱ δύο εἶναι ἡμικυκλικαί. Ἐπὶ τῆς πρώτης διακρίνονται ἐλάχιστα ἴχνη τοιχογραφιῶν. Ἡ τοιχοδομία ἀποτελεῖται ἐκ λίθων καὶ πολλῶν πλίνθων. Τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τῆς κόγχης τῆς Προθέσεως ἐκόσμηει σειρὰ πλινθοπερικλείστον πορτίνων πλακῶν. Ὅμοιον διάκοσμον καὶ ὀδοντωτὴν ταινίαν εἶχε, φαίνεται, καὶ ἡ μεσαία ἀψίς. Τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ θὰ ὑπερέβαινε τὰ 6 μέτρα. Τὴν τοποθεσίαν παραρρεῖ ὁ ποταμὸς Οἰνοῦς (ἢ Κελεφίνα).

³ WILLIAM MARTIN LEAKE, Travels in the Morea, II, London 1830, σ. 521.

⁴ Βλ. προχείρως Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗ, Μακάριος, Θεόδωρος καὶ Νικηφόρος οἱ Μελισσηνοὶ (Μελισσουργοί), Θεσσαλονίκη 1966, σ. 103. Τὴν πλουσίαν βιβλιογραφίαν διὰ τὸν Λούκαριν βλ. εἰς τὴν μελέτην τοῦ φίλου συναδέλφου κ. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Ἡ ἀνέκδο-

τος μυστικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Sir Thomas Rowe (1625 - 1628), Περραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Β' Ἀθήναι 1955, σ. 534, ὑποσ. 2, σ. 535.

⁵ Τὸ τοπωνύμιον δὲν εἶναι ἑλληνικόν (βλ. † Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, Γλωσσικὰ μελετήματα, ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 222). Ἀναφέρεται ὅμως εἰς τὸ παρέμβλητον τμήμα χρυσοβούλλου τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου (St. BINON, L'histoire et la légende de deux chrysobulles d'Andronic II en faveur de Monembasie, ἔ. ἀ.) καὶ εἰς ἀργυρόβουλλον (1407 - 1443) τοῦ Θεοδώρου Β' Παλαιολόγου (MIKLÓSICH - MÜLLER, Acta et Diplomata 5, 172, 173). Ὁ Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Σκέψεις, Μαλεβὸς 1922, ἀριθ. τεύχ. 19, σ. 4, παρατηρεῖ ὅτι ἡ λέξις εἰς τὴν Ἀλβανικὴν σημαίνει ἀκανθώδη φρύγανα. Διὰ τὸ χωρίον βλ. ΝΙΚΟΝ Ι. ΧΡΟΝΗΝ, Τὰ Τσιντζίνα, ἐφημ. Νέα τῶν Τσιντζίνων 15 Ἰουλίου 1966, ἀριθ. φ. 1, σ. 3. Σήμερον ἔχει μετονομασθῆ εἰς Πολύδροσον.

+ Ἀνιστορίθη ὁ θεῖος, καὶ) πάνσεπτος ναὸς οὗτος· τοῦ ἁγίου ἱερο
μαρτυρὸς Βλασίου· διὰ συνδρομῆς καὶ) ἐξόδου τινος·
ἐν γράμμασιν οὐ λέγω· Θεὸς γὰρ εἶδεν ὁ ἔρευνῶν καρδί(ας)·
[ἀρχιε]ρατέωντος τοῦ θεόφιλεστάτου ἐπισκόπου κῦροῦ Δι
5 ἐκ Ναυπλοίου· ἐπὶ ἔτους· $\bar{A} \bar{X} \bar{K} \bar{A}$ (i)ν(δικτιῶν)ος Δ ἐν μηνὶ ἰουλλίῳ
 $\bar{I} \bar{A}$
— — — — — ου τοῦ κακαβᾶ:~~~~

4-5 ἴσως Δι[ονυσίου]. 6. ἴσως [Διὰ χειρὸς ἐμοῦ δημητρίου]

1 - 2 ναὸς οὗτος· τοῦ ἁγίου . . . Βλασίου¹. Κατάγραφος, μονόχωρος, ξυλόστεγος ναῖσκος, διαστ. 7.87 μ. × 2.66 μ., με κτιστὸν τέμπλον. Κάτω μίμησις ὀρθομαρμαρώσεως, ἔπειτα σειρὰ ὀλοσώμων Ἀγίων, ἀνωτέρω στηθάρια μεταξύ ἀνθέων καὶ τέλος σκηναὶ τοῦ δωδεκάορθου. Εἰς τὸ τέμπλον ἀριστερὰ ἔνθρονος Παναγία, δεξιὰ ὁ Χριστὸς καὶ ἐπάνω τὰ Ἀποστολικά. Οἱ Ἀποστολοὶ, οἱ πλαισιοῦντες τὸ Τρίμορφον, εἰκονίζονται μέχρι τῶν γονάτων καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ ζωηρὰν κίνησιν. Ἐντὸς τῆς ἀψίδος, χαμηλὰ Ἱεράρχαι. Ἐπὶ τοῦ Α. τοίχου ὁ Ἐὐαγγελισμὸς καὶ χαμηλότερον ἡ Ἄκρα Ταπείνωσις καὶ ὁ Ἅγιος Στέφανος, ὀλόσωμος εἰς στάσιν 3/4. Εἰς τὸν Β. τοῖχον τοῦ ἱεροῦ χαμηλὰ τὸ Ὄραμα τοῦ ἁγίου Πέτρου Ἀλεξανδρείας καὶ ἕξαπτέρυγον. Ἀπέναντι ὀλόσωμοι, μετωπικοὶ οἱ Ἅγιοι Κύριλλος καὶ Σπυρίδων. Ἐπὶ τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ τέμπλου ὁμοίως οἱ Ἅγιοι Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων καὶ Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς θεός καὶ ἀνωτέρω στηθάρια ἕξ ἱεραρχῶν. Τὸ δωδεκάορθον συνεχίζεται ἐπὶ τοῦ Ν. τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ μετὰ τὴν Γέννησιν καὶ τὴν Ὑπαπαντήν. Αἱ ἄλλαι σκηναὶ μέχρι τῆς Βαῖοφόρου εἶναι κατεστραμμένα. Εἰς τὸν Δ. τοῖχον ἡ Σταύρωσις καὶ παρ' αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Β. ἡ εἰς Ἄδου κάθοδος, ἡ Ἀνάληψις, ἡ Πεντηκοστή, ἡ Κοίμησις. Ἀκολουθοῦν σκηναὶ ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Βλασίου.

4 - 5 [ἀρχιε]ρατέωντος τοῦ θεόφιλεστάτου ἐπισκόπου κῦροῦ Δι Παρατηρήθη ἀνωτέρω ὅτι ἴσως μέχρι τοῦ 1625 ἐπίσκοπος Βρεστένης ἦτο ἀκόμη ὁ Παρθένιος². Ἄν οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ἐδῶ πρόκειται δι' ἀρχιερέα τῆς ἐπισκοπῆς Ρέοντος, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἤρχιζεν ἀπὸ τὴν συλλαβὴν Δι, πιθανώτερον Διονύσιον ἢ Δημήτριον. Ὁ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι, ΕΕΒΣ 12, 1936, σ. 214, μνημονεύει πράγματι Ρέοντος Διονύσιον τὸ 1641. Οἱ μεσολαβοῦντες χρόνοι δὲν ἐμποδίζουν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ αὐτὸς ἀρχιεράτευεν ἀπὸ τοῦ 1621. Ἡ ἐπισκοπὴ Ρέοντος ὑπάρχει ἤδη

¹ Ἡ ἐκκλησία ὑποστᾶσα ρωγμὰς εἰς τὸν Ν. τοῖχον εἶναι ἐτοιμόρροπος. Ἔχει ἀνάγκην στερεώσεως.

² Βλ. ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν 7, σχόλιον εἰς τὸν στίχον 8.

τὸ 1301¹. Τὸ 1622 ἀναφέρεται ἀκόμη ὡς ἐπισκοπή². Βραδύτερον προήχθη εἰς ἀρχιεπισκοπὴν καὶ τέλος εἰς μητρόπολιν³. Τὸ σιγίλλιον τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων⁴ τοῦ 1707 τοποθετεῖ τὴν Μονὴν «μεταξὺ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ρέοντος καὶ πρastoῦ καὶ τῆς ἐπισκοπῆς βρεστένης ἐγγὺς τῶν χωρίων τῶν λεγομένων ντζίντζινα καὶ βέρροια»⁵. Τὰ Βέρροια ἀνήκον εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Βρεστένης⁶. Τὰ Τσίντζινα κείνται μακρότερον τῶν Βερροίων, ἀνατολικῶς τῆς Μονῆς, πλησιέστερον πρὸς τὴν Πρastoὺν καὶ τὴν Τσακωνιά. Ἐπομένως εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὑπήγοντο εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ρέοντος. Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐξ ἐνεπιγράφου πλακός, διαστ. 0.70 μ. × 0.53 μ., ἐντειχισμένης ἐξωτερικῶς ὑπὲρ τὴν Ν. θύραν τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῶν Τσιντζίνων. Εἰς τὴν δεκαεξάστιχον, κεφαλαιογράμματον ἐπιγραφὴν, μετὰ τοὺς τρεῖς πρώτους στίχους εἰς ὁμηρικὴν γλῶσσαν⁷, ἀναγινώσκονται χαραγμένοι σχεδὸν χωρὶς ὀρθογραφικὸν λάθος, δωδεκασύλλαβοι στίχοι μὲ ζευγαρωτὴν ὁμοιοκαταληξίαν :

. | + Ὁ περικαλῆς καὶ θεῖος ναὸς οὗτος |
ἀνεκαινίσθη καὶ γέγονε τοιοῦτος | διὰ συνδρο[ο]μῆς⁸ πάντων τῶν ἐντοπίων |
κόπου καὶ μόχθου ἐξόδων τε παντοίων | ἡγεμονικῆ ἐγγράφω τε ἀδεία | τοῦ τόθ'
ὑπατεύοντος προστάξει θεία | ἀρχιερατενοντος χάριτι θεία, | + Ἰακώβου Ῥέοντος⁹
Θ(εο)ῦ προνοία | ὅστις ὑπάρχων ἀπτόχθων τοῦ χωρίου | ἐσχηματισ(ε) τὰ μέτρα τοῦ
κτηρίου | ἐπιστατήσας ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους | λόγοις ἔργοις χρήμασιν ἄλλου (sic)
του τέλους' | ἐν ἔτει. ΑΩΣ. Μαίου Α'. =

Εἰς τὴν ἐνεπίγραφον λοιπὸν πλάκα μνημονεύεται ὡς ἀρχιερεὺς τῆς περιοχῆς ὁ Ρέοντος Ἰάκωβος.

5 ἐκ Ναυπλοίου. Προφανῶς αἱ λέξεις ἀναφέρονται εἰς τὸν ἐπίσκοπον. Ἐκεῖνος θὰ ἦτο Ναυπλιεὺς καὶ ἴσως δι' αὐτὸ μετεκάλεσε συμπολίτην του ἀγιογράφον νὰ διακοσμήσῃ τὸν ναόν. Ἀξιοπρόσεκτον πάντως ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς εἰς τὴν Λακεδαίμονα ἐργάζονται ἐντατικῶς ἀγιογράφοι ἐκ Ναυπλίου, τὸ 1620 ὁ Γεώργιος Μόσχος (καθολικὸν ἅγιον Τεσσαράκοντα - Ἅγιος Νικόλαος Χρυσάφης) καὶ ὁ Δημήτριος Κακαβᾶς τὸ 1621 (Μονὴ ἁγίων Ἀναργύρων - Ἅγιος Βλάσιος Τσιντζίνων).

¹ Ἀναφέρεται εἰς τὸ χρυσόβουλλον τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου (βλ. καὶ παρὰ ΜΙΚΛΟΣΙΧ - ΜΥΛΛΕΡ, Acta et Diplomata 5, 159). Διὰ τὴν ἐπισκοπὴν Ρέοντος βλ. ΔΗΜ. ΧΡ. ΔΟΥΚΑΚΗΝ, Ἐπισκοπὴ Ρέοντος καὶ Πρastoῦ, Θεολογία 1, 1923, σ. 109 - 112. Ἡ μελέτη εἶναι ἑλλιπὴς μὲ ἀρκετὰ λάθη. Βλ. αὐτόθι καὶ Μ(ΕΣΣΗΝΙΑΣ) Μ(ΕΛΕΤΙΟΝ), σ. 298 - 299.

² Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Ἀνέκδοτα Πατριαρχικὰ ἐπιγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (1593 - 1793), Ἑλληνικά 2, 1929, σ. 146 - 148.

³ Ν(ΙΚΟΣ) Α. Β(ΕΗΣ) ἀρθρ. Ρέοντος καὶ Πρastoῦ εἰς τὸ Ε. Α. Ε.

⁴ Βλ. ἀνωτέρω σ. 149 σημ. 1.

⁵ ΑΓΗΣΙΑ. Γ. ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΣ, Βασσαράς - Βέρροια, σ. 127.

⁶ Βλ. ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν ὑπ' ἀρ. 4.

⁷ Τὰ γράμματα δὲν ἔχουν πολὺ καλῶς χαραχθῆ καὶ, καθὼς ἡ ἐπιγραφὴ εὑρίσκεται ὑψηλά, δὲν ἀναγινώσκονται κάτωθεν ὄλαι αἱ λέξεις.

⁸ Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἀναγινώσκειται : συνδρομῆς.

⁹ Κατὰ τὸν Μ(ΕΣΣΗΝΙΑΣ) Μ(ΕΛΕΤΙΟΝ), Θεολογία 1, 1923, σ. 298 ὁ Ἰάκωβος, ἀρχιερεὺς Ρέοντος καὶ Πρastoῦ ἀπὸ τοῦ 1803 - 1812, ἦτο ἀδελφὸς τῆς Μονῆς τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα. Τὴν διαθήκην του ἐδημοσίευσεν ὁ αὐτὸς ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα ἐν Λακεδαίμονι, σ. 75 - 81.

6 τοῦ κακαβά. Εἰς τὰς 10 Ἰουνίου τοῦ 1621 ὁ Δημήτριος Κακαβάς εἶχε περ-
τώσει, ὡς εἶδομεν, τὴν διακόσμησιν τοῦ καθολικοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων. Μετὰ
παρέλευσιν μηνός, εἰς τὰς 11 Ἰουλίου, ἐτελείωσεν, ἂν ὄντως εἰργάσθη ὁ ἴδιος, τὴν
ἐργασίαν καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Βλάσιον τῶν γειτονικῶν Τσιντζίνων. Τὸ διάστημα εἶναι
βραχύ. Διὰ τὴν βεβαιωθῆ κανεὶς ἂν ὁ αὐτὸς Κακαβάς¹ εἰργάσθη καὶ εἰς τοὺς δύο ναοὺς,
πρέπει τὰ συγκρίνῃ τὰς τοιχογραφίας των. Ἀπὸ τοῦδε ὅμως εὐσταθεῖ ἢ ὑπόθεσις ὅτι ὁ
Κακαβάς, χωρίζων εἰς δύο τὸ συνεργεῖόν του, εἶχεν ἀρχίσει παραλλήλως τὴν ἐργασίαν
καὶ εἰς τὰς δύο ἐκκλησίας καί, ἀφοῦ ἐτελείωσεν εἰς τὴν μίαν, ὠλοκλήρωσεν ἀπερίσπα-
στος τὸν διάκοσμον καὶ τῆς ἄλλης.

10 (1641)

ΧΡΥΣΑΦΑ Λακεδαίμονος, ναὸς ἁγίου Δημητρίου. Εἰς τὸν νόρθηκα, ἐπὶ τῆς ἐσωτε-
ρικῆς πλευρᾶς τοῦ Δ. τοίχου, ὑπεράνω νεωτέρου παραθύρου, ἢ σχεδὸν χωρὶς λάθη γρα-
πτὴ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ² (πίν. 23γ) διαστάσεων 0.287 μ. × 1.17 μ. Ὁ τελευταῖος στί-
χος εἰς γραφὴν μικρογράμματος.

1 + Ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων γῆς· καὶ ἀειστορήθη ὁ παρὼν νόρθηξ· τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδό-
2 ξου μεγαλομάστρου Δημητρίου τοῦ μωροβρύτου· διὰ συνδρομῆς κ(αὶ) ἐξόδοιο
3 τῶν ἐνλαβεστάτων ἱερέων· κ(αὶ) τῶν ἐντιμοτάτων ἀρχόντων τῆς πόλεως τάντης
4 εἰς ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν· κ(αὶ) τῶν ἀντ(ῶν) γονέων· ἐν ἔτει, Α^ω Χ^ω Μ^ω Α^ω·
ἰν(δικτιῶν)ος· Γ¹⁵ ἐν μηνί

1 Ὅτι ὁ Δημήτριος Κακαβάς εἶχεν ἀδελφὸν ἁγιο-
γράφον καὶ μάλιστα κατὰ τὴν πιθανωτέραν ἐκδοχὴν
προσβύτερον τὴν ἡλικίαν, φαίνεται ἐκ τῆς ἐπιγρα-
φῆς (1593) τοῦ Ἁγίου Νικολάου (ἢ ὡς λέγεται Ἁγίου
Παντελεήμονος) ἐπὶ τοῦ βουνοῦ Νυφίτσα, παρὰ τὸ
χωρίον Κλένια τῆς Κορινθίας. Τὸ ὄνομά του, ἂν
ἀνέγνωσα ὀρθῶς, ἦτο Μαρίνος (Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ,
Ὁ εἰς Ἄρτον Ρεθύμνης ναύσχος τοῦ ἁγίου Γεωρ-
γίου, Κρητ. Χρον. 11, 1957, σ. 88 ὑποσημ. 70). Δὲν
ἐνθυμοῦμαι ὅμως νὰ τὸν συνήντησα εἰς ναὸν τῆς
Λακωνίας. Ἀντιθέτως ὁ Δημήτριος Κακαβάς διεκό-
σμησε τὸ 1625 τὸν Ἅγιον Νικόλαον Ἀναβρυτῆς
(ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ Λακεδαίμονιος
βιβλιογράφος ἐπίσκοπος Βρεσθῆνης Παρθένιος,
ΕΕΒΣ 12, 1936, σ. 254 καὶ εἰκ. 2) καὶ τὸ 1632 τὸ
καθολικὸν τῆς Μονῆς Γόλας (Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ,
Σχεδίασμα, σ. 194). Εἰργάσθη λοιπὸν ἀρκετὰ εἰς τὴν
Λακεδαίμονα. Πατὴρ τῶν ἁγιογράφων Μαρίνου καὶ
Δημητρίου Κακαβά ἴσως ἦτο ὁ Θεοδόσιος Κακαβάς,
ὁ διακοσμήσας τὸ 1564/5 τὸ σταυρεπίστεγον καθο-
λικὸν τῆς ἡρειπωμένης Μονῆς τοῦ Ταξιάρχου, παρὰ
τὸ χωρίον Στεφάνι τῆς Κορινθίας. Τὸ μνημεῖον
ἐπεσκέφθην κατὰ περιοδείαν μου τὸ 1952 καὶ ἀντέ-
γραψα τὴν ἐξάστιχον, μικρογράμματος, γραπτὴν,

κτιτορικὴν τοῦ ἐπιγραφῆν εὐρισκομένην ἐπὶ τοῦ κτι-
στοῦ τέμπλου, ὑπὲρ τὴν πύλην, πρὸς τὸν κυρίως
ναόν :

1 + ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων γῆς καὶ ἱστορήθη ὁ θεῖος καὶ
πανσεπτος ναὸς οὗτος
2 τοῦ πανμεγίστου ταξιάρχου μαχαλὶ διὰ συνδρομῆς καὶ
κόπου τοῦ σοσιότου ἐν
3 ἱερομονάχης κ(αρσοῦ) σιμεῶν εἰς ψυχικὴν σ(ωτη)-
ρι(αν) καὶ των γοναί(ων) αὐτοῦ·
4 ἐπὶ ἔτους Ζ' Ο' Γ' (Ἰν(δικτιῶν)ος ἡ μην(ως) ἰα-
νοναρίου ΙΗ'·
5 ἡ παροῦσα τοίνυν ἱστορία γέγονε παρεμοῦ τοῦ τα-
πεινοῦ Θεοδοσίου τοῦ κακαβά καὶ ζωγράφου
6 δέησις τοῦ δούλου σου (;) Βρετον ἄμα συμβίου καὶ
τ(ῶν) τέκν(ων) αὐτοῦ. ↵

Καὶ ὁ Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς
μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς, I, Hellénisme contem-
porain, Ἀθήναι 29 Μαΐου 1953, σ. 238, παρατηρεῖ
ὅτι ἡ οἰκογένεια Κακαβά ἀπὸ τὸ Ναύπλιον ἔδωσε
τρεῖς γενεὰς ζωγράφων.

2 Τὴν ἐπιγραφὴν ἐδημοσίευσεν κατὰ μεταγραφὴν,
ἄνευ διαστολῆς τῶν στίχων, ὁ κ. ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ ΣΓΟΥ-
ΡΙΤΣΑΣ, Μαλεβός 1925, ἀριθ. τεύχ. 49, σ. 387.

5 [ή παρ]ούσα ιστορία γέγονε διὰ χειρὸς ἐμοῦ μανουήλου τοῦ ἁγίου ÷ * δκτωβρίω.

ΣΓΟΥΡ. : 1 παραλείπει τὴν λ. γῆς. 4 ΑΧΜΑ ἰνδ. 1. 5 δὲν ἀναγινώσκει τὴν σωζομένην συλλαβὴν τῆς τελευταίας λέξεως.

1 *νάρθηξ*. Ἄρμος, φανερός κυρίως εἰς τὸν Ν. τοῖχον, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ πρόναος προσετέθη μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ, ἂν καί, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀκαδημαϊκὸς Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἡ συχνὴ παρουσία ἄρμου εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν ναῶν δὲν μαρτυρεῖ πάντοτε ὅτι οἱ νάρθηκες κατεσκευάσθησαν ἀργότερον¹. Ὁ νάρθηξ κοσμεῖται μὲ τοιχογραφίας καλῆς τέχνης.

2 *Δημητρίου*. Ὁ κατάγραφος μεταβυζαντινὸς ναὸς εἶναι σταυροειδῆς, τρουλλαῖος, τετράστυλος. Ἡ Α. κεραία ἔχει πολὺ μῆκος. Τοιχογραφίαι κοσμοῦν καὶ τοὺς πεσσούς. Τὰ χρώματα τοῦ γραπτοῦ διακόσμου, ἀπερβεσμένα εἰς τὸν κυρίως ναόν, ἴσως προδίδουν ἀλλοίωσιν ὀφειλομένην εἰς πυρκαϊάν. Τὴν ἐκκλησίαν ὁ G. MILLET χρονολογεῖ ἀπὸ τοῦ 1641². Προόδηλον ὅτι πρόκειται περὶ παραδρομῆς, ἀφοῦ τότε ἐκτίσθη κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ὁ νάρθηξ. Ἐκ τῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου ὁ ἅγιος Χράλαμπος, «*δέησις τοῦ δούλου του Θεοῦ Χριστοφόρου τοῦ Παναγιώτη*», φέρει τὴν χρονολογίαν 1763³.

Ἄξιοπρόσεκτον ὅτι εἰς χειρόγραφον Νομοκάνονα τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ, τὸν ὁποῖον ἀντέγραψε τὸ 1657 ὁ Εὐρυσθένης Παρθένιος, εἰς τὸ φύλλον 195^α ἄλλη χεὶρ τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἐσημείωσε : «*Τὸ παρὸν νόμιμον ὑπάρχει τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐν τῇ χώρᾳ Χρῦσαφα*»⁴. Ἦτο λοιπὸν καθολικὸν Μονῆς⁵ ὁ ναός; Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔγινε μετὰ τὸ 1641, ἐπειδὴ οἱ εὐλαβέστατοι ἱερεῖς καὶ οἱ ἐντιμότεροι ἄρχοντες, οἱ ἀναφερόμενοι ὡς δαπανήσαντες διὰ τὴν οἰκοδομὴν καὶ διακόσμησιν τοῦ νάρθηκος, ἄνευ οὐδεμιᾶς μνείας μοναχοῦ ἢ ἱερομονάχου, ἐνδεχόμενον νὰ ὑποδηλώνουν ὅτι κατὰ τὸ 1641 ὁ ναὸς δὲν ἦτο μοναστηριακός.

3 *τῆς πόλεως τάντης*. Πόλις ὀνομάζεται ἐδῶ τὸ χωρίον Χρῦσαφα. Ἄλλαχού, ὡς π. χ. εἰς χειρόγραφον γραφὴν ἐπὶ τόπου τὸ 1653, ἀποκαλεῖται «*ἐνδοξοτάτη χώρα*»⁶.

1 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Παλάτια καὶ σπῖτια τοῦ Μυστρά, Ἀθήναι 1937, σ. 20 ὑποσ. 1.

2 G. MILLET *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris 1916, σ. 201 ὑποσ. 4.

3 Ὁ ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΣ, Χρῦσαφα III, Μαλεβὸς 1925, ἀριθ. τεύχ. 50 σ. 400, ἀνέγνωσε τὴν χρονολογίαν ὡς 1463. Ὁ αὐτός, αὐτόθι, μνημονεύει καὶ τὰς ἄλλας παλαιάς, ὡραίας εἰκόνας τοῦ ναοῦ. Διὰ τὴν ἐκκλησίαν ὁμιλεῖ καὶ εἰς τὸ προηγούμενον (ἀριθ. 49 σ. 387) καὶ εἰς τὸ ἐπόμενον (ἀρ. 51 σ. 411) τεύχος τοῦ Μαλεβοῦ.

4 ΣΠΥΡ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῶν ἐν Ἀθήναις βιβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἑθνικῆς, Α' κώδικες τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, Ν. Ἑλληνομνήμων 5, 1908, σ. 305, κώδιξ ὑπ' ἀριθ. 122.

5 Ἡ μὴπως ἐδῶ μονή = ναός; Ἐρευνήσας εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν δὲν ἀνεῦρον λῆμμα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ λέξις μονή σημαίνει ναόν. Ἐνθυμοῦμαι ὅμως εἰς τὸ

παρὰ τὸ Ρέθυμνον τῆς Κρήτης χωρίον Ἀτσιπόπουλον γηραιὰν χωρικὴν, ἢ ὁποία λέγουσα «*πᾶμε στὸ μοναστήρι*» ἐνόει τὸν ναόν τοῦ χωρίου.

6 Τὸν κώδικα εἶδον τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1953 εἰς τὴν φιλόξενον οἰκίαν τοῦ κ. Ἰωάννου Κόντη εἰς Χρῦσαφα. Τὸ δερματόδετον βιβλίον ἐκ ραβδωτοῦ χάρτου μὲ ξύλινον ἡμικατεστραμμένον στάχωμα ἔχει διαστ. 0.205 μ. × 0.145 μ. × 0.05 μ. καὶ περιλαμβάνει Κυριακοδρόμιον. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σ. α' ἀναγινώσκειται : «*Μάξιμος ἱερομόναχος ὁ πελοποννησίος | τοῖς ἀπανταχοῦ εὕρισκομένοις χριστονόμοις | . . . ἱερομένοις τε καὶ λαϊκοῖς, ἐν κυρίῳ | χαίρειν ἀεὶ : ☩* »

Εἰς τὸ τέλος τῆς σ. 7 : «*+ Ἐν ἔτει ἀπὸ θε(ας) οἰκονομί(ας) ἀγγ*» :· *εν χρυσάφῃ* :· Σ. 9 : «*Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου μαξίμου ἱερομονάχου | τοῦ πελοποννησίου, ὁμιλία εἰς τὰς κυρια | κάς τῶν Ἐυαγγελίων τοῦ ἑναντοῦ, πάνν ὀφέλι | μαι εἰς τοὺς ἀναγινώσκοντας : —* »

Εἰς τὸ τέλος τῆς τελευταίας σελίδος : «*Ἐτελειώθη*»

4 *ιν(δικτιῶν)ος ·Γ^{ης} Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1641 ἢ ἰνδικτιῶν ἦτο πράγματι δεκάτη.*
 5 *μανουήλου τοῦ ἀν.* Ἡ σωζομένη εἰς τὸ διάστιχον συντομογραφικὴ κατάληξις πρέπει ἄρα γε ν' ἀναγνωσθῆ ὡς -ηνοῦ; Ὅταν τὸν Ἰούλιον τοῦ 1952 ἐπεσκέφθην διὰ πρώτην φοράν τὸν ναὸν καὶ ἐφωτογράφησα τὴν ἐπιγραφὴν διεκρίνοντο γράμματα τῆς τελευταίας λέξεως. Τώρα τὰ περισσότερα ἔχουν εἴτε καταπέσει εἴτε καλυφθῆ δι' ἀσβεστοκονιάματος ἐν τῇ προσπαθείᾳ τῶν ἐγγωρίων νὰ στερεώσουν τὴν ἐτοιμόρροπον ἐπιγραφὴν.

11 (1721)

ΟΙΤΥΛΟΝ, ναὸς ¹ Ἁγίου Νικολάου ² τῆς οἰκογενείας Ἀλευρά. Ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου, ὑπὲρ τὰ ἀποστολικά, εἰς μίαν σειρὰν κεφαλαιογράμματος τὸ πλεῖστον γραπτὴ ἐπιγραφὴ (πίν. 24α, β):

*τὸ παρὸν δηὰ χιρὸς ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς καὶ ἁμαρτωλοῦ, διονυσίου ἱερομονάχου ἐν τῇ ἐνδοξοτάτῃ χώρᾳ χρυσάφῃ κ(α)τ(ά) τὸ ἀχρῶν | τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ σ(ωτῆ)ρ(ο)ς ἡμῶν: — μνηὶ ἰουνίου ΚΕ^η ἰν(δικτιῶν)ος σ^ης **»

1 Εἰς τὸ Οἴτυλον ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ναοὶ διασώζοντες ἐπιγραφάς. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶχον εἰς χεῖράς μου μόνον μεταγραφὴν των καὶ δὲν ἠδυνήθην κατὰ δευτέραν ἐπίσκεψιν νὰ ἐλέγξω τὴν ἀκριβεῖάν τῆς δὲν τὰς περιέλαβα εἰς τὸ κείμενον. Δὲν κρίνω ὅμως ἄσκοπον νὰ παρατεθῶν ἐδῶ.

α) Ναὸς τῆς Κοιμήσεως, ἀνήκων εἰς τὴν οἰκογενεῖαν τῶν Γιατριάνων, γνωστὸς ὡς Μοναστηράκι, εὐρισκόμενος ἐντὸς σπηλαίου παρὰ τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν Τσίπαν. Ἀπέναντι τῆς εἰσόδου, πλησίον τῆς παραστάσεως τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἡ ἐπιγραφὴ:

+ *Δεησις τοῦ δούλου τοῦ Θε(ο)ῦ ἰω(άννου) παπ(ᾶ) ἀνδρεάκι εἰς βοθηθίαν αὐτοῦ κ(αὶ) εἰς μνημιῶν συνον τοῦ πατρὸς αὐ τοῦ ἀνθίμου ἱερομονάχου τοῦ πρόην ὄγουμένου κ(αὶ) ἀνακειστοῦ τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης — αμμζ*

Ἡ παράστασις πάλιν τοῦ ἁγίου Γεωργίου εἶναι:

δεησις τοῦ δούλου τοῦ Θε(ο)ῦ Γέργου (sic) κοντράκι ε[[ι]]ς βοθηθίαν αὐτοῦ κ(αὶ) ψυχῆς
 5 *ην σωτηρίαν*

β) Ναὸς τῆς Παναγίας ἔξω τοῦ χωρίου, ξυλόστεγος τώρα, διαστ. 5.37 μ. × 2.70 μ., μὲ κτιστὸν τέμπλον, ἰδιοκτησίαν τῆς οἰκογενείας Νοβάκου. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἶχον ἴδει μεταγενεστέρως τοιχογραφίας καὶ

ὑπὲρ τὴν Δ. θύραν ἀνέγνωσα κτιτορικὴν ἐπιγραφὴν ἐφθααρμένην κατὰ τὸ τέλος (διαστ. 0.56 μ. × 0.15 μ.):

1 + *Ἀνηγεροθ[η] ἐκ βάρων Γῆς κέ ἀνοικωδομηθ[η] κε ἀνηστορηθ[η] ὁ θεῖος — — —*
 2 *κ(αὶ) πάνσεπτος ναὸς τῆς ὑπερευλογημένης ἐνδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θε(οτό)κου κ(αὶ) ἀν[παρ]θενου*
 3 *Μαρίας τῆς Παντανάσης· ἐν τῇ τοποθεσίᾳ Ἀπεράτες διὰ συντρο[μῆς] κόπου, κ(αὶ) μόχθου τε κ(αὶ) ἐξόδου*
 4 *παρα τοῦ πανοσιότατου ἐν ἱερομονάχοις κυροῦ Μελετίου τὸ ἐπίκλην Φωτίνος, κ(αὶ) Ἰωαννικίου . . .*

2 Μονοκάμαρος ναὸς, διαστ. 8.42 × 3.71 μ., κατάγραφος μὲ καλῶς διατηρουμένας τοιχογραφίας. Τὰ χρώματά των εἶναι ζωηρά καὶ τὰ διάχωρα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐγγράφονται αἱ σκηναί, κανονικά. Εἰς τὸ μέσον τῆς καμάρας ὁ Παντοκράτωρ ἐντὸς κύκλου ἐγγεγραμμένου εἰς τετράγωνον. Εἰς τὰς γωνίας τοῦ τετραγώνου τὰ σύμβολα τῶν εὐαγγελιστῶν. Πρὸς Α. τέσσαρες παραστάσεις: αἱ Ἐξουσίαι, οἱ Θρόνοι, αἱ Ἀρχαὶ καὶ αἱ Κυριότητες καὶ ἀνατολικώτερον ἕξ Προφηταί, τρεῖς ἐκατέρωθεν τῆς κλειδός. Πρὸς Δ. ἡ Παναγία μεταξὺ δύο Ἀγγέλων, ἀπέναντι ὁ Πρόδρομος καὶ ἔπειτα δέκα Προφῆται, διηρημένοι εἰς δύο ἴσας ὁμάδας. Χαμηλότερα οἱ 24 Οἴκοι, τὸ δωδεκάορτον, τὸ Γενέσιον καὶ τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, ἡ Φιλοξενία, στηθάρια ἐν μέσῳ ἀνθοφόρων κλάδων, σκηναὶ Μαρτυρίων, δλόσωμοι Ἄγιοι, παραστάσεις κολαζομένων. Εἰς τὸν Α. τοῖχον ὑψηλὰ τὸ Ἅγιον Μανδήλιον, χαμηλότερον ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ καὶ οἱ Τρεῖς Παῖδες, εἰς τὴν κόγχην τῆς Προθέσεως ἡ Ἄκρα Ταπεινώσις, εἰς τὴν κόγχην τοῦ Διακονικοῦ ὁ Μελχισεδέκ, εἰς τὸ τεταρτοσφαιρίον τῆς ἀψίδος ἐνθρονος Πλατυτέρα μετοξὺ δύο Ἀγγέλων, ἡ Μετάλη-

+ Τὸ στερέωμα τῶν ἐπι σοὶ πεποιθῶτων, στερέωσον Κῦριε.
τὴν ἐκκλλησίαν, ἣν ἐκτῆσω τῷ τιμίῳ σου αἵματι. ΑΨΚΑ'.
Αὔγουστον 10.

Τὴν αὐτὴν γνωστὴν ρῆσιν¹ συναντᾷ κανεὶς καὶ εἰς ἄλλα τέμπλα καὶ μάλιστα
ξυλόγλυπτα, ὅπως π.χ. τοῦ καθολικοῦ τῆς Ἀργολικῆς Μονῆς Ἀγνοῦντος (1713)²
καὶ τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἰωάννου τοῦ Προδρομοῦ καὶ Νικολάου (1754) εἰς Μαλευ-
ριάνικα Ζαρνάτας³.

12 (1724)

ΧΡΥΣΛΦΑ, ἐπὶ κρήνης παλαιᾶς, ἔξω τοῦ χωρίου, παρὰ τὴν ὁδὸν ἣ ὁποία ὀδηγεῖ
εἰς Πέροπεννην, ἐπιγραφὴ ἐγκύρια εἰς μελανὴν πλάκα, διαστάσεων 0.54 μ. × 0.60 μ.,
πλασιουμένην διὰ πορολίθων. Ἡ γραφὴ εἶναι κεφαλαιογράμματος χωρὶς τόνους καὶ
πνεύματα⁴ (πίν. 25α).

+ 1724 Σ[ε]πτεβρίου 18

Τὸ παρὸν καμάρι ἔγινε διὰ
σιδρομῆς κώπου τε κ(αὶ) ἐξό-
δου τοῦ κῦρι Γιανάκη Δώ-

5 ξα κ(αὶ) κῦρι Θανάσι κ(αὶ) Γιάν[η]
Κακούρι κ(αὶ) τὸ ἐκτισαὶ ὁ μαστροδι-
μίτρι Ἀτονάκι κ(αὶ) Γιάνι Κατίλι κ(αὶ) ΓΙΑΝ.

ΙΑ ἔδοσε ὦ κῖρ Γιαν... ΑΡΙΦΙ

ΞΑC γρόσια 18 γιὰ ψιχικὶ σοτιρί(α).

2 καμάρι. Δεξαμενὴ ὕδατος ἔχουσα στέγην ἐκ καμάρας, κρήνη. Τὴν λέξιν συνηντή-
σαμεν καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς κρήνης τοῦ Μοναστηρίου τῶν ἁγίων Ἀναργύρων⁵.

ψις - Μετάδοσις καὶ οἱ λειτουργοῦντες
Ἱεράρχαι. Εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ τέμπλου
οἱ Ἅγιοι Ρωμανὸς καὶ Στέφανος καὶ
παρ' αὐτὸ ἐπὶ τοῦ Β. τοίχου τοῦ κυρίου ναοῦ ὁ
Ἅγιος Νικόλαος, τοιχογραφία ἐπεσκευασμένη.
Ἐπ' αὐτήν, μεταξὺ τῶν ποδῶν τοῦ ἁγίου, ἀναγράφεται:

1 δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ πατᾶ Γεωργίου

2 διοκίτου καὶ τον τεκνων εἰς βοήθειαν

3 αὐτ(ῶν) κ(αὶ) εἰς ψυχικὴν σωτηρίαν ἐν ετι 18.1
Δεκεμβρίου 5.

Ἀριστερά :

1 κ(αὶ) διὰ τῆς Δεξιᾶς

2 Ἀντωνίου Π(;) — Ραζέλου

3 ὁ εκ οπιλ(ου)

1 Ἀποτελεῖ δλόκληρον τὴν Καταβασίαν τῆς
Γ' Ὁδῆς τοῦ Ὁρθρου τῆς Ὑπαπαντῆς. Βλ. καὶ
Ε. ΣΤΙΚΑΝ, Ἡ ἐν Ἀργολίδι Μονὴ Ἀγνοῦντος, Χα-
ριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον τ. Β', Ἀθῆναι 1966,
σ. 318.

2 Ε. ΣΤΙΚΑΣ, αὐτόθι.

3 Σ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, Τρεῖς κτητορικαὶ ἐπιγραφαὶ
ἐκ Ζαρνάτας, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον Γ',
Ἀθῆναι 1966, σ. 249.

4 Δι' αὐτὸ καὶ κατὰ τὴν μεταγραφὴν ἔθεσα τοὺς
τόνους καὶ τὰ πνεύματα. Τὸ αὐτὸ συνέβη ἀνωτέρω
καὶ μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς κρήνης τῶν ἁγίων Ἀναρ-
γύρων (σ. 152 σημ. 3).

5 Βλ. ἀνωτέρω σ. 152 σημ. 3.

Ἐπὶ τῆς προσόψεώς της ἡ δεξαμενὴ ἔχει δύο τυφλὰ τόξα. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἐντειχισμένη εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ἀριστεροῦ. Τὸ ἄλλο τόξον εἶναι ὑψηλότερον.

4-5 *Γιανᾶκη Δόξα*. Πιθανώτατα ὁ ἐνταῦθα μνημονευόμενος ἀνῆκεν εἰς τὴν παλαιὰν ἐκ Μυστρᾶ οἰκογένειαν Δόξα, γνωστὴν ἐξ ἐγγράφων τοῦ 17^{ου}, 18^{ου} καὶ 19^{ου} αἰ.¹ Εἰς εὐχαριστήριον ἐπιστολὴν (24 Ἰουνίου 1730) πρὸς τὸν Φουρμὸν τοῦ Λακεδαιμονίας Παρθενίου Καλημέρη καὶ 24 προκρίτων τοῦ Μυστρᾶ ὑπογράφουν καὶ οἱ Ἡλίας, Μπενιζέλος, Ἐμμανουὴλ καὶ Μανῶλος Δόξας². Ἐπιφανέστερος ὄλων ἦτο ὁ «σοφολογιώτατος καὶ ἐν ἰατροῖς ἄριστος... σινιῶρ δοτῶρ Ἡλίας Δόξας», ἡγετικὴ πολιτικὴ προσωπικότης τοῦ τόπου³, γνωστὸς παλαιότερον ἐξ ἐπιγράμματος καὶ ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας του πρὸς τὸν Μιχαὴλ Fourmont⁴.

6 *Κακούρι*. Ἡ λέξις ὡς ἐπώνυμον (Κακούρης) ἀκούεται καὶ σήμερον.

6-7 ὁ *μαστροδιμίτρι Ἀτονάκι κ(αὶ) Γιάνι Κατίλι*. Προφανῶς πρέπει διορθώμενα καὶ συμπληρούμενα ν' ἀναγνωσθοῦν: ὁ *μαστρο-Δημήτρη[ς] Ἀ[ν]τωνάκη[ς] κ(αὶ) Γιάννη[ς] Κα[ν]; τήλη[ς]*. Τὰς λέξεις Ἀντωνάκης καὶ Καντήλης (Καντηλάκης) ὡς ἐπώνυμα γνωρίζω ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας μου πατρίδος Ρεθύμνου.

Εἰς τὴν ἀκραίαν λέξιν τοῦ 7^{ου} στίχου ὡς τελευταῖον γράμμα φαίνεται τι ὁμοιάζον πρὸς μικρὸν ἔ ψιλόν.

8 Ἴσως πρέπει νὰ συμπληρωθῇ: *Γιαν[άκι]*.

13 (1728)

ΝΤΟΡΙΖΑ Λακεδαίμονος, ναὸς ἁγίου Γεωργίου. Ἡ δεκάστιχος γραπτὴ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ (διαστ. 0.85 μ. × 0.57 μ.) ὑπὲρ τὴν Β. θύραν (πίν. 25β). Ὁ δέκατος στίχος ἔχει πυκνὰ γραφῆ μὲ πολὺ λεπτὰ γράμματα:

+ *Ανηγέρθει εκ βαθρων γης και ηκοδομηθη. και αν[ιστ]ο
ρήθει οὗτος ὁ θεῖος. και πανσεπιτος ναῶς· του αγίου ἐν
δόξου, μεγαλομαρτύρου Γεωργίου τοῦ τροπαιωφόρου· διὰ ε
ξόδου, και κόπου πολου· και συνδρομῆς. και δαπάνης παρα
ῶ τῶν εὐλαβεστάτων ἱερέων· και ἐνδοξοτάτων αρχόντων· και*

¹ ΣΩΚΡ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, Ὁ ἰατρὸς τοῦ Μυστρᾶ Ἡλίας Δόξας, Πελοποννησιακά 3-4, 1958-1959, σ. 326-342, ἰδίᾳ σ. 329, 330, 331, 334. Ὁ αὐτὸς, Ἡλίας Δόξας ὁ Σπαρτιάτης, ὁ λόγιος ἰατρὸς τοῦ Μυστρᾶ κατὰ τὸν 18^{ον} αἰ., περιοδ. Λακωνικά 1, τευχ. 3, Μάϊος-Ἰούνιος 1964, σ. 83, 84. Α. ΚΑΝΕΛΛΑΚΟΣ, Ἡ οἰκογένεια Δόξα τῆς Σπάρτης, Λακωνικά 1, τευχ. 4, Ἰούλιος-Αὐγουστος 1964, σ. 127, 128.

Τὸ ἐπώνυμον Δόξα ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν Ζάκυνθον. Ἐφερεν αὐτὸ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σεβαστείας καὶ Παροναξίας (1661) Ἰωσήφ (Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Κατάλογος τῆς Συλλογῆς Περικλέους Ζερλέντη, ΕΕΒΣ 13, 1937, σ. 237), προστάτης τῆς Μονῆς Παναγίας τῆς Ἀνα-

φωνήτριας Ζακύνθου, συγγραφεὺς τοῦ κώδικος αὐτῆς (1672) καὶ ἡγούμενος τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου εἰς τὸ Μεσοβούνι Ζακύνθου (ΝΤΙΝΟΣ ΚΟΝΟΜΟΣ, Ναοὶ καὶ Μονῆς στὴ Ζάκυνθο, σ. 33, 34, 93).

² Σ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, Ὁ ἰατρὸς τοῦ Μυστρᾶ Ἡλίας Δόξας, ἔ. ἀ. σ. 330.

³ Βλ. καὶ Κ. Α. ΜΕΡΤΖΙΟΝ, Πότε καὶ πῶς ἔπεσεν ἡ Μάνη εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων τὸ 1715, Πελοποννησιακά 3-4, 1958-1959, σ. 276-287.

⁴ Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Ἀνέκδοτα περὶ Μιχαὴλ Φουρμόν, ΗΜΕ 1932, σ. 120-125 καὶ ἰδίᾳ σ. 122 ὑποσ. 1. Ὁ αὐτὸς ὁ ἀνέκδοτα περὶ Μιχαὴλ Φουρμόν Β', ΗΜΕ 1935, 241 ὑποσ. 3.

προἔξ[ω]ν· καὶ τοῦ κοινοῦ λαοῦ· τῆς περιφύμ[ου] χωρ(ας)· Ντώ
 ρυζας· εἰς μνημόσυνον παντοτινὸν· αὐτῶν· καὶ ψυχῆ
 κῆν αὐτῶν· σωτηρί(αν)· καὶ τῶν γωνε(ων) αὐτων· αμῆν·
 ἐν ἔτει· ἀπὸ Χ(ριστο)ῦ· $\overline{ΑΨΚΗ}$ · ἐν μηνί· Ἰουνίω ΚΒ·

- 10 Δια χειρὸς ε[μ]ου Ἰωσηφ, ιερομοναχοῦ. ἀπὸ τὰ ὄρια Λακωνικῆς.
 ἦτι Μανίης· ἐ[κ] | κόμης Νομητζή: ↵

3 Επ. Γεωργίου.

2-3 ναῶς· του αγίου Γεωργίου. Κατάγραφος, μονοκάμαρος ναὸς διαστάσεων 11.63 μ. × 3.57 μ. Μεταξὺ τῶν τοιχογραφιῶν του ὁλόσωμοι ἅγιοι, ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος, μαρτύρια τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Εἰς τὸν πόδα τῆς ἀγίας τραπέζης δικέφαλος.

6-7 τῆς περιφύμ[ου] χωρ(ας)· Ντώρυζας¹. Προφανῶς ὁ χαρακτηρισμὸς ὀφείλεται εἰς ὑπερβολήν. Τὸ δροσερόν, ὄρεινὸν χωρίον μὲ τὴν ἀρκετὰ ἄφθονον βλάστησιν, τὸ εὐρισκόμενον εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Ταυγέτου, εἶναι μικρόν. Σήμερον χρησιμεύει ὡς θερινὴ διαμονὴ κατοίκων τοῦ χωρίου Παληοπαναγιά Λακεδαίμονος.

10 Μανίης. Μᾶλλον ἔχει γραφῆ κατὰ λάθος ἀντὶ Μαίνης.

—ἐ[κ] | κόμης Νομητζή. Ἀπὸ τὴν Νομητζή τῆς Μεσσηνιακῆς Μάνης προήρχετο καὶ ἄλλος ἀγιογράφος, τὸν ὁποῖον θὰ συναντήσωμεν κατωτέρω εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 17 ἐπιγραφὴν.

14 (1739)

ΠΕΡΠΕΝΗ (σήμερον Καλλονή) Λακεδαίμονος, ναὸς τῶν Εἰσοδίων, ἐντὸς τοῦ χωρίου. Ὑπὲρ τὴν τοξωτὴν Ν. πύλην ἐπικοινωνίας ναοῦ καὶ νάρθηκος, ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ ἡ γραπτὴ κτιτορικὴ ἐπιγραφή. Καθὼς περιβάλλει τὸ τόξον τῆς θύρας, ἔχει μεγαλύτερον ὕψος 0.70 μ. καὶ πλάτος 0.86 μ. (πίν. 26α).

Ἀνιστορίθει ὁ θεῖος [πάνσ]επτος ναος τῆς ὑπερα
 γίας Δεσποίνης ἡμῶν [κ]αὶ ἀνπαρθένου Μαρίας τὸν
 Εἰσοδήον δηα συνδρομ[ῆς] [ἐξ]όδου κ(αὶ) κοπου πολού παρα τ(όν)
 εὐλαβεστάτον ἱερέον κ τατον ἀρχῶντων κ(αὶ) τὸν ἐπι

- 5 λήπον· χρῆστηανῶν τ(ῶν) κ ἐν τῇ χώρᾳ ταυτῇ· ἐν εἰμέ
 ρες τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκ[όπου] κυρίου Ἰδάσαφ ἐκ κόμης Πραστού
 κ(αὶ) παπά κῶρ Παναγιότη Νίκα· αὐτον οἰκονόμου καὶ παπά κῶρ
 Παναγιότη Λούμου· ἐπιτροπ του κῶρ Αναγνώστη Μακρί· κ(αὶ) Πανα

¹ Τὸ ὄνομα Δόριζα ἀπαντᾷ εἰς τὴν Ζάκυνθον ὡς ἐπίθετον (ὁ Δόριζας) τὸ 1524, 1644, ΝΤΙΝΟΣ ΚΟΝΟΜΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 11.

γίότη Νίκα· καὶ Παναγιωτάκν· Π ονά· γέγονεν· δέ ἡ παρόν· δια
10 ψυχῆκῆν τους· σωτηρίαν· [γον]έον [α]ύτῶν· ἐπι έτους ~ ~

ΑΨΛΘ^ω

Ἰουνίου κ'.

Δια χηρός· εμοῦ· καὶ
αμαρτολού· Ἰωάννου
παιδηότη εκ κόμης
καριτενας

15 καὶ μηχαλα
κν τοῦ αὔτα
δελφου μου

Δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν τοὺς στίχους: 1 [οὔτος καί]. 2 [Θεοτόκου]. 3 [τε καί]
4 κ[αὶ τῶν τιμιο]τατον. 5 κ[ατοικούντων]. 6 [Βρεστέ(νης)]. 8 ἐπιτροπ[εύοντος· καί]. 10 [καὶ τῶν]

1-3 ναος τὸν Εἰσοδήον. Τετρακίονιος, τρίκογχος, σταυροειδῆς μὲ τροῦλλον καὶ νάρθηκα, συνολικοῦ μήκους 15.30 μ. καὶ πλάτους 7.82 μ. Αἱ κόγχαι ἐξωτερικῶς εἶναι ἡμιεξάγωνοι. Τὰ ἀνατολικὰ πλάγια διαμερίσματα καλύπτουν καμάραι καὶ τὰ δυτικὰ ἀσπίδες. Ὁ Β. καὶ ὁ Ν. χορὸς ἔχουν ἀπὸ ἓν μικρὸν, στενὸν παράθυρον καὶ ὁ τροῦλλος ὀκτώ, ἔτι στενότερα. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου ὡς ὀμφάλιον πλάξ μὲ τὸν δικέφαλον ἀετόν. Ἡ ἐκκλησία εἶναι κατάγραφος. Μεταξὺ τῶν ἱεραρχῶν τοῦ ἱεροῦ οἱ Ἅγιοι Τριφύλλιος¹ καὶ Λάζαρος².

Εἰς τὴν ἀγίαν τράπεζαν φυλάσσεται τὸ ὠραῖον, μαρμάρινον, διάτρητον βυζαντινὸν θωράκιον (διαστ. 0.90 μ. × 0.68 μ.) μὲ τὰ δύο ἀνωτὰ παγῶνια³, τὸ ὁποῖον

1 Ὁ ἅγιος Τριφύλλιος ἐορτάζεται τὴν 13^{ην} Ἰουνίου καὶ ἦτο ἐπίσκοπος εἰς τὴν Λευκοσίαν τῆς Κύπρου κατὰ τὸν 4^{ον} αἰ. FRANÇOIS HALKIN, *Bibliotheca Hagiographica graeca*, III, Supplément, Bruxelles 1957, σ. 78.

2 Ὁ φίλος τοῦ Χριστοῦ Λάζαρος εἰκονίζεται ὡς ἱεράρχης εἰς τὴν Παναγίαν τοῦ Ἀράκου τῶν Λαγουδερῶν τῆς Κύπρου (1192), Α. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΗΙΟΥ, *Masterpieces of the Byzantine Art of Cyprus* (Nicosia 1965), πίν. XXIV, 2. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΗΙΟΥ (αὐτόθι σ. 24), κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν ὁ ἅγιος Λάζαρος ἔγινεν ἐπίσκοπος εἰς τὸ Κίτιον τῆς Κύπρου.

3 Νομίζω πολὺ πιθανὸν ὅτι τὸ θωράκιον προέρχεται ἐκ τοῦ προχείρωτος ἐπεσκευασμένου, ξυλοστέγου τῶρα καὶ ἄλλοτε ἴσως σταυροειδοῦς βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὁ ὁποῖος κεῖται ἔξω καὶ Β. τῆς Πέρπενης. Ἐχει διαστάσεις 8.95 μ. × 7 μ. Δι' αὐτὸν γράφει ὁ G. MILLET, L' école grecque dans l'architecture byzantine, σ. 57, ὑποσ. 6, ὅτι τὸν συναντᾷ κανεὶς «sur le chemin de Chrysapha à Geraki. Le bas des murs seul subsiste, ainsi

que quelques marbres photographiés par M. Laurent». Κατὰ τὴν παράδοσιν ἦτο καθολικὸν Μονῆς. Τὸ μνημεῖον ἐπεσκέφθην κατὰ τὸ ἔτος 1953. Ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ σώζονται δύο κίονες ἐπὶ ὑψηλῆς κτιστῆς βάσεως. Ἀντιστοιχῶς πρὸς αὐτοὺς ὁ Δ. τοῖχος ἔχει δύο παραστάδας. Τὸ τέμπλον τῶρα εἶναι κτιστόν. Ἀρχικῶς ὅμως ἦτο μαρμάρινον, ὅπως δεικνύει σωζομένη κατὰ χώραν ἡ Β. παραστᾶς τῆς πύλης τοῦ ἱεροῦ. Ἀποτελεῖται ἐκ τετραπλεύρου κάτω πεσσίσκου, ὁ ὁποῖος διακοσμεῖται εἰς τὴν πρόσοψιν μὲ γλυπτὸν πλέγμα, ὑπενθυμίζον πλεξίδα, καὶ ἀνωτέρω ἐκ συμφύτου θρυμματισμένου κιονίσκου, ὁ ὁποῖος ἔχει μορφήν δέσμης ράβδων. Σῶζεται εἰς τὴν θέσιν του καὶ ὁ Β. σταθμὸς τοῦ βημοθύρου, ἀποκορυφούμενος εἰς γλυπτὴν χεῖρα σφίγγουσαν ράβδον. Ὡς Ν. παραστᾶς τῆς σημερινῆς πύλης ἐχρησιμοποιήθη ἀρχιτεκτονικὸν μέλος μὲ διαφορετικὸν διάκοσμον. Εἰς τὸ τέμπλον ἔχει ἐντειχισθῆ καὶ κιονόκρανον κιονίσκου. Ὡς σταθμοὶ τῆς ἐξωθύρας, ἀνοιγομένης εἰς τὸν Δ. τοῖχον, χρησιμεύουν τεμάχια κοσμήτου, ἔχοντα διάφορον ἔκαστον διάκοσμον, καὶ ὡς ἀνώφλιον τμήμα ἐπιτυμβίου στήλης ρωμαϊκῶν χρόνων μὲ τὰ γράμματα

ἔχει δημοσιεύσει ὁ σεβασμιώτατος Κυθίων κ. ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ¹.

6 *Ἰωάσαφ*. Ἀναμφιβόλως πρόκειται διὰ τὸν ἐπίσκοπον Βρεσθένης Ἰωάσαφ, ὅστις εἶχε κατὰ τὸν Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ τὴν ἔδραν τοῦ ἀπὸ τοῦ 1725 μέχρι τοῦ Μαρτίου τοῦ 1743 εἰς «τὴν χώραν Χρύσαφαν»². Ἡ ἐπιγραφή παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι κατήγετο ἐκ Πραστοῦ.

— *Πραστοῦ*. Διὰ τὸ τοπωνύμιον βλ. καὶ Κ. ΡΩΜΑΙΟΝ, Ἀρχαῖα τοπωνύμια τῆς Τσακωνιάς, Χρονικὰ τῶν Τσακόνων 1, 1956, σ. 8. Διὰ τὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς βλ. τὸ σύντομον ἄρθρον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Τὰ παλαιὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς Πραστοῦ, ἔ. ἀ. 2, 1960, σ. 12-14.

7 *Νίκα*. Τὸ ἐπώνυμον ἀκούεται καὶ σήμερον εἰς τὴν Πέρπενην.

8 *Λούμουν*. Βλ. καὶ κατωτέρω τὴν ὑπ' ἀρ. 16 ἐπιγραφὴν.

12-17 *Ἰωάννου παιδηότη εκ κόμης καριτενας καὶ μηχαλακν τοῦ ἀνταδελφου μου*. Ἐκ τῆς οικογενείας Πεδιώτη εἶναι γνωστοὶ οἱ ἀδελφοὶ ἀγιογράφοι Πέτρος καὶ Μιχαήλ³. Ἐνταῦθα ἔχομεν ἄλλον Πεδιώτην ζωγράφον, τὸν Ἰωάννην, ὁ ὁποῖος διακοσμεῖ τὸ 1739 τὸν ναὸν βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχαλάκη. Δυσπαράδεκτον ὁ Μιχαλάκης νὰ ταυτίζεται πρὸς τὸν Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος ἀπηρτισμένος ἤδη ζωγράφος διεκόσμησε μόνος διὰ τοιχογραφιῶν τὸ 1713 τὸν Ἅγιον Γεώργιον τῶν Μπουριάνων⁴ καὶ τὸ 1714 τὴν Μονὴν Ρεκίτσας⁵. Μετὰ πάροδον 25 ἐτῶν, τὸ 1739, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰργάσθη εἰς τὴν Πέρπενην ὡς βοηθὸς τοῦ Ἰωάννου, καὶ ἂν ἀκόμη ἦτο ἀδελφός του. Ἐπειτα ὁ Μιχαήλ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν μνημονευθέντων ἀνωτέρω ναῶν ὀνομάζει ἑαυτὸν Κρητᾶ⁶. Ἀντιθέτως ὁ Ἰωάννης σημειώνει ἐδῶ ὅτι κατήγετο «ἐκ κόμης καριτενας» (πίν. 26β). Νὰ δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται διὰ δευτέραν γενεὰν τῆς αὐτῆς οικογενείας, διὰ τέκνα ἴσως τοῦ Πέτρου Πεδιώτη, τὰ ὁποῖα ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὸν Κρητικὸν πατέρα εἰς τὴν Καρύταιναν τοῦ Μορέως, ὅπου ἐκεῖνος θὰ εἶχεν ἐγκατασταθῆ; Εἰς τὴν διαλεύκανσιν τοῦ προβλήματος πιθανὸν νὰ συμβάλῃ

... ΟΣ ΧΑΙΡΕ. Τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ καλύπτουν μεγάλαι μαρμαρίναι πλάκες. Μίαν ἐξ αὐτῶν περιβάλλει ψηφιδωτὴ, διακοσμητικὴ ταινία. Παρομοία ὑπάρχει πρὸ τοῦ ἱεροῦ μὲ σειρὰν ἐνθέτων μαρμαρίνων δίσκων. Τὸ ὁμφάλιον, ἐκ μαρμάρου καὶ ψηφιδωτοῦ, παρουσιάζει τὸ σχῆμα τὸ λεγόμενον πένταρτον. Ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ μάλιστα εἰς τὴν μέσην ἀψίδα καὶ ἐπὶ τοῦ Ν. τοῖχου λείψανα παλαιῶν τοιχογραφιῶν. Εἰς τὸ Α. σκέλος τοῦ τόξου ἐπικοινωνίας μὲ τὴν Πρόθεσιν Ἅγιος. Ἐντύπωσιν προξενεῖ τὸ πράσινον χρῶμα τῆς κόμης του.

1 ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βίος, πολιτεία, εἰκονογραφία . . . Νίκανος τοῦ Μετανοεῖτε, ἐν Ἀθήναις 1933, εἰκ. 5.

2 Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Αἰ ἐν τῷ προφῆν Δήμῳ Οἰνοῦντος Μοναί, Μαλεβὸς 1924, ἀριθ. τεύχ. 43 σ. 316.

Διὰ τὸν Ἰωάσαφ βλ. καὶ ΤΑΣΟΝ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΝ, Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ Σπάρτης χειρογράφων κωδίκων καὶ λοιπῶν ἐγγράφων, Ἀθηνᾶ 56, 1952, σ. 35.

3 Τὴν σχετικὴν δι' αὐτοὺς βιβλιογραφίαν βλ. εἰς τὴν μελέτην τοῦ φίλου συναδέλφου κ. Χ. ΜΠΟΥΡΑ, Ρεκίτσα, Πελοποννησιακά 5, 1962, σ. 291 ὑποσ. 1 καὶ σ. 292 ὑποσ. 4.

4 ΠΑΝ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Γεωργίου Μπουριάνων, περιοδ. Φιλιατρά, ἔτος 4ον, τεύχ. 14, Ἰανουάριος 1960, σ. 21.

5 Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ, ἔ. ἀ. σ. 293.

6 Ὡσαύτως καὶ ὁ Πέτρος Πεδιώτης εἰς τὴν ἐπιγραφὴν (1705) τῆς παλαιᾶς Μονῆς τῆς Παναγίας εἰς τὸ Καλάμι Γορτυνίας, παρὰ τὴν Καρύταιναν, Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηριῶν τῆς Γορτυνίας, ἐν Ἀθήναις 1956, σ. 202. Εἶναι ἀθθαίρετον νὰ υποθέσωμεν ὅτι οἱ ζωγράφοι Πέτρος καὶ Μιχαήλ Πεδιώται δὲν ἦσαν Κρητικοί, ἀλλὰ προσέθετον, ὡς ὁ «ὀπωσδήποτε Χιώτης» Ἀντώνιος Δομέστιχος Κυνηγὸς τὸ ἐπίθετον Κρητῆς «ποῦ πρέπει νὰ σημαίνει καλὸς ζωγράφος» (Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς, L' Hellénisme contemporain, Ἀθῆναι 1953, σ. 239).

ἡ σύγκρισις τοιχογραφιῶν τοῦ Μιχαὴλ Πεδιώτη καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Πέρπενης. Ἡ παραβολὴ τῆς μορφῆς τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου (πίν. 27α) τῆς Πέρπενης πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ αὐτοῦ Ἁγίου τῆς Ρεκίτσας, τὴν δημοσιευομένην ὑπὸ τοῦ κ. Χ. ΜΠΟΥΡΑ¹ δὲν προδίδει τὴν αὐτὴν χεῖρα. Ἄλλην ὅμως φωτογραφίαν ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Πέρπενης δὲν διαθέτω καὶ ἡ παραβολὴ τῶν μορφῶν ἑνὸς μόνον ἁγίου δὲν ἀρκεῖ.

15 (1746)

ΑΡΕΟΠΟΛΙΣ², ναὸς ἁγίου Ἰωάννου τῶν Μαυρομιχαλαίων. Ὑπὲρ τὴν Ν. θύραν, ἐσωτερικῶς, σύντομος γραπτὴ ἐπιγραφή εἰς μελανὴν μικρογράμματον γραφὴν ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους. Αἱ διαστάσεις τῆς ἐπιγραφῆς μετὰ τοῦ κιτρίνου πλαισίου τῆς εἶναι 0.67 μ. × 0.09 μ.

1 ἈΓιογραφίῳ ὁ Θεῖος καὶ ἱερός ναός ἐν σωτηρίῳ ἔτει μετα χριστοῦ

2 ΑΨΜϚ' = 1746

1 ἱερός ναός. Μεγάλῃ, κατάγραφος, μονόχωρος, καμαροσκεπὴς ἐκκλησία. Τὰ πρὸς Δυσμὰς δύο τρίτα τῆς στέγης εἶχον καταρρεῦσει καὶ ἀνεστηλώθησαν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας³. Τὸ τέμπλον εἶναι κτιστὸν καὶ τὸ δάπεδον καλύπτουν πλάκες. Ἐπὶ τοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς ἁγίας τραπέζης, ἔχει ζωγραφηθῆ ὁ Ἰωάννης ἐκβραζόμενος ὑπὸ τοῦ κήτους. Εἰς τὸν Β. τοῖχον τοῦ ἱεροῦ παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν, ἡ παράστασις « Ἀναπεσὼν ἐκυμίθη ὡς λαῖον ». Ὁ Ἰησοῦς εἰς παιδικὴν ἡλικίαν ἔχει ἀνακλιθῆ ἐπὶ τῆς ράχους καθημένου λέοντος. Ὅπισω του κινεῖ τι πρὸς ἀερισμὸν ὄρθια ἡ Παναγία.

Χαμηλά, εἰς τὸν Β. τοῖχον τοῦ κυρίως ναοῦ μετὰ τῶν κατενώπιον ὀλοσώμων Ἀγίων Κυριακῆς καὶ Παρασκευῆς — ἡ τελευταία κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τὴν ἀποκοπεῖσαν κεφαλὴν τῆς — ἐπὶ τοῦ κυανοῦ μελανωποῦ ἐδάφους διὰ λευκῶν γραμμῶν ἡ ἀφιερωτικὴ ἐπιγραφή (πίν. 27β) :

Δέησις τῆς | δούλης τοῦ | θεοῦ ζαχάρου καπε | τανήτζας |

Ὑπὸ τὰς Ἁγίας διακρίνονται σκηναὶ κολαζομένων, μετὰ τῶν ὁποίων «ὁ μῆλω-

¹ Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ, ἔ. ἀ. πίν. Ζ².

² Εἰς τὴν Ἀρεόπολιν ὑπάρχουν καὶ φορητὰ μεταγενέστερα, ἐνδιαφέρουσαι εἰκόνες. Οὕτως εἰς τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν (βλ. δι' αὐτὸν R. ΤΡΑΟΥΑΙΡ, Laconia, The Churches of Western Mani, BSA 15, 1908-9, σ. 204-207, εἰκ. 3², 7, 8, πίν. XV¹) αἱ δεσποτικαὶ εἰκόνες παρουσιάζουν λεπτὴν ἐργασίαν, ὁ ἔνθρονος Παντοκράτωρ μετὰ τὴν ἀρχιερατικὴν περιβολὴν καὶ ἡ ἔνθρονος Βρεφοκρατοῦσα, Χεῖρ Ἰωάννου. Π. Μ. ΑΩΙϚ'. Εἰς τὴν εἰκόνα τῶν Ταξιαρχῶν ἀναγινώσκεται: Χεῖρ Δημητρίου Καρβελά καὶ εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Προδρόμου:

ΑΩΙϚ' | χεῖρ Ἰωάννου | Π. Μ.

Τὸν τελευταῖον ζωγράφον συναντῶμεν καὶ εἰς εἰκόνας ἄλλου ναοῦ τῆς Ἀρεοπόλεως, τοῦ ἁγίου Νικολάου. Οὕτως ὁ Χριστὸς Μέγας Ἀρχιερεὺς τοῦ τέμπλου τοῦ φέρει τὴν ὑπογραφὴν: χεῖρ Ἰωάννου. Π. Μ. | ΑΩΚϚ'. Ἐκ τῆς ἰδίας χειρὸς φαίνεται νὰ ἔγιναν ὁ Ἁγιος Νικόλαος τοῦ τέμπλου τὸ αωιε' καὶ ἡ Βρεφοκρατοῦσα τὸ αωκστ'.

³ Βλ. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΝ, Στερέωσις βυζαντινῶν μνημείων Λακωνίας, ΑΔ 20, 1965, Χρονικὰ Β', 1 σ. 183, πίν. 163β-165β. Σχέδια τοῦ ναοῦ βλ. αὐτόθι σ. 182.

νάς». Δυτικώτερον, μεταξὺ τῶν Ἁγίων Αἰκατερίνης καὶ Βαρβάρας ἀναγινώσκεται (πίν. 27γ):

Δέησης τοῦ | δούλου τοῦ θεοῦ | μηχαλή Γιανα | κη μαυρομη | χαλάκη.

Ὁμοία τετράστιχος ἐπιγραφή, κατεστραμμένη εἰς τοὺς δύο πρώτους στίχους, ὑπῆρχε δυτικώτερον μεταξὺ τῶν Ἁγίων Βαρβάρας καὶ Μαρίνης. Εἰς τὸν Ν. τοῖχον μεταξὺ τῶν Ἁγίων Ἀντωνίου καὶ Ἀθανασίου:

Δεισης | Τοῦ Δουλου | Του [Θ(εο)υ] κουρά | [κη;] μηχαλά | κη [μαυρ]ομη |
χα[λάκ]η |

Ἀριστερὰ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, παρὰ τὴν Ν. θύραν (πίν. 27δ):

Δεισης τοῦ | δούλου τοῦ Θ(εο)ῦ | πιέρου κα | πετανά | κη. |

16 (1755)

ΠΕΡΠΕΝΗ (Καλλονή), εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἔξω τοῦ χωρίου, παρὰ τὸν ἔρημον συνοικισμόν Σανέϊκα, ναὸς τοῦ ἁγίου Βασιλείου. Ὑπὲρ τὴν θύραν, ἀνοιγομένην εἰς τὸν Ν. τοῖχον, ἡ γραπτὴ κτιτορικὴ ἐπιγραφή, διαστ. 0.435 μ. × 0.805 μ. Ἔχει ἀρκετὰ συντακτικὰ καὶ πολλὰ ὀρθογραφικὰ λάθη. Τὰ γράμματα εἶναι μεγάλα, κεφαλαῖα, λεπτά. Ἐνιαχοῦ παρεμβάλλονται καὶ μικρά. Μὲ μικρὰ γράμματα ἔχουν γραφῆ ὁ 9^{ος} καὶ ὁ 10^{ος} στίχος (πίν. 28α):

- 1 Ἀνιστοριόθη· ὁ θείως οὔτος κ(αὶ) πάνσε[[π]]τος ναος· τοῦ [[δ]]σεῖ
- 2 ου πατρος εἰμῶν· Βασιλείου τοῦ μεγάλου. ἀρχιεπι
- 3 σ(πησ)κόπου Κ(αι)σαρίας· διὰ συνδρομῆς· κ(αὶ) ἐξόδου κ(αὶ) κόπου πολ
- 4 [οὔ] παρὰ τοῦ ἐυλαβεστάτου ἱε(ρ)ῦ· κ(αὶ) τ(ὸν) τημοιωτάτ(ον) ἀρχό[ν]τ(ον)
κ(αὶ) τὸν ἐπί
- 5 λιπον χριστηανόν· τ(ὸν) κατηκοῦντων ἐν τῇ χώρα ταῦτη· ἐν [i]
- 6 μέρες· τοῦ θεοφιλεστάτου· ἐποισκόπου· κυ(ρίου) κυρίον Ἱερεμῆον· ἐν κόμῃ
- 7 ς Μελιγοῦ· κ(αὶ) παπὰ κύρ Ἀνδρέου Λοῦμον· ἐπειτροπέβωντος τοῦ Κ·
- 8 . ΑΜΑΡΙ Λοῦμον κ(αὶ) [[Κ]]οσταντῆ Γερόνζου· γέγονε δέ, εἰ π[[α]]ρὸν διὰ
ψηχι[κῆν] τους σοτηρίαν κ(αὶ) τὸν γο
- 9 διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτολὸν νεον αὐτ(ὸν)· ἐπὶ ἔτους ~ 1755· ὀχτονβριου
κ(αὶ) ἀν[[α]]ξι(ου) δ[ού]λο[υ] 29 διὰ ἐξόδου γροσίον οσ(;)αεβ(;;)δο
- 10 σπιριδόνου πολιτάκν κυρ μην . .
κ(;)ερεου Κ[ορ]φιοτη(;)

1-2 Επ. σείου. 2 Επ. Βασίλειου. 2-3 Επ. ἀρχιεπίσπησκόπου. 3 Επ. δια σὺνδρομῆς. 3-4 Επ. πόλ. . . 4 Επ. ἐνλαβέστατον, τημοιωτάτ(ον) ἄρχο. τ(ον). 5 Επ. χρίστῆανόν, κατήκοωντων ἔν, τὰυτη. 6 Επ. θεοφιλεστάτον, κύριου Ἰερέμῆον ἔν. 7 Επ. Ἄνδρέου, ἐπίτροπέβωντος. 8 Επ. ονσάντη, δια, ψῆχι. . . σότηριαν. 9 Επ. δια χειρὸς ἔμοῦ, ἐπι, δια. 9-10 ἴσως οσὰ εβδομήγ[τα]. 10 Επ. σπείριδόνου πόλιτάκν, κὸρ κ(;)ερεου κ. . . φιοτη. Μᾶλλον ἀναγνωστέον κυρκερέου κ[ορ]φιότη ἢ κὸρ ἠερέου κ[ορ]φιότη.

1-2 ναός . . . Βασιλείου. Ὁ ναὸς εἶναι μεταβυζαντινὸς εἰς σχῆμα αἰθούσης, ἄνευ παραθύρου, μὲ ξυλίνην στέγην καὶ ἡμικυκλικὴν ἀψίδα, διαστάσεων (πλὴν τῆς ἀψίδος) 6.37 μ. × 3.30 μ. Ἐξωτερικῶς ἐπὶ τοῦ Δ. τοίχου ἔχει ἐντειχιστῆ τμήμα ἀρχαίου ἀναγλύφου ἐκ φαιοῦ λίθου (διαστ. 0.36 μ. × 0.36 μ.). Εἰκονίζονται δύο μορφαί: μία ὀρθία καὶ ἄλλη καθημένη ἐπὶ θρόνου, προτείνουσα διὰ τῆς δεξιᾶς κάρθαρον. Εἰς τὸ μέσον τοῦ αὐτοῦ τοίχου ἔχουν ἐντειχίσει στρογγύλον, ἔλαφρῶς κοῖλον λίθον μὲ πεντάφυλλον ρόδακα εἰς τὸ κέντρον. Ἐπὶ τοῦ Ν. τοίχου διακρίνεται ἐντειχισμένον ἀνθέμιον. Τοὺς τοίχους τῆς ἐκκλησίας καλύπτουν ἐσωτερικῶς τοιχογραφία. Κάτω μίμησις ὀρθομαρμαρώσεως, ἔπειτα σειρὰ μετωπικῶν ὀλοσώμων Ἀ γ ί ω ν, ἀνωτέρω μικραὶ σ κ η ν α ἰ μ α ρ τ υ ρ ί ω ν, συνεχιζόμεναι εἰς τὸ ἱερόν, ἀνθοπερίβλητα σ τ η θ ἄ ρ ι α καὶ ὑψηλότερον τὸ Δ ω δ ε κ ἄ ο ρ τ ο ν καὶ παραστάσεις ἐκ τοῦ βίου τῆς Παναγίας. Εἰς τὸν Δ. τοίχον μεταξὺ τῶν μαρτυρίων παρεμβάλλεται ἡ Κ ο ἰ ἴ μ η σ ι ς καὶ ἀνωτέρω ἐκτείνεται καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ τοίχου ἡ Σ τ α ὑ ρ ω σ ι ς. Ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου ἀριστερὰ ἔ ν θ ρ ο ν ο ς Β ρ ε φ ο κ ρ α τ ο ὕ σ α, δεξιὰ ἔ ν θ ρ ο ν ο ς Χ ρ ι σ τ ὸ ς καὶ Π ρ ὸ δ ρ ο μ ο ς. Ὑπὲρ τὴν πύλην τοῦ ἱεροῦ τὸ Ἄ γ ι ο ν Μ α ν δ ῆ λ ι ο ν. Ἐκ τῶν παραστάσεων τοῦ ἱεροῦ ἐσημείωσα τοὺς ἱεράρχας Ἀ κ ἄ κ ι ο ν, Ε ὑ τ ῦ χ ι ο ν, Μ η τ ρ ο φ ἄ ν η ν, « Τ ρ ι φ ἰ λ η ο ν ».

6 Ἰερεμῆον. Ἀναμφιβόλως πρόκειται διὰ τὸν Ἰερεμίαν, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ὡς ἐπίσκοπον Βρεσθένης τὸ 1754, 1755 καὶ 1758¹. Ὁ αὐτὸς ἀκολουθῶν τὸν Ε(ΥΣΤΡΑΤΙΟΝ) Ι. ΔΡΑΚΟΝ² προσθέτει ὅτι κατήγετο ἐξ Ἁγίου Ἰωάννου Κυνουρίας καὶ ἔφερε τὸ ἐπώνυμον Σαρηγιάννης. Ἡ πρώτη πληροφορία ἐκ τῶν λεγομένων εἰς τὴν ἐπιγραφὴν δὲν ἐλέγχεται ἀκριβῆς.

Σημειωτέον ὅτι ἔχει γραφῆ ἔν κομῆς προφανῶς ἀντὶ ἐκ κόμης.

7 Μελιγοῦ. Χωρίον τῆς Τσακωνιάς, εὗρισκόμενον πάντως πλησίον τοῦ Ἁγιάννη³.

— παπὰ κὸρ Ἄνδρέου Λοῦμον. Προφανῶς εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν εὐλαβέστατον «ἱερὸν» τοῦ 4^{ου} στίχου.

8 Λοῦμον, Γερόντζον. Τὰ ἐπίθετα Λοῦμος καὶ Γερόντζος ἀκούονται ἀκόμη εἰς τὴν Πέρεπην, κατὰ τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας μοῦ ἔδωκεν ὁ ἐφημέριος τοῦ χωρίου.

9-10 διὰ ἐξόδου γροσίον οσ(;)αεβ(;)δομην . . . καὶ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν εἰς τὸ

¹ Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Διὰ τὴν Οἰνουτιακὴν ἱστορίαν, Μαλεβὸς 1922, ἀριθ. τεύχ. 20 σ. 22 καὶ Ἱστορία τῆς Βαμβακοῦς, σ. 37.

² Ε(ΥΣΤΡΑΤΙΟΣ) Ι. ΔΡΑΚΟΣ, Μοσχονήσιος, Μοναί

³ Ἑλληνικαί, Λακεδαιμονιακαί, Ἱερὸς Σύνδεσμος, 8, 1902, σ. 62.

³ Βλ. ΔΗΜ. Κ. ΔΕΡΝΙΚΟΝ, Ἡ Τσακωνιά ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Χρονικὰ τῶν Τσακῶνων 1, 1956, σ. 17.

ὑπόμνημα *οσα* (δηλ. ὡσάν) *εβδομήν[τα]*. Ὁ ναῖσκος εἶναι μικρῶν διαστάσεων καὶ ὁ ζωγράφος ὁ διακοσμήσας αὐτὸν λαϊκός. Παρὰ ταῦτα τὸ ποσὸν εἶναι τόσον εὐτελές, ὥστε δικαιολογοῦνται ἀμφιβολίαι, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὀρθότητα τῆς ἀναγνώσεως καὶ συμπληρώσεως τῶν δύο τελευταίων ἡμιεπιπέδων λέξεων, αἱ ὁποῖαι πρὸς τούτοις ἔχουν κακῶς γραφῆ. Ἡ ἀναγραφή πάντως τῆς δαπάνης εἶναι λεπτομέρεια ἀρκετὰ ἐνδιαφέρουσα.

17 (1789)

ΛΡΕΟΠΟΛΙΣ, συνοικισμὸς Κουσκούνι¹, ναὸς τῆς Παναγίας. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μνημείου, ὑπὲρ τὴν μοναδικὴν Ν. θύραν, ἡ ὀκτάστιχος, γραπτή, κτιτορικὴ ἐπιγραφή (πίν. 28β). Τὸ λευκὸν τῆς βάθους ἔχει διαστ. 0.777×0.38 μ. Δεξιὰ, εἰς τὰς γραμμὰς τοῦ 7^{ου} καὶ 8^{ου} στίχου, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐκτείνονται καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς ἐπιγραφῆς, ἡ ὑπογραφή τοῦ ἀγιογράφου εἰς τρεῖς αὐτὴ γραμμὰς.

+ *Ανηγερθη. ούτος ω θείος· και πάνσεπτος
ναος· της υπεραγίας· Δεσπίνης· υμιον· Θεοτόκου·
ανακαινήσθη· και ανηστορήσθη· δεια εξόδου κ(αι) κόπου.
κ(αι) συν.δρομοις· παρα του πανοσηότατου· κειρήν·*

- 5 *κιρίω· παπα· Διονησίον Χρησικακή· μετα τις· σηρο
δης αυτου· ἡς βοῦθησαν· κ(αι) ἡς ψηχηκην· σοτοιρήαν·
αυτον· συμ παντι το ὕκο κ(αι) τον γονεον·* *Δηα χειρός· Νηκολά
+ εν επι :— I·7·8·9 :— σετεμβριου α : ου Κορογόνη· ἀπο
Νομητζή :*

5 Επ. Διονησίος. 7-8 Επ. Νηκολάος.

2 *ναος . . . Θεοτόκου.* Κατάγραφος, μονοκάμαρος ναός, διαστ. 6.50×2.82 μ., μὲ κτιστὸν τέμπλον. Εἰς τὸ μέσον τοῦ δαπέδου, ὡς ὀμφάλιον, πλάξ μὲ ἀνάγλυπτον δικέφαλον. Αἱ τοιχογραφίαι εἶναι πολὺ λαϊκαί. Ἐπὶ τῆς καμάρας, Β. καὶ Ν. τοῦ Παντοκράτορος, προτομαί, ἀνὰ ἑπτὰ, μετωπικῶν Ἀγγέλων· ὁ μέσος βαστάζει δίσκον μὲ στηθάριον τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ζωγραφεῖται εἰς τὴν Β. σειρὰν περωτός, ὡς Μεγάλης Βουλῆς Ἀγγελοῦ. Εἰς τὰ δύο σκέλη τῆς καμάρας, πρὸς Α. καὶ Δ. τοῦ Παντοκράτορος, 16 Προφήται. Κατωτέρω οἱ 24 Οἱκοὶ τῆς Παναγίας καὶ χαμηλότερον σκηναὶ τοῦ Δωδεκαόρτου, ἀνάμεικτοι μὲ παραστάσεις τοῦ ἀγιολογικοῦ κύκλου. Οὕτω παρὰ τὴν θύραν, μετὰ τῆς Μεταμορφώσεως καὶ τῆς Ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου:

ὁ αΓιος αντο | νηος επητη | μον τον δεμονα |

Χαμηλὰ εἰκονίζονται ὀλόσωμοι Ἀγιοὶ. Πολλαχοῦ ἔχουν γραφῆ ἀφιερωτικαὶ ἐπιγραφαί, ἐκ τῶν ὁποίων πληροφοροῦμεθα ὅτι ἀρκετὰ παραστάσεις ἔγιναν μὲ δαπάνην δια-

¹ Ἀπὸ τὸ Κουσκούνι ὁ R. TRAQUAIR, ἔ. ἀ. σ. 207, εἰκ. 9, δημοσιεύει σχέδιον κωδωνοστασίου.

φόρων χορηγῶν. Οὕτως εἰς τὸν Β. τοῖχον παρὰ τὸν Μιχαήλ Ἀρχάγγελον ἀναγινώσκεται :

δέυσις τοῦ | δούλου σου πέ | τρον δηαΓαλά | κι ᾽πς Βούθη | αν αὐτον¹ — |

Ἄναγράφονται ἀκόμη τὰ ὀνόματα *δημητρακι λαγούδακι,*

νηκο | λὸ कारा | βάκι |

κ. ἄ. πολλά. Ἀξίζει ν' ἀντιγραφοῦν κάποτε ὅλα τὰ ὀνόματα. Θὰ γνωρίσωμεν πολλοὺς ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι κατόικουν εἰς τὸν συνοικισμόν κατὰ τὸ 1789.

7-8 *Δηα χειρός· Νηκολάου Κορογόνη· ἀπο Νομητζή.* Δὲν γνωρίζω — μᾶλλον φαίνεται τὸ πρᾶγμα ἀμφίβολον — ἂν ὁ ζωγράφος εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τὸν *νικόλαον ἀπόνομητζή,* ὁ ὁποῖος, μετὰ τοῦ ἀναγνώστη ἀπὸ *λαγκάδα,* ἐτοιχογράφησε τὸ 1750 τὸν ναὸν τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὸ Σκουτάρι τῆς Μάνης².

18 (1815)

ΜΥΣΤΡΑΣ, ναὸς ἁγίου Δημητρίου³. Ἐντὸς τοῦ ναοῦ δύο ὀρειγάλκινα κηροπήγια ὕψους 1.63 μ. (εἰκ. 3). Ὁ κορμὸς τῶν στηρίζεται ἐπὶ τριποδικῆς βάσεως. Τοὺς τρεῖς πόδας συνδέουν κυρτὰ ἐλάσματα. Καὶ εἰς τὰ δύο κηροπήγια ἐπὶ ἑνὸς ἐκ τῶν ἐλασμάτων ἐγγάρακτος κεφαλαιογράμματος ἐπιγραφὴ⁴, χωρὶς τόνους καὶ πνεύματα. Μόνον ἡ τελευταία λέξις ἔχει γραφῆ διὰ μικρῶν γραμμάτων. Αἱ δύο ἐπιγραφαὶ συμπληρῶνουν ἀλλήλας (πίν. 29 α, β). Ἡ πρώτη λέγει :

Εἰκ. 3. Ὅρειγάλκινον κηροπήγιον ἐκ τοῦ ναοῦ ἁγ. Δημητρίου Μυστρᾶ.

1 Τόσον ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ ὅσον καὶ ἡ μεθεπομένη δὲν ἔχουν καθόλου τόνους καὶ πνεύματα.

2 Ἡ ἐκκλησία τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι μεγάλη, κατάγραφος, μονόχωρος, καμαροσκέπαστος μετὰ μίαν ἐνισχυτικὴν ζώνην. Ὑπὸ τὸν κιλλίβαντα τοῦ Ν. τοῖχου, τὸν βασιτάζοντα τὴν ζώνην, ἡ ἐπιγραφὴ :

+ *Ανηγεσθη ἐκ βαθρων γῆς καὶ ἀνηστορί
θη οὗτος ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς
τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν. Ἰωαννου τοῦ Χρι
σοστόμου εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ ευγενεστά*

5 *του κυρ Καπετὰν Δημητράκη. Διὰ ε
ξόδον καὶ κόπον παρὰ τῶν ευλαβεστάτων
ἱερέων καὶ τημηοτάτων ἀρχόντων καὶ τῶν
λιπῶν τῆς αὐτῆς χώρ(ας) ὀνομαζομένης Σκου
τάρι εἰς βοήθειαν αὐτῶν καὶ ψυχικὴν σωτηρίαν,
10 διὰ χειρὸς νικολάου ἀπόνομητζή· καὶ ἀναγνώστη ἀπὸ
λαγκάδα· ἐν ετει ἄπν — 1750 ἐν μηνὶ μαρτίῳ
12 κ — 20 —*

Ὡς βάσις τῆς ἁγίας τραπέζης χρησιμεύει μέγα κορινθιακὸν κιονόκρανον. Εἰς τὸν κυρίως ναὸν ὑπὲρ τὴν θύραν ἄλλη γραπτὴ ἐπιγραφὴ :

1 *Ἡ ἐκκλησία νὰ ἦνε καλὰ σκεπα*

2 *σμένη· καὶ ὅταν θέλῃ νὰ σαροθῇ νὰ βρέχεται*

3 *πρῶτα νὰ μὴν συνόνετε ὁ κορμακτὸς καὶ σκεπαζῆ*

4 *τὴν ἱστορίαν· ὁμοῖος οὐτε σκολίον τον πεδίον μέσα
να μὴν γινετε*

5 *οὔτε τὸ θυματὸν νὰ μὴν τὸ χήρουν μέσα εἰς τὴν
ἐκκλησίαν καὶ σκεπά*

6 *ζῆ ὁ κορμακτὸς τοὺς ἁγίους· καὶ ὅστις ἤθελε ἀμε
λήση ἔχει μεγαλήν αμαρτηαν.*

3 Δι' αὐτὸν βλ. καὶ Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΝ, Μυστρᾶς, δεύτερη ἔκδοσις, Ἀθήναι 1956, σ. 34-46. Διὰ τὴν χρονολογίαν τῆς κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἡ χρονολογία τῆς κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Μυστρᾶ, ΔΧΑΕ περιόδ. Δ', 1, 1959, σ. 72-79. Διὰ τὸ κωδωνοστάσιον τοῦ ναοῦ Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Τὸ κωδωνοστάσιον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Μυστρᾶ, Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον τόμ. Γ', 1966, σ. 370-375. Φωτογραφίας καὶ σχέδια τοῦ Ἁγίου Δημητρίου βλ. κυρίως παρὰ G. MILLET, Monuments Byzantins de Mistra, Paris 1910, πίν. 16¹, 17-20, 42¹, 43, 44¹⁻³, 45, 46, 47, 64-87.

4 Τὴν ἐπιγραφὴν δὲν περιλαμβάνει ὁ G. MILLET εἰς τὴν μελέτην του Inscriptions byzantines de

Διὰ συνδρομῆς
 κὲ ἐπιμελείας τοῦ τα-
 πινοῦ μητροπολίτου
 Λακεδεμονίας
 5 Χρ[υ]σάνθου : 1815

Εἰς τὴν δευτέραν ἀναγινώσκειται :

Βοηθία ὄμος τῶν
 εὐσεβῶν κὲ ὀρθοδόξων
 χριστιανῶν.
 γιόργις

2-3 ταπινοῦ. Ἡ λέξις, ὀφειλομένη μᾶλλον εἰς καθιερωμένον τύπον, δὲν ἀποτελεῖ ἔκφρασιν ταπεινοφροσύνης τοῦ Χρυσάνθου. Ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς κρήνης τοῦ ἁγίου Δημητρίου, τὴν ὁποίαν ἀνήγειρε τὸ 1802 ὁ αὐτὸς ἱεράρχης, δὲν φαίνεται νὰ τὸν διέκρινε μετριοφροσύνη¹.

4-5 Λακεδεμονίας Χρ[υ]σάνθου. Πρόκειται διὰ τὸν γνωστὸν μητροπολίτην ἀπὸ Ἰουνίου τοῦ 1801² Λακεδαιμονίας, τὸν καταγόμενον ἐκ τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Μπαρσινίκος³. Ἀπέθανε τὸ 1823 ὑπέργηρος, ἀφοῦ ἔχασε τὴν ὄρασίν του⁴. Περὶ αὐτοῦ ὁ μητροπολίτης Κυθέρων κ. ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Μυστρᾶ κατὰ τὰ Ὀρλωφικά «τὰς ἐπισκευὰς τῶν ἐν Μυστρᾷ Ναῶν ἐνήγησε, κατόπιν ἀδείας τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως, ἑξαγορασθείσης ἐπὶ ἀδρᾶ πληρωμῆ, ἐν ἔτει 1805»⁵.

9 γιόργις. Ἴσως πρόκειται διὰ τὸν Γεώργιον Σοῦπον, τὸν χαράξαντα τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἐξωτερικῆς κρήνης τοῦ ἁγίου Δημητρίου τὸ 1802. Καὶ ἐκεῖ εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς σημειώνει ὁ γραφῆς γεωργίος σοῦπος⁶.

19 (1825)

ΝΕΟΣ ΜΥΣΤΡΑΣ, ναὸς τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ

Mistra, BCH 1899, σ. 97-156, τὴν γνωρίζει ὁμος ὁ σεβασμιώτατος Κυθέρων κ. ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, ἀφοῦ γράφει (Ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες Λακωνίας, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 5) διὰ τὸν Λακεδαιμονίας Χρυσάνθου : «Τῷ δὲ 1818 (sic) μνημονεύεται ἐπὶ τῆς βάσεως τῶν δύο ἐν τῷ ναῷ τῆς μητροπόλεως τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Μυστρᾷ μανουαλίον γενομένων ἰδίαις αὐτοῦ δαπάναις».

¹ Τὴν ἐπιγραφὴν βλ. παρὰ G. MILLET, ἔ. ἀ. σ. 131 ὑπ' ἀρ. XXV καὶ XXVI.

² ΒΑΣΙΛ. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, Ἐπισκοπικοὶ κατὰ-

λογοί, ΕΕΒΣ 12, 1936, σ. 189.

³ Βλ. ἐπιγραφὴν τῆς ἐξωτερικῆς εἰς τὴν ὁδὸν κρήνης τοῦ ἁγίου Δημητρίου παρὰ G. MILLET, ἔ. ἀ. σ. 131 ἀριθ. XXVI, στίχ. 7.

⁴ ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες Λακωνίας, σ. 11.

⁵ Ὁ αὐτός, Ὁ Λακεδαιμόνιος βιβλιογράφος ἐπίσκοπος Βρεσθένης Παρθένιος, σ. 252. Βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ Ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες Λακωνίας, σ. 4-5.

⁶ G. MILLET, ἔ. ἀ. σ. 131, στίχ. 9.

νοτίου τοίχου, ὑψηλά, παρὰ τὴν Ν. θύραν ἔχει ἐντειχισθῆ μαρμαρίνη πλάξ¹ (διαστ. 0.45 μ. × 0.75 μ.), φέρουσα ἐγγάρακτον ἱαμβεῖον καὶ ἀριστερὰ σταυρόν, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν μακρὰν κάτω κεραίαν περιελίσσεται ὄφιν. Τὰ γράμματα εἶναι κεφαλαῖα νεωτερικοῦ τύπου, χωρὶς τόνους καὶ πνεύματα (πίν. 29γ) :

Θέλεις μαθεῖν ἄνθρωπε τοῦτο τί ἐστὶ ;
 Ναὸς πέλει Γεωργίου τοῦ μάστουρος
 κτισθεὶς δὲ νῦν δαπάνη τῶν συνδρομητῶν.
 Εἰ οὖν θέλης σωθῆναι, εἴσελθε χαίρων·
 5 Θεῶ δὲ προσκυνήσας, ἔχεις νοῦν τάδε·
 Φοβοῦ τὸ θεῖον καὶ θανοῦ δι' ἐκεῖνο·
 Πατρίδα τίμα καὶ γονεῖς ὑπὲρ πάντας·
 Φιλόσοφος ἔσω, καὶ γνώσεις σεαυτὸν·
 Ὁ σαυτὸν γνούς, Θεὸν βεβαίως γνώσεται·
 10 Φήμην καλὴν ἔχων, σὺ ἀρετὴν ἔχεις·
 Τέκνοις ἐπίτασσε τὰν ἀρετὰν κτῆσαι·
 Φυλάξας ταῦτα σωθήης γὰρ ἀφεύκτως·
 Διονύσιος Πύρρος ἔκθεσε τάδε
 ἐν ἔτει ᾽Χ ̅̅̅̅ (Κ) Η Η Δ Δ Π Α Ω Κ Ε 1825

2 *Ναὸς Γεωργίου.* Τρίκλιτος, ξυλόστεγος βασιλική, ἔχουσα ἐσωτερικῶς ὀριζοντίαν ὀροφήν καὶ ἐξωτερικῶς δίρρουτον στέγην. Ἡ μεσαία ἀψὶς εἶναι πεντάπλευρος καὶ αἱ πλάγιαί τριπλευροί. Ὅλοι ἔχουν κτισθῆ κατὰ τὸ πλινθοπερίβλητον σύστημα καὶ φέρουν ἐντειχισμένα τεμάχια παλαιῶν γλυπτῶν. Εἰκὼν τοῦ ξυλίνου τέμπλου, δεξιὰ τῆς πύλης τῆς Προθέσεως, διαστ. 1.10 μ. × 0.73 μ., παριστάνει ἔνθρονον Β ρ ε φ ο κ ρ α τ ο ὕ σ α ν μετὴν ὑπογραφὴν [χεῖ]ρ Δημητρίου τοῦ ἐκ Βορδόνης².

13 *Διονύσιος Πύρρος.* Ὁ ἀρχιμανδρίτης καὶ ἱατροφιλόσοφος, ὅπως ἀποκαλεῖ ἑαυτὸν, Διονύσιος Πύρρος ὁ Θετταλὸς (1744-1853) ἔγραψεν ἀρκετὰ βιβλία³, μεταξὺ τῶν ὁποίων : Γεωγραφία μεθοδικὴ καὶ καταγραφὴ ἀπάσης τῆς Οἰκουμένης, β' ἔκδ. ἐν Ναυπλίῳ 1834, καὶ Φαρμακοποιΐα Γενική, Constantinople 1818. Εἰς τὸ βιβλίον του Περιήγησις ἱστορικὴ καὶ βιογραφία Διονυσίου Πύρρου τοῦ Θετταλοῦ, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Α. Γκαρπολᾶ, 1848 γράφει (σ. 82) ὅτι «ἦλθομεν εἰς τὴν Μυστρᾶν πόλιν μετὰ ἀκρόπολιν δυνατὴν, εἰς λόφον κειμένην». Εἰς τὸν Μυστρᾶν ἐπανῆλθε καὶ ἔμεινε «ἐν ἔτος καὶ ἀφοῦ ἦλθον οἱ ἄραβες εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπολέμησαν εἰς τὸ

¹ Τὴν πλάκα, ὅπως διηγεῖται ὁ ἐφημέριος τοῦ Μυστρᾶ, αἰδεσιμώτατος π. Χρῆστος Καστάνης, εὔρε παρερριμμένην καὶ ἐφρόντισεν ὁ ἴδιος νὰ ἐντειχίσῃ εἰς τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν τώρα εὑρίσκειται.

² Δι' εἰκόνας τοῦ ζωγράφου ἐτοιμάζω εἰδικὸν

μελέτημα. Τὴν ἐπιγραφὴν τῆς εἰκόνας βλ. παρὰ τῷ σεβασμιωτάτῳ ΜΕΛΕΤΙῳ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛῳ, Ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες Λακωνίας, σ. 11.

³ Ἀρκετὰ ἐξ αὐτῶν ἔχει ἡ Γεννάδειος Βιβλιοθήκη τῶν Ἀθηνῶν.

Νεόκαστρον» καὶ «ἐνίκησαν τοὺς Ἕλληνας» (σ. 106), ἔφυγεν «ἀπὸ τὸν Μισθρᾶν» (σ. 107). Διὰ τὴν δρᾶσίν του εἰς τὴν παλαιὰν πρωτεύουσαν τοῦ Δεσποτάτου μᾶς πληροφορεῖ εἰς τὴν «Ἐπιστολὴν πρὸς τὸν εὐγενέστατον ἄρχοντα τῶν Θεσσαλῶν κύριον Ἀθανάσιον Παπα Πολυμέρου τοῦ Θετταλοῦ Ἀθήνηθεν, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἀ. Ἀγγελίδου 1837» (σ. 27-28): «ἐδίδασκον τοὺς Σπαρτιάτας», γράφει, «εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ ἔθνους, καὶ εἰς τὴν ἀρετὴν. Ἦσυχάζων δὲ εἰς τὴν Σπάρτην κατεσκευάσα δι' ἐξόδων μου χαρτουργεῖον πρὸς ὠφέλειαν τοῦ ἔθνους, δι' οὗ ἔκαμα ἕως χιλίας κόλλας». Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν θὰ συνέθεσε καὶ τὸ ἱαμβεῖον τῆς ἐπιγραφῆς.

14 Τοὺς ἀριθμοὺς τῆς χρονολογίας ὁ Πύρρος ἔγραψε κατὰ τρεῖς τρόπους: ἀρχαῖον ἑλληνικὸν¹ νεώτερον καὶ δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν. Ἡ τριπλῆ ἀναγραφὴ χαρακτηρίζει ἀρχετὰ τὸν σοφολογιώτατον συνθέτην.

* * *

Αἱ παρατεθεῖσαι ἀνωτέρω ἐπιγραφαὶ δὲν ἀποτελοῦν τὸ σύνολον ὧσων ἔχω ἀντιγράψει ἐκ παλαιῶν ναῶν τοῦ Νομοῦ Λακωνίας. Καθὼς αἱ περισσότεραι μνημονεύουν τὸν χρόνον γραπτῆς διακοσμήσεως ἐκκλησιῶν, ἀρκοῦν πρὸς ἐδραίωσιν τῆς γνώμης ὅτι ἡ τέχνη τῆς τοιχογραφίας δὲν ἔπαυσε νὰ καλλιεργῆται εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μέχρι τέλους τοῦ 18^{ου} αἰῶνος.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

ΠΡΟΣΘΗΚΗ. Σελ. 148, σχόλιον στίχ. 5. Τὸ ἐπίκλην Σκοινοπλόκος τοῦ Καμαρινοῦ ἔφερε καὶ ὁ κτήτωρ τοῦ ναοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Γαλατᾶ (1302 ἢ 1317) εἰς τὸ χωρίον Ἁγία Τριάδα Πυργιωτίσης Κρήτης. Βλ. Σ. Α. ΞΑΝΘΟΥΔΙΟΥ, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, Ἀθηνᾶ 15, 1903, σ. 131.

¹ V. GARDTHAUSEN, Griechische Palaeographie, Leipzig 1879, σ. 261-262.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΙΣ ΤΑΣ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ

- Ἄγαγνώστης ἀπὸ τὰ Τζίτζινα (1755) σ. 155 σημ. 1.
 Ἄνανίας πνευματικὸς (1793) σ. 151 σημ. 2 ΕΠ. στίχ. 6-7.
 Ἄνδρεάκης Ἰωάννης, παπᾶς (1747) σ. 161 σημ. 1 ΕΠ. Κοιμήσεως στίχ. 2-3.
 Ἄνθιμος ἱερομόναχος (1747) σ. 161 σημ. 1 ΕΠ. Κοιμήσεως στίχ. 6-7.
 Ἄντωνάκης μαστρο - Δημήτριος (1724) σ. 162 ΕΠ. 12 στίχ. 6-7.
 Ἄπεράτες, τοπων. σ. 161 σημ. 1 ΕΠ. Παναγίας στίχ. 3.
 ΑΡΙΦΙΞΑΣ (Γιαννάκης;) (1724) σ. 162 ΕΠ. 12 στίχ. 8-9.
 Βέρροια (τά) σ. 153 σημ. ΕΠ. στίχ. 10 καὶ σ. 155 σημ. 1 ΕΠ. στίχ. 6.
 Βρεστένης ἐπίσκοπος (1597) σ. 141 ΕΠ. 4 στίχ. 3.
 Βρετὸς (1564/65) σ. 159 σημ. 1 ΕΠ. στίχ. 6.
 Γεράσιμος μοναχὸς καὶ οἱ ἀδελφοὶ του Κοσμᾶς, Νικόλαος καὶ Δημήτριος (1285/6) σ. 137 ΕΠ. 1 στίχ. 2-3.
 Γερμανὸς παπᾶς ἀπὸ τὶς Πέτζες (1755) σ. 155 σημ. 1 ΕΠ. στίχ. 4-5.
 Γερόνζος Κωνσταντῆς (1755) σ. 168 ΕΠ. 16 στίχ. 8.
 Γεώργιος μάστορ (1395), γλύπτης, σ. 140 ΕΠ. 3.
 Γεώργιος Μόσχος βλ. Μόσχος Γεώργιος.
 Γεώργιος παπᾶς σ. 162 σημ., ΕΠ. τοιχογραφίας ἁγίου Νικολάου στίχ. 1.
 Γιάννης ἀπὸ τὰ Τζίτζινα (1755) σ. 155 σημ. 1 ΕΠ. στίχ. 8-9.
 Γιώργης (Σοῦπος;) (1815) σ. 172 ΕΠ. 18 στίχ. 9.
 Γρατᾶ (;) Λαμπρινή σ. 152 σημ. 3 ΕΠ. πρώτη. Βλ. καὶ σ. 155.
 Γρατᾶς (;) Μανοῦσος σ. 152 σημ. 3 ΕΠ. πρώτη. Βλ. καὶ σ. 155.
 Γρατᾶς Σταμάτιος (1621) σ. 149 ΕΠ. 8 στίχ. 5, σ. 152 σημ. 3 ΕΠ. πρώτη, καὶ σ. 153.
 Δημητράκης - καπετάν (1750) σ. 171 σημ. 2 ΕΠ. στίχ. 5.
 Δημήτριος (1285/86) σ. 137 ΕΠ. 1 στίχ. 3.
 Διαγαλάκης Πέτρος σ. 171.
 Διμιλιός Ἰωακείμ, ἱερομόναχος (1711) ἡγούμενος (Ἅγιον Ἀναργύρων) σ. 154.
 Διονύσιος ἱερομόναχος, βιβλιογράφος (1653) σ. 161 σημ.
 Διονύσιος (Λακεδαιμονίας, 1619) σ. 145 ΕΠ. 6 στίχ. 9.
 Διονύσιος Ρέοντος, 1621) σ. 157 ΕΠ. 9 στίχ. 4-5.
 Διονύσιος Χρυσικάκης. Βλ. Χρυσικάκης Διονύσιος.
 Δόξας Γιαννάκης (1724) σ. 162 ΕΠ. 12 στίχ. 4-5.
 Εὐφροσύνη σύζυγος Καμαρινοῦ Σκοινοπλόκου (1620) σ. 147 ΕΠ. 7 στίχ. 6.
 Θεοδόσιος Κακαβᾶς. Βλ. Κακαβᾶς Θεοδόσιος.
 Θεοδότη ἁγία σ. 149 ΕΠ. 8 στίχ. 3-4 καὶ σ. 153.
 Ἰάκωβος Ρέοντος (1806) σ. 158.
 Ἰερεμίας (Βρεστένης, 1755) σ. 168 ΕΠ. 16 στίχ. 6.
 Ἰωακείμ Διμιλιός. Βλ. Διμιλιός Ἰωακείμ.
 Ἰωάννης Π. Μ., ζωγράφος (1816) σ. 167 σημ. 2.
 Ἰωαννίκιος σ. 161 σημ. 1 ΕΠ. Παναγίας στίχ. 4.
 Ἰωάσαφ (Βρεστένης, 1739) ἐκ Πραστοῦ σ. 164 ΕΠ. 14 στίχ. 6.
 Ἰωσήφ ἱερομόναχος, ζωγράφος (1728) σ. 164 ΕΠ. 13 στίχ. 10.
 Καισαρείας ἀρχιεπίσκοπος σ. 168 ΕΠ. 16 στίχ. 2-3.
 Κακαβᾶς Δημήτριος, ζωγράφος (1621) σ. 149 ΕΠ. 8 στίχ. 8 σ. 157 ΕΠ. 9 στίχ. 6.
 Κακαβᾶς Θεοδόσιος, ζωγράφος (1564/65) σ. 159 σημ. 1 ΕΠ. Ταξιάρχου Κορινθίας στίχ. 5.
 Κακαβᾶς Μαρῖνος (;), ζωγράφος (1593) σ. 159 σημ. 1 ΕΠ. Ἁγίου Νικολάου (ἢ Ἁγίου Παντελεήμονος) Κλένιας Κορινθίας.
 Κακούρης Θανάσης καὶ Γιάννης (1724) σ. 162 ΕΠ. 12 στίχ. 5-6.
 καμάρι (1807) σ. 152, σημ. 3, ΕΠ. κρήνης, στίχ. 2-3 καὶ σ. 162 ΕΠ. 12 (1724) στίχ. 2.
 Καμαρινὸς τὸ ἐπίκλην Σκοινοπλόκος. Βλ. Σκοινοπλόκος Καμαρινός.
 Καπετανάκης Πιέρος σ. 168.
 Καπετανίτζα Ζαχάρω σ. 167.
 Καραβάκης Νικολὸς σ. 171.
 Καρβελᾶς Δημήτριος, ζωγράφος σ. 167 σημ. 2.
 Καρνούπολις σ. 152 σημ. ΕΠ. Παναγίας εἰς Τσεροβάν.
 Καρύταινα, κόμη σ. 165 ΕΠ. 14 στίχ. 13-14.
 Κατίλης Γιάννης (1724) σ. 162 ΕΠ. 12 στίχ. 7.
 Κληροδέτης Παναγιώτης (17.8), ἀγιογράφος σ. 152 σημ. ΕΠ. Παναγίας εἰς Τσεροβάν.
 Κοντζιᾶνοι (οἱ) σ. 152 σημ., ΕΠ. Παναγίας εἰς Τσεροβάν.
 Κορογόνης Νικόλαος (1789), ἀγιογράφος σ. 170 ΕΠ. 17 στίχ. 7-8.
 Κορογωνιᾶνοι (οἱ) σ. 152 σημ., ΕΠ. Παναγίας εἰς Τσεροβάν.
 Κ[ορ]φιώτης (;) Βλ. Πολιτάκης.
 Κοσμᾶς (1285/86) σ. 137 ΕΠ. 1 στίχ. 3.
 Κούμπαρη. Βλ. ναὸς Θεομήτορος Ἐλεούσης Κούμπαρη.
 Κούρολης Ἰωάννης (1285/86) συμβία καὶ τέκνα σ. 138 ΕΠ. 1 στίχ. 4.

- Κουτίφαρι σ. 152 σημ., Επ. Παναγίας εις Τσεροβάν.
- Κουτράκης Γέργος (Γιώργος;) σ. 161 σημ. 1 Επ. Ἁγίου Γεωργίου εις ναὸν Κοιμήσεως Οἰτύλου.
- Κτητόρισσα (1621) τοπων. σ. 149 Επ. 8 στίχ. 5 καὶ σ. 153.
- Κυπριανὸς Λακεδαιμονίας ἐκ Χρυσάφης (1711) σ. 154.
- Κύριλλος Κωνσταντινουπόλεως (1621) σ. 149 Επ. 8 στίχ. 7 καὶ σ. 153.
- Κυρκ(;)εραῖος. Βλ. Πολιτάκης.
- Λαγουδάκης Δημητράκης σ. 171.
- Λακωνία (1711) σ. 154.
- Λακωνική ἦτοι Μαΐνη (1728) σ. 164 Επ. 13 στίχ. 10.
- Λαμπρινή. Βλ. Γρατᾶ (;) Λαμπρινή.
- Λεόντιος καθηγούμενος (Μονῆς ἁγίων Ἀναργύρων) (1807) σ. 153 σημ. στίχ. 6-7.
- Λοῦμος (1753) σ. 168 Επ. 16 στίχ. 8. — Ἀνδρέας, παπᾶς, αὐτόθι στίχ. 7 — Παναγιώτης, παπᾶς (1739) σ. 164 Επ. 14 στίχ. 7-8.
- Μαγγαφᾶς (1285/86) σ. 138 Επ. 1 στίχ. 4.
- Μακάριος (;) Καρνοπόλεως (17.8) σ. 152 σημ. Επ. Παναγίας εις Τσεροβάν.
- Μακρῆς Ἀναγνώστης (1739) σ. 164 Επ. 14 στίχ. 8.
- Μανουῆλος Ἀν. . . ., ζωγράφος (1641) σ. 160 Επ. 10 στίχ. 5.
- Μανοῦσος. Βλ. Γρατᾶς (;) Μανοῦσος.
- Μάξιμος ἱερομόναχος ὁ Πελοποννήσιος σ. 160 σημ. 6.
- Μαυρομιχαλάκης Γιαννάκης Μιχάλης σ. 168 — Κουράκης Μιχαλάκης, αὐτόθι.
- Μελέτιος Φωτεινός. Βλ. Φωτεινός Μελέτιος.
- Μελιγοῦ, κόμη σ. 168 Επ. 16 στίχ. 6-7.
- Μιχαλάκης Πεδιώτης. Βλ. Πεδιώτης Μιχαλάκης.
- Μαραβελιάνοι σ. 151 σημ. 2 Επ. Ἁγίου Γεωργίου Καρνουπόλεως.
- (Μονῆ) ἁγίων Ἀναργύρων σ. 152 σημ. 3 καὶ αὐτόθι Επ. κρήνης στίχ. 3-4.
- Μόσχος Γεώργιος, ζωγράφος (1620) σ. 147 Επ. 7 στίχ. 9.
- Μουμ.τζᾶς Νικόλαος (1866) σ. 139 σημ.
- Ναὸς ἁγίου Βλασίου (Βερροίων, 1621) σ. 157 Επ. 9 στίχ. 1-2.
- Ναὸς ἁγίου Γεωργίου Ντώριζας (1728) σ. 163-4 Επ. 13 στίχ. 2-3, 6-7.
- Ναὸς ἁγίου Δημητρίου (Κροκεῶν, 1285/6) σ. 137 Επ. 1 στίχ. 1-2.
- Ναὸς ἁγίου Δημητρίου (Χρυσάφης, 1641) σ. 159 Επ. 10 στίχ. 1-2.
- Ναὸς (ἁγίου) Ἰωάννου Ἀρεοπόλεως, 1746) σ. 167 Επ. 15.
- Ναὸς (ἁγίου) Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (Σκουτάρι, 1750) σ. 171 σημ. 2 στίχ. 3-4.
- Ναὸς (ἁγίου) Νικολάου (Βερροίων, 1597) σ. 141 Επ. 4 στίχ. 1-2.
- Ναὸς (ἁγίου) Νικολάου (Χρυσάφης, 1620) σ. 147 Επ. 7 στίχ. 2.
- Ναὸς ἁγίων Ἀναργύρων (τῆς ὁμωνύμου Μονῆς Λακεδαίμονος, 1621) σ. 149 Επ. 8 στίχ. 2-3 καὶ σ. 153.
- Ναὸς Γεωργίου τοῦ μάρτυρος (Νέου Μυστρᾶ, 1825) σ. 173 Επ. 19 στίχ. 2.
- Ναὸς Εἰσοδίων (Πέρενης, 1739) σ. 164 Επ. 14 στίχ. 3.
- Ναὸς Θεομήτορος Ἐλεούσης Κούμπαρη (τῆς ὁμωνύμου Μονῆς Λακεδαίμονος, 1602) σ. 143 Επ. 5 στίχ. 1-2.
- Ναὸς ὄσιου Βασιλείου τοῦ μεγάλου (Σανείκων Πέρενης, 1755) σ. 168 Επ. 16 στίχ. 2.
- Ναὸς Παντανάσσης (Οἰτύλου) σ. 161 σημ. 1.
- Ναὸς Προφήτου Ἡλιοῦ (ὁμωνύμου διαλελυμένης Μονῆς Λακεδαίμονος, 1619) σ. 145 Επ. 6 στίχ. 3-4.
- Ναὸς Ταξιάρχου Μιχαὴλ (ὁμωνύμου διαλελυμένης Μονῆς παρὰ τὸ Στεφάνι Κορινθίας 1564/65) σ. 159 σημ. 1.
- Ναὸς Τιμίου Προδρόμου (Λογοθετῶν Ζακύνθου, 1606) σ. 144 σημ. 5.
- Ναὸς Ὑπεραγίας Θεοτόκου (Κουσκούνι Ἀρεοπόλεως, 1789) σ. 170 Επ. 17 στίχ. 2.
- Ναυπλία σ. 147 Επ. 7 στίχ. 9.
- Ναύπλιον σ. 149 Επ. 8 στίχ. 8-9 σ. 154 σ. 157 Επ. 9 στίχ. 5.
- Νεόφυτος Βρεστένης (1597) σ. 141 Επ. 4 στίχ. 3.
- Νεόφυτος ἱερομόναχος (1619) σ. 145 Επ. 6 στίχ. 6-7.
- Νίκας Παναγιώτης (1739) σ. 164-165 Επ. 14 στίχ. 8-9.
- Νίκας Παναγιώτης, παπᾶς αὐτόθι στίχ. 7.
- Νικόλαος (1285/86) σ. 137 Επ. 1 στίχ. 3.
- Νικόλαος ἀπὸ Νομιτζή, ζωγράφος (1750) σ. 171 σημ. 2.
- Νικόλαος σοπραῦτεντένε Λακωνίας (1711) σ. 154.
- Νομιτζή, κόμη (1728) σ. 164 Επ. 13 στίχ. 10 καὶ σ. 171 σημ. 2.
- Ντώριζα (1728) σ. 164 Επ. 13 στίχ. 6-7.
- Παρθένιος Βρεστένης (1620) σ. 147 Επ. 7 στίχ. 8.
- Παρθένιος Πρόκος. Βλ. Πρόκος Παρθένιος.
- Πεδιώτης Ἰωάννης, ζωγράφος (1739) σ. 165 Επ. 14 στίχ. 12-13.
- Πεδιώτης Μιχαλάκης, ζωγράφος (1739) αὐτόθι στίχ. 15-16.
- Πέτζες σ. 155 σημ. 1.
- Πολιτάκης Σπυρίδων, Κυρκεραῖος, Κορφυώτης, ζωγράφος (1755) σ. 168 Επ. 16 στίχ. 10.
- Πραστός, κόμη (1739) σ. 164 Επ. 14 στίχ. 6.
- Πρόκος Παρθένιος, ἱερομόναχος (Μονῆς ἁγίων Ἀναργύρων) (1711) σ. 154.
- Πύρρος Διονύσιος σ. 173 Επ. 19 στίχ. 13.
- Ραξέλος Ἀντώνιος Π (;), ζωγράφος (18.1) σ. 162 σημ.

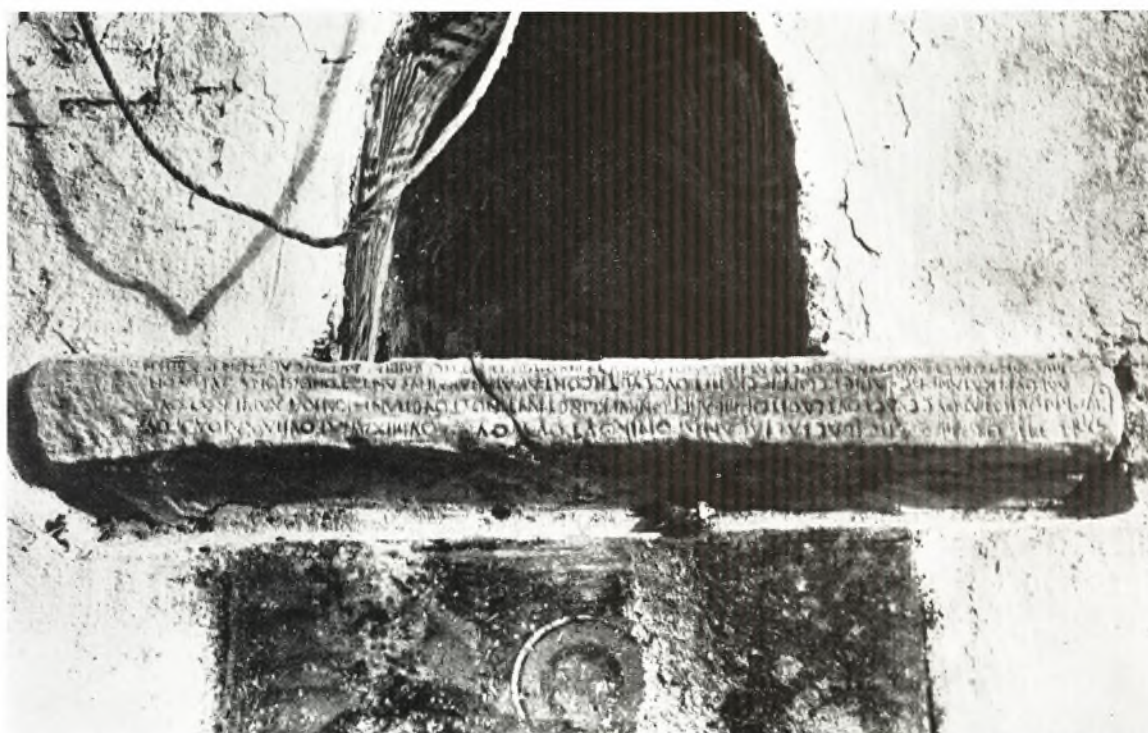
α. Κροσεαί, ναός Ἁγίου Δημητρίου. Κτητορική ἐπιγραφή.

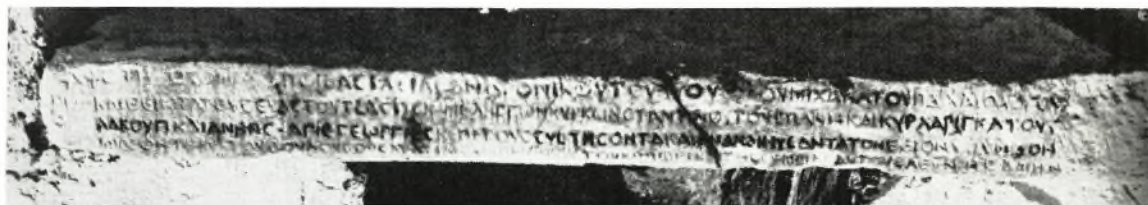
β. Οἶτυλον, ναός Ἁγίου Γεωργίου ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας.

α. Οἶτυλον, ναὸς Ἁγίου Γεωργίου.
Τμήμα ἐνεπιγράφου κοσμηίου.

β. Οἶτυλον, ναὸς Ἁγίου Γεωργίου. Ἄνεστραμμένη ἐπιγραφή ὡς ποδιά
τοῦ ὑπὲρ τὴν Ν. θύραν ἀνακουφιστικοῦ τόξου.

γ. Ἡ ἐπιγραφή τῆς ἀνωτέρω εἰκόνος οὐχὶ ἀνεστραμμένη.

α. Φανερωμένη Μάνης. Τμήμα ένεπιγράφου κοσμήτου.

β. Λεπτομέρεια του άνωτέρω κοσμήτου.

γ. Φανερωμένη Μάνης. Θωράκιον.

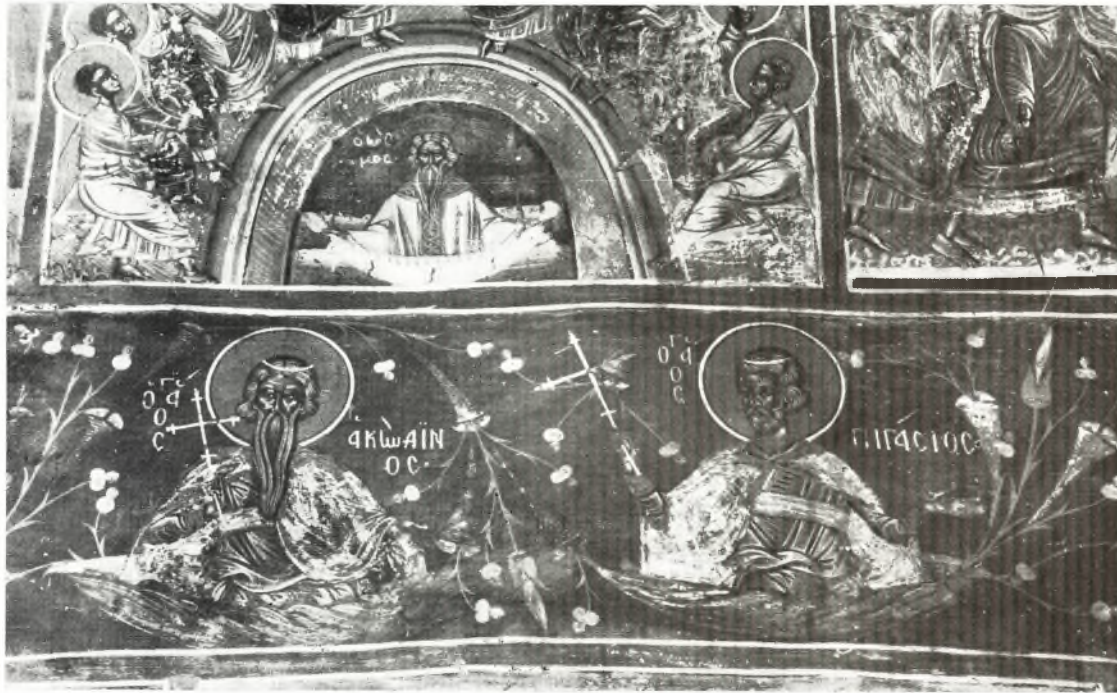
α. Φανερομένη Μάνης, ναός Παναγίας.

β. Βέροια, ναός Ἁγίου Νικολάου. Κτητορική ἐπιγραφή.

γ. Μονή Κούμπαρη. Κτητορική ἐπιγραφή.

α. Μονή Κούμπαρη. Τοιχογραφία τοῦ καθολικοῦ.

β. Γεωργίτσι, Μονή Προφήτου Ἡλίου. Κτητορική ἐπιγραφή.
(Φωτογραφία Ν. Γεωργιάδου)

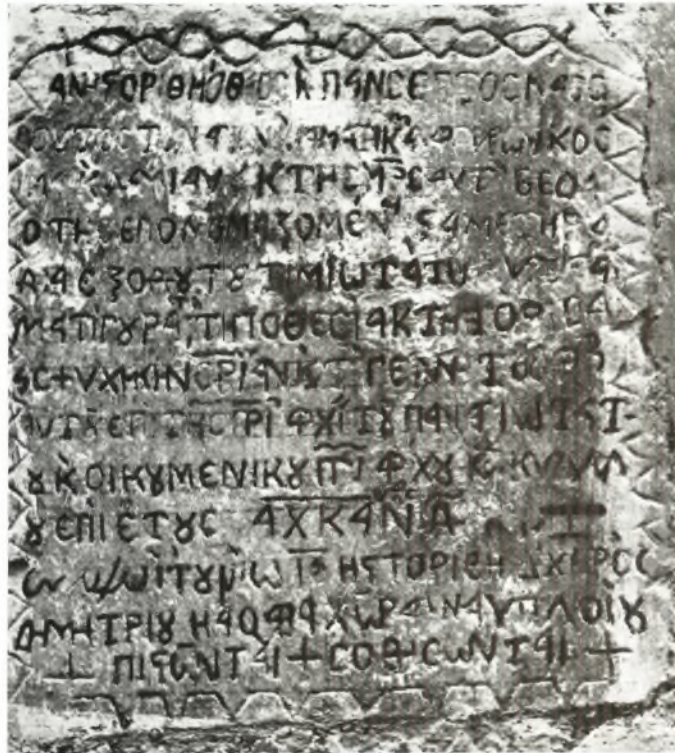

α. Χρύσαμα, ναός Ἁγίου Νικολάου. Κτητορική ἐπιγραφή.

β. Μονὴ ἁγίων Ἀναργύρων. Κτητορική ἐπιγραφή.

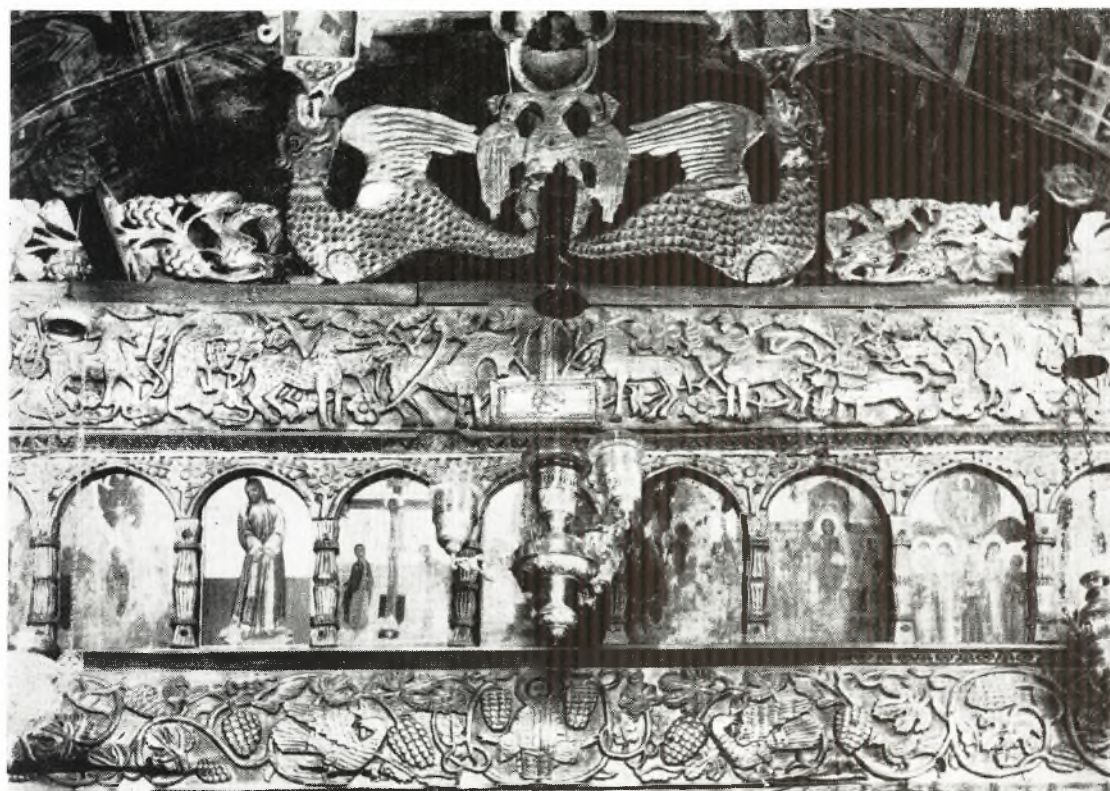
(Φωτογραφία Ν. Γεωργιάδου)

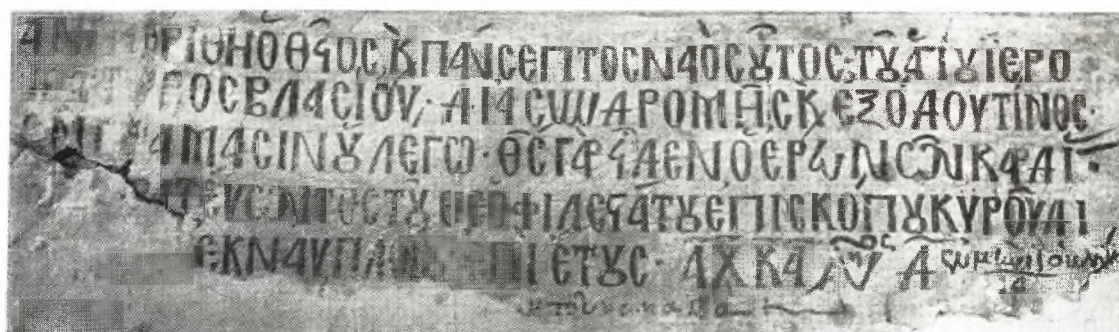
α. Μονή αγίων Αναργύρων. Έγχρακτος επιγραφή.

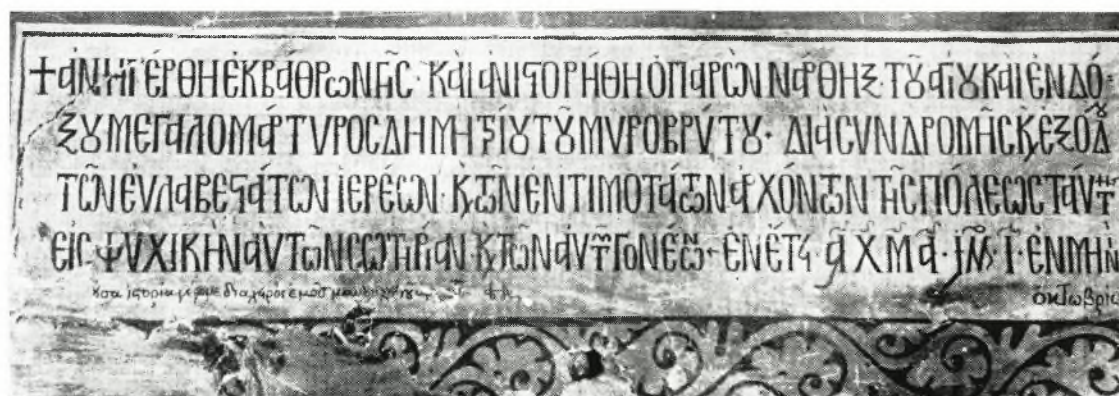
β. Μονή αγίων Αναργύρων. Έγχρακτος επιγραφή κρήνης.

α. Μονή αγίων Αναργύρων. Τμήμα του ἐνεπιγράφου ξυλογλύπτου τέμπλου (1711).

β. Τσίντζινα, ναός Ἁγίου Βλασίου. Κτητορική ἐπιγραφή.

γ. Χρύσαφα, ναός Ἁγίου Δημητρίου. Κτητορική ἐπιγραφή νάρθηκος.

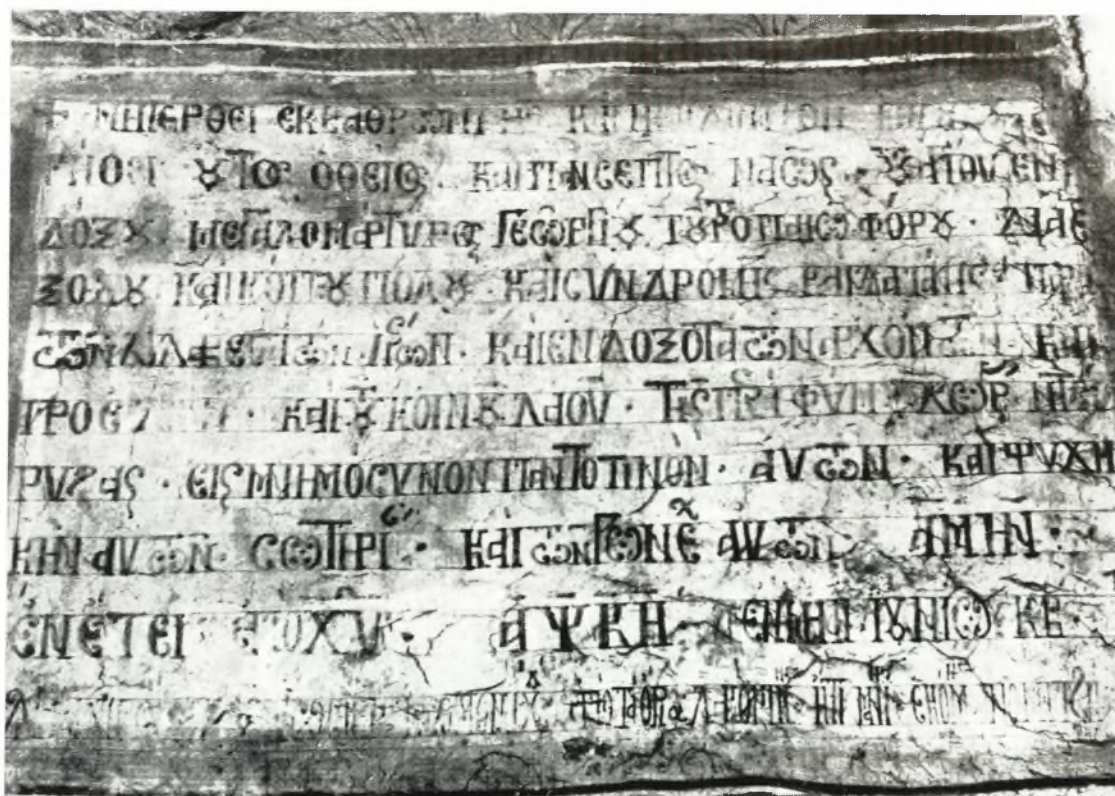
α. Οϊτυλον, ναός Ἁγίου Νικολάου. Τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ τέμπλου.

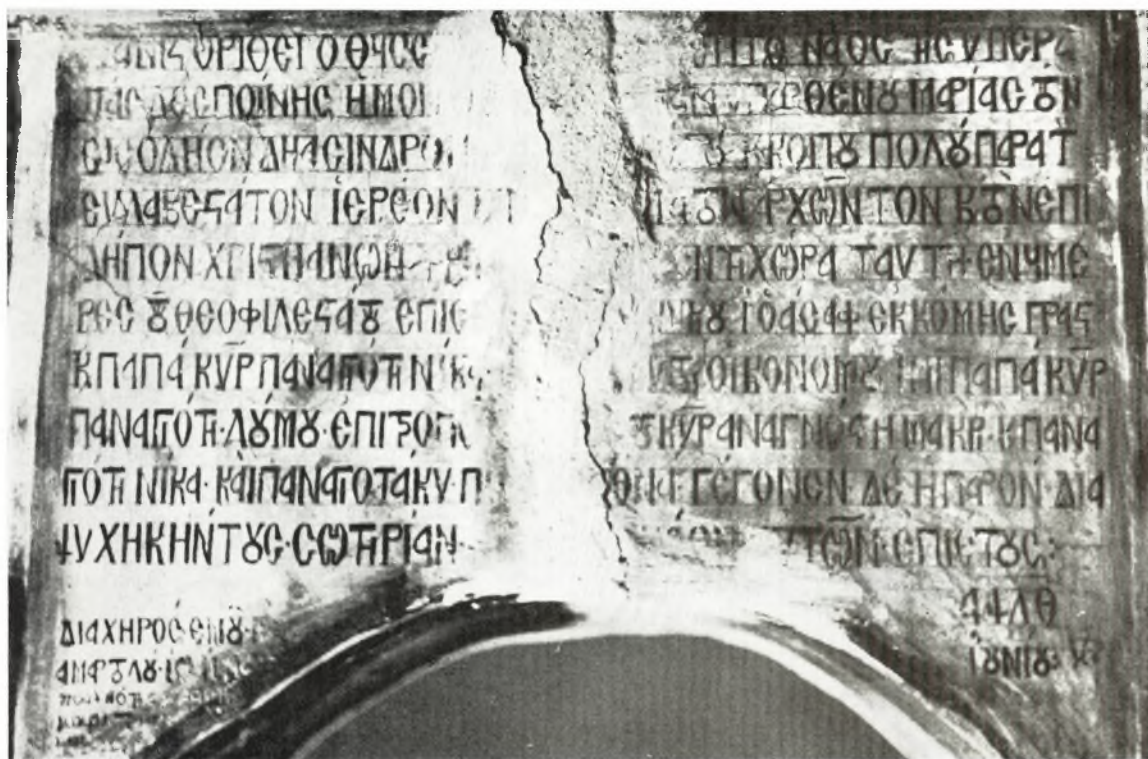
β. Οϊτυλον, ναός Ἁγίου Νικολάου. Τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ τέμπλου.

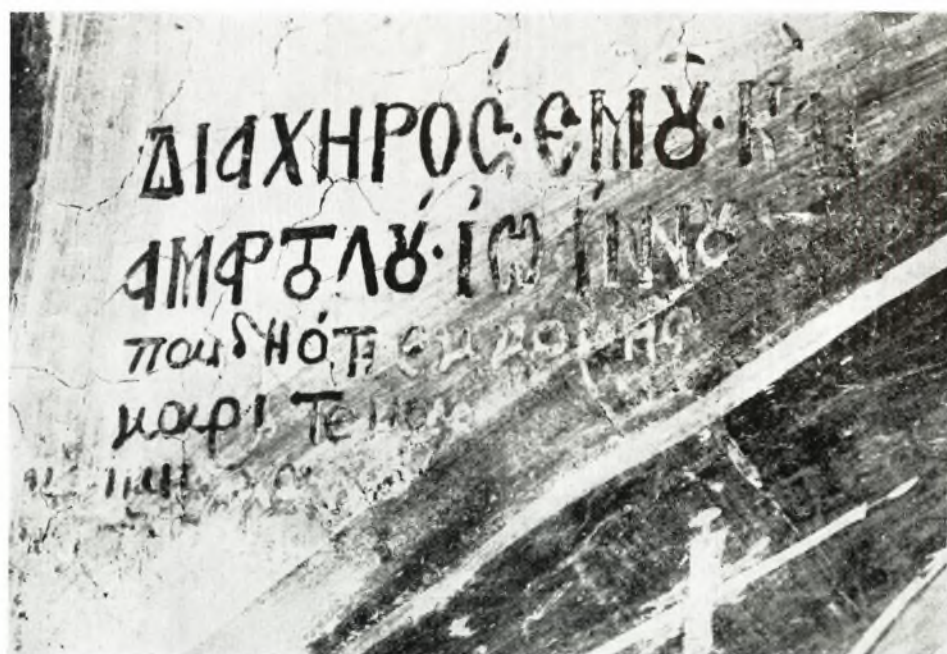
α. Χρύσοφα. Ἐγχάρακτος ἐπιγραφή κρήνης.

β. Ντόριζα, ναὸς Ἁγίου Γεωργίου. Κτητορικὴ ἐπιγραφή.

α. Πέροπη (Καλλονή), ναός των Εισοδίων. Κτητορική επιγραφή.

β. Λεπτομέρεια της άνωτέρω επιγραφής.

α. Πέρλενη (Καλλονή), ναός Εισοδίων. Λεπτομέρεια τοιχογραφίας.

β

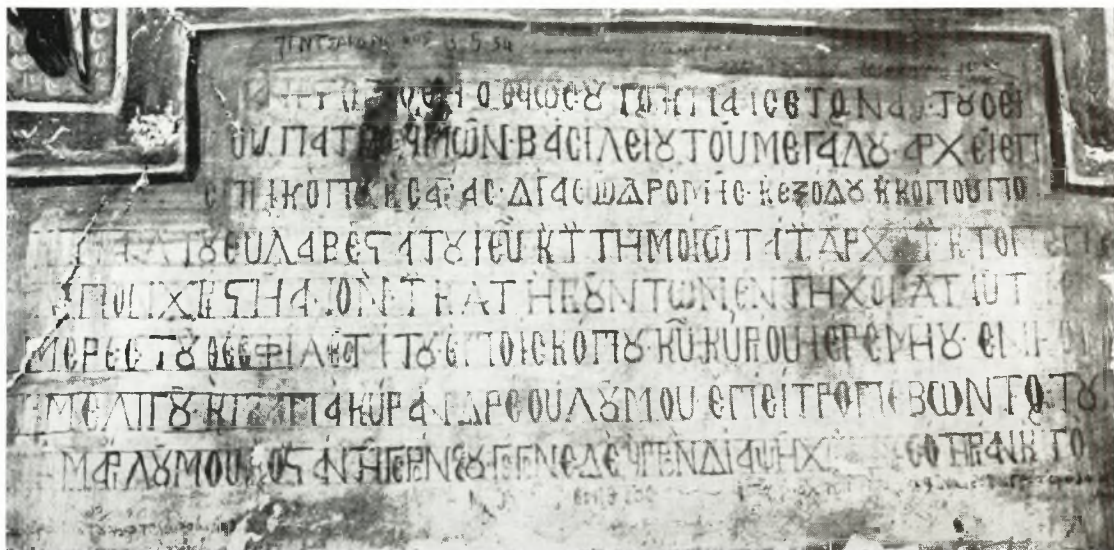

γ

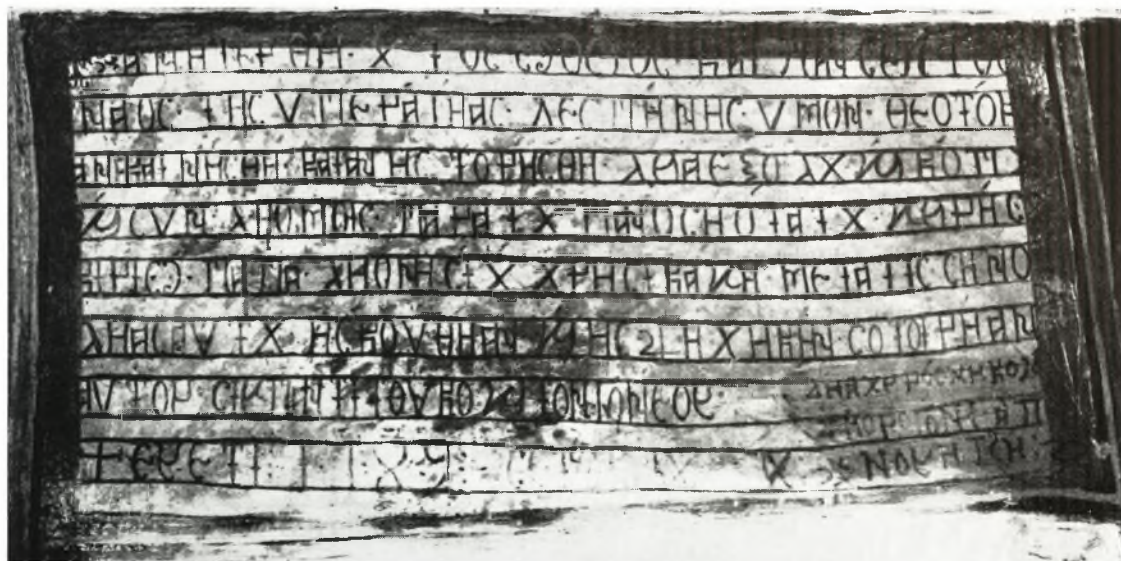

δ

β - δ. Ἀρεόπολις, ναός Ἁγίου Ἰωάννου.
Ἀφιρωτικά ἐπιγραφαί.

α. Σαντίκα Πέρσενης (Καλλονής), ναός Ἁγίου Βασιλείου. Κτητορική ἐπιγραφή.

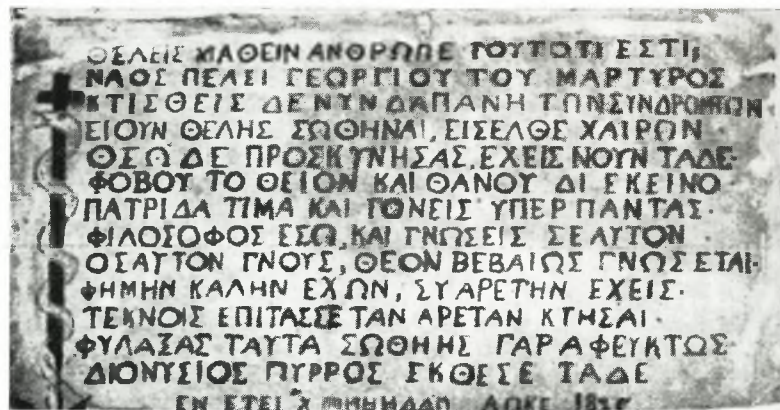
β. Κουσκούνι Ἀρεοπόλεως, ναός Παναγίας. Κτητορική ἐπιγραφή.

α. Μυστράς, ναός Ἁγίου Δημητρίου. Ἐγχάρακτος ἐπιγραφή ὀρειχαλκίνου κηροπηγίου.

β. Μυστράς, ναός Ἁγίου Δημητρίου. Ἐγχάρακτος ἐπιγραφή ὀρειχαλκίνου κηροπηγίου.

γ. Νέος Μυστράς, ναός Ἁγίου Γεωργίου. Ἐγχάρακτος ἐπιγραφή.

Σεραφεῖμ ἱερομόναχος ἐκ Βεροσίου (1807) σ. 153
σημ.

Σκοινοπλόκος Καμαρινός (1620) σ. 147 ΕΠ. 7 στίχ. 5.

Σκουτάρι (Μάνης, 1750) σ. 171 σημ. 2.

Σταματήρα (1621) σ. 149 ΕΠ. 8 στίχ. 4 καὶ σ. 153.
στηθεὶα σ. 140 ΕΠ. 3.

Συμεὼν ἱερομόναχος (Μονῆς Ταξιάρχου Κορινθίας,
1564/65) σ. 159 σημ. 1.

Σφουρικῆς Ἰωάννης, ἱερεὺς ξυλογλύπτης (1711)
σ. 154. Σφουρικας, αὐτόθι σημ. 3.

Τζιτζίνα (1611) σ. 152 σημ. 3, σ. 155 σημ. 1 (1755).

Τριφύλλιος, ἅγιος ἱεράρχης σ. 165 καὶ 169.

Φωτεινὸς Μελέτιος, ἱερομόναχος σ. 161 σημ. 1.

Χριστόφορος τοῦ Παναγιώτη (Χρῦσαφα 1763) σ. 160.

Χρῦσανθος Λακεδαιμονίας σ. 172 ΕΠ. 18 στίχ. 4-5.

Χρυσάφη (χωρίον Λακεδαίμονος) σ. 152 σημ. 3,
σ. 160 σημ. 6, σ. 154.

Χρυσικάκης Διονύσιος, παπᾶς (1789) σ. 170 ΕΠ. 17
στίχ. 5.

N. B. Δ.